

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
ФАКУЛЬТЕТ УПРАВЛІННЯ, ЕКОНОМІКИ ТА ПРАВА
КАФЕДРА ПІДПРИЄМНИЦТВА ТА ТОРГІВЛІ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Освітнього ступеня «Магістр»

на тему: **“СТАН ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ”**

Виконав: здобувач вищої освіти
VI курсу, групи Птб-61
спеціальності 076 «Підприємництво,
торгівля та біржова діяльність»
(шифр і назва спеціальності)
МЕЛЬНИЧУК Віталій Сергійович
(прізвище, ім'я, по-батькові)

Керівник Володимир КРУПА
(ім'я та прізвище)

Рецензент: _____
(ім'я та прізвище)

ДУБЛЯНИ 2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
ФАКУЛЬТЕТ УПРАВЛІННЯ, ЕКОНОМІКИ ТА ПРАВА
КАФЕДРА ПІДПРИЄМНИЦТВА, ТОРГІВЛІ ТА БІРЖОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Освітній ступінь _____ «Магістр» _____
Спеціальність _____ 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність» _____

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
підприємництва, торгівлі
та біржової діяльності

_____ (підпис)
_____ проф. Юрій ГУБЕНІ
_____ (ім'я та прізвище)
« ____ » _____ 2023 р.

ЗАВДАННЯ
на кваліфікаційну роботу студенту
Мельничуку Віталію Сергійовичу
(прізвище, ім'я, по-батькові)

1. Тема роботи: «Стан та шляхи вдосконалення організаційно-економічного забезпечення розвитку аграрного підприємництва Волинської області»

Керівник роботи _____ к.е.н., доц. Крупа В.Р.
(науковий ступінь, вчене звання прізвище та ініціали)

Затверджена наказом ЛНУП _____

2. Строк подання студентом кваліфікаційної роботи до “ 08 ” січня 2024 р.

3. Вихідні дані для кваліфікаційної роботи: Дані Державної служби статистики України, Головного управління статистики у Волинській області, Департаменту агропромислового розвитку Волинської ОДА, навчальна та наукова література

4. Зміст кваліфікаційної роботи (перелік питань, які потрібно розробити)

Розділ 1. Теоретико-методологічні основи організаційно-економічного забезпечення розвитку аграрного підприємництва

1.1 Економічна сутність та чинники розвитку аграрного підприємництва в сучасних умовах

1.2. Зміст та структура організаційно-економічного механізму забезпечення розвитку аграрного підприємництва

1.3. Методика дослідження розвитку аграрного підприємництва та оцінювання рівня його організаційно-економічного забезпечення

Розділ 2. Оцінка організаційно-економічного забезпечення розвитку аграрного підприємництва у Волинській області

2.1. Загальна характеристика сектору аграрного підприємництва Волинської області та середовища його функціонування

2.2. Аналіз економічного потенціалу суб'єктів підприємств як чинника організаційно-економічного забезпечення їхньої діяльності

2.3. Аналіз показників виробничо-збутової діяльності суб'єктів аграрного підприємництва

2.4. Оцінка ефективності організаційно-економічного забезпечення розвитку аграрного підприємництва у Волинській області

Розділ 3. Шляхи вдосконалення організаційно-економічного забезпечення розвитку підприємництва у аграрному секторі регіону

3.1. Удосконалення механізму організаційно-економічного забезпечення аграрного підприємництва на регіональному рівні

3.2. Обґрунтування заходів щодо підтримки розвитку сектору малого аграрного підприємництва у контексті євроінтеграційних процесів

3.3. Поліпшення інвестиційного забезпечення та стимулювання впровадження інновацій у сфері аграрного підприємництва

5. Перелік графічного матеріалу: Схеми

6. Дата видачі завдання “ 07 ” березня 2023 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Відмітка про виконання
1)	Отримання завдання. Вивчення рекомендованої літератури по темі КР. Написання теоретичної частини роботи	до 01.08.2023 р	
2)	Вивчення об'єкту. Аналіз існуючого стану. Збір статистичних матеріалів. Написання аналітичного огляду.	до 25.11.2023 р	
3)	Розробка перспективного рішення та його обґрунтування (написання перспективної частини; виготовлення планової основи для основного варіанту роботи).	до 25.12.2023 р	
4)	Розробка та обґрунтування пропозицій щодо реалізації роботи.. Кінцеве редагування та оформлення кінцевого варіанту роботи. Здача кваліфікаційної роботи керівнику виправлення його зауважень	до 08.01.2024 р	
5)	Кінцеве оформлення дипломної роботи (перевірка на плагіат, здача кваліфікаційної роботи на рецензування; кінцеве оформлення ілюстративних матеріалів, таблиць).	до 15.01.2022 р	
6)	Написання доповіді й погодження її з керівником кваліфікаційної роботи Пробний захист на випускній кафедрі Підготовка до захисту перед екзаменаційною комісією.	до 20.01.2024 р	

Студент

_____ Віталій МЕЛЬНИЧУК
(підпис) (ім'я та прізвище)

Керівник роботи:

_____ к.е.н., доцент Володимир КРУПА
(підпис) (наук.ступ., вчене звання, ім'я та прізвище)

УДК: 631.16:338.246.83 (477.83)

Кваліфікаційна робота: 93 с. текстової частини, 21 табл., 20 рис., 57 літературних джерел.

Мельничук В.С. Стан та шляхи вдосконалення організаційно-економічного забезпечення розвитку аграрного підприємництва Волинської області. Кваліфікаційна робота. Кафедра підприємництва та торгівлі. Дубляни, ЛНУП, 2024.

У кваліфікаційній роботі висвітлені теоретичні, методологічні та прикладні засади розвитку аграрного підприємництва в сучасних умовах. Охарактеризовано особливості та чинники підприємницької діяльності у аграрному секторі економіки, структуру механізму її організаційно-економічного забезпечення. Здійснено комплексну оцінку чинників розвитку, ресурсного потенціалу та результатів функціонування сектору аграрного підприємництва у Волинській області. Визначено пріоритетні напрями розвитку аграрного підприємництва та заходи щодо поліпшення організаційно-економічного забезпечення діяльності суб'єктів господарювання в умовах реалізації євроінтеграційної стратегії України.

АНОТАЦІЯ

Мельничук В.С. Стан та шляхи вдосконалення організаційно-економічного забезпечення розвитку аграрного підприємництва Волинської області.

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню регіональних особливостей та проблем розвитку аграрного підприємництва, а також розробці рекомендацій щодо поліпшення його організаційно-економічного забезпечення в умовах сучасних соціально-економічних та політичних викликів.

Розкрито економічну сутність аграрного підприємництва та окреслено чинники його розвитку в сучасних умовах. Розглянуто зміст та структуру організаційно-економічного механізму забезпечення розвитку підприємництва в середовищі агробізнесу. Узагальнено методологічні підходи для оцінювання рівня організаційно-економічного забезпечення розвитку аграрного підприємництва.

Дано загальну характеристику сектору аграрного підприємництва Волинської області та середовища його функціонування. Проаналізовано показники ресурсного забезпечення, результати виробництва та збуту продукції та здійснено оцінку ефективності діяльності суб'єктів аграрного підприємництва регіону.

Визначено стратегічні напрями подальшого розвитку аграрного підприємництва Волині у контексті євроінтеграційних процесів. Обґрунтовано практичні заходи щодо удосконалення організаційно-економічного механізму його забезпечення. Сформовано пропозиції щодо збільшення інвестування та стимулювання впровадження інновацій у сільське господарство регіону.

***Ключові слова:** аграрне підприємництво, агробізнес, сільське господарство, організаційно-економічне забезпечення, господарський механізм, стратегія розвитку.*

ANNOTATION

Melnychuk V. The state and ways of improving the organizational and economic support for the development of agrarian entrepreneurship in the Volyn region.

The qualification work is dedicated to the study of regional features and problems of the development of agrarian entrepreneurship, as well as the development of recommendations for improving its organizational and economic support in the conditions of modern socio-economic and political challenges.

The economic essence of agrarian entrepreneurship is revealed and the factors of its development in modern conditions are outlined. The content and structure of the organizational and economic mechanism for ensuring the development of entrepreneurship in the agribusiness environment are considered. Methodological approaches for assessing the level of organizational and economic support for the development of agrarian entrepreneurship are summarized.

The general characteristics of the agrarian entrepreneurship sector of the Volyn region and the environment of its functioning are given. The indicators of resource provision, the results of production and sales of products were analyzed, and the effectiveness of the activities of the subjects of agrarian entrepreneurship in the region was evaluated.

Strategic directions for the further development of agrarian entrepreneurship in Volyn in the context of European integration processes have been determined. Practical measures to improve the organizational and economic mechanism of its provision are substantiated. Proposals have been made to increase investment and stimulate the introduction of innovations in the region's agriculture.

Keywords: agrarian entrepreneurship, agribusiness, agriculture, organizational and economic support, economic mechanism, development strategy.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА..	10
1.1. Економічна сутність та чинники розвитку аграрного підприємництва в сучасних умовах.....	10
1.2. Зміст та структура організаційно-економічного механізму забезпечення розвитку аграрного підприємництва.....	20
1.3. Методика дослідження розвитку аграрного підприємництва та оцінювання рівня його організаційно-економічного забезпечення.....	30
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	37
2.1. Загальна характеристика сектору аграрного підприємництва Волинської області та середовища його функціонування.....	37
2.2. Аналіз економічного потенціалу суб'єктів підприємств як чинника організаційно-економічного забезпечення їхньої діяльності.....	49
2.3. Аналіз показників виробничо-збутової діяльності суб'єктів аграрного підприємництва.....	58
2.4. Оцінка ефективності організаційно-економічного забезпечення розвитку аграрного підприємництва у Волинській області.....	66
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА У АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНУ.....	74
3.1. Удосконалення механізму організаційно-економічного забезпечення аграрного підприємництва на регіональному рівні.....	74
3.2. Обґрунтування заходів щодо підтримки розвитку сектору малого аграрного підприємництва у контексті євроінтеграційних процесів.....	82
3.3. Поліпшення інвестиційного забезпечення та стимулювання впровадження інновацій у сфері аграрного підприємництва.....	90
ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ.....	97
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	100

ВСТУП

Актуальність теми. Підприємництво відіграє ключову роль у соціально-економічному розвитку країни. Особливо важливим є його аграрний напрям, оскільки від результатів функціонування сільськогосподарських підприємств передусім залежить продовольча безпека країни, функціонування та розвиток всього сектору АПК та сільських територій. До того ж продукція сільськогосподарських підприємств в останні роки стала основною статтею експорту та надходження іноземної валюти в країну. Однак, в умовах відкритого російського вторгнення аграрний сектор економіки України зіткнувся із низкою викликів, серед яких: втрата ринку південних і східних регіонів; проблеми зі збутом вирощеної продукції закордон, зумовлені як блокадою морських шляхів, так і накладенням жорстких протекціоністських обмежень країнами-сусідами (Польщею, Словаччиною, Угорщиною та ін), скорочення держаних програм підтримки агропромислового виробництва, втрата ресурсного потенціалу аграрної галузі тощо. Означені проблеми мають значні регіональні відмінності. Тому, об'єктивно постає необхідність дослідження сучасних умов та перспектив розвитку аграрного підприємництва на регіональному рівні з урахуванням динамічних змін внутрішнього та зовнішнього середовища.

Проблеми розвитку аграрного підприємництва були і залишаються предметом наукового інтересу досить широкого кола дослідників. Передусім, необхідно відзначити вагомий внесок у їх вирішення наступних вчених-аграрників: В. Андрійчука, І. Баланюка, З.Варналія, Ю. Губені, Ю. Данька, В.Збарського, М. Кропивка, Ю.Лупенка, М. Маліка, Л. Мармуль, Д. Неміш, П. Саблука, Г. Черевка, О. Шебаніної, Д. Шеленко, О. Шпикуляка, І. Яціва та ін.

Їхні наукові напрацювання охоплюють дослідження широкого кола організаційно-економічних засад функціонування аграрного сектору економіки; обґрунтування напрямів розвитку аграрного підприємництва (в т.ч. й малого) в умовах сучасних ринкових трансформацій та євроінтеграційних процесів; формування підходів для забезпечення ефективної діяльності сільськогосподарських підприємств.

Проте, перманентні динамічні та структурні зміни у середовищі аграрного

підприємництва, коливання кон'юнктури глобального та національного агропродовольчого ринку, а також значні регіональні відмінності в умовах діяльності суб'єктів агробізнесу потребують пошуку дієвих механізмів забезпечення розвитку аграрного підприємництва саме на рівні окремих регіонів. Передусім, мова йде про області, які межують із країнами-членами Європейського Союзу, серед яких і Волинська область. Таке геостратегічне та гео економічне розташування створює додаткові переваги для розвитку пріоритетних видів агропромислового виробництва і потребує особливих підходів до реалізації природно-ресурсного та зовнішньоекономічного потенціалу регіону.

Метою кваліфікаційної роботи є дослідження регіональних особливостей та проблем розвитку аграрного підприємництва, а також розробка рекомендацій щодо поліпшення його організаційно-економічного забезпечення в умовах сучасних соціально-економічних та політичних викликів.

Відповідно до мети було окреслено наступне коло завдань дослідження:

- розкрити теоретичні основи аграрного підприємництва, зокрема його економічну сутність та чинники розвитку в сучасних умовах;
- розглянути особливості організаційно-економічного та нормативно-правового забезпечення розвитку аграрного підприємництва;
- сформувати систему показників та методологічні підходи для оцінювання рівня організаційно-економічного забезпечення аграрного підприємництва;
- охарактеризувати загальний стан розвитку аграрного підприємництва досліджуваного регіону, здійснити комплексну оцінку зовнішніх та внутрішніх чинників підприємницького середовища;
- проаналізувати результати виробничо-господарської діяльності різних категорій суб'єктів аграрного підприємництва, оцінити її ефективність в умовах євроінтеграційних змін;
- обґрунтувати практичні заходи щодо удосконалення механізму організаційно-економічного забезпечення розвитку аграрного підприємництва на регіональному рівні;

- розробити пропозиції що напрямів регуляторного забезпечення розвитку сектору малого аграрного бізнесу на регіональному рівні у контексті євроінтеграції;

- сформувані пропозиції щодо поліпшення інвестиційного забезпечення та стимулювання впровадження інновацій у сфері аграрного підприємництва.

Об'єктом дослідження є різні категорії суб'єктів аграрного підприємництва Волинської області.

Предметом дослідження є проблеми організаційно-економічного забезпечення ефективної діяльності суб'єктів аграрного підприємництва в умовах сучасних ринкових трансформацій.

Методи дослідження. У процесі виконання досліджень організаційно-економічного забезпечення розвитку аграрного підприємництва застосовано широкий спектр методів наукового пошуку у комплексі із показниками та індикаторами оцінювання зазначеної проблематики. Дослідження, зокрема, базувалося на застосуванні діалектичного, монографічного та абстрактно-логічного методів – для узагальнення і обґрунтування теоретичних аспектів і закономірностей розвитку аграрного підприємництва; системно-структурного методу – для оцінки ресурсного потенціалу аграрного сектору регіону і окремих суб'єктів підприємництва; статистико-економічних методів – для оцінювання за допомогою відповідних статистичних індикаторів сучасного стану і тенденцій розвитку аграрного підприємництва на регіональному рівні, порівняння результатів діяльності господарюючих суб'єктів, визначення взаємозв'язків між окремими процесами і чинниками підприємницького середовища; табличного і графічного методів: для наочного відображення динамічних і структурних змін у розвитку аграрного підприємництва.

Практичне значення одержаних результатів полягає застосуванні розробленого комплексу заходів щодо удосконалення механізму організаційно-економічного забезпечення розвитку аграрного підприємництва для вирішення поточних і перспективних проблем діяльності окремих суб'єктів агробізнесу, а також для розробки регіональних та місцевих програм підтримки та активізації підприємницької діяльності у сфері АПК.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

1.1 Економічна сутність та чинники розвитку аграрного підприємництва в сучасних умовах

Аграрне підприємництво відіграє важливу роль у стабільному економічному розвитку України, забезпечуючи її продовольчу безпеку, зайнятість сільського населення, ефективне використання природних ресурсів та впливаючи на загальні показники економічного зростання. Вирішальним є вплив аграрних підприємницьких структур і на активізацію економічного життя окремих регіонів та розвиток сільських територій, особливо в теперішніх умовах децентралізації. Адже фінансова спроможність громад та можливості надання якісних освітніх, медичних, соціальних, інфраструктурних, адміністративних послуг; реалізації соціальних та інфраструктурних проєктів, безпосередньо залежить від наповнення місцевих бюджетів податками, сплаченими суб'єктами підприємницької діяльності.

З фізичними особливостями розміщення виробництва продукції, особливо сільськогосподарського, тісно пов'язані: транспортне сполучення території, торговельні можливості та розвиток інфраструктури ринку збуту продукції [51, с. 46], а отже й додаткові робочі місця та перспективи розвитку сільських територій. З урахуванням величезних площ сільськогосподарських угідь, що належать громадам (в тому числі за межами населених пунктів), створення умов для розвитку аграрного підприємництва та залучення інвестицій повинно зайняти вагоме місце у програмах місцевого та регіонального розвитку.

До того ж сьогодні сільське господарство – це головна експортоорієнтована галузь, яка визначає місце України у системі міжнародного поділу праці та її позицію на глобальному ринку продовольства. Необхідно відзначити, що Україна впродовж тривалого часу входить до п'ятірки провідних

світових експортерів зернових і зернобобових, а тому виступає гарантом продовольчої безпеки багатьох країн світу – передусім Північної Африки, Близького Сходу та Південно-Східної Азії. Внесок нашої країни до світового продовольчого ринку у 2021 р. був еквівалентним забезпеченню харчуванням близько 400 млн осіб [46]. Це свідчить про надзвичайно великий потенціал України та її регіонів щодо розвитку агробізнесу.

Особливого значення набула проблема активізації розвитку аграрного підприємництва в умовах поглиблення інституційних змін в економіці України та поглиблення євроінтеграційних процесів. Лібералізація умов зовнішньої торгівлі продовольчими товарами відповідно до положень Угоди про асоціацію з Європейським Союзом забезпечила безмитний доступ виробників вітчизняної агропродовольчої продукції на європейський та азійський ринки, які є досить ємними та привабливими для українських аграріїв у ціновому аспекті. У контексті євроінтеграції аграрний устрій передусім повинен бути спрямований на створення в кожній сільській територіальній громаді конкурентоспроможних господарюючих суб'єктів із достатньою кількістю робочих місць і раціональним використанням ресурсних можливостей [29, с. 79].

Розробка дієвих заходів і стратегій розвитку аграрного підприємництва потребує чіткого розуміння внутрішньої сутності цієї економічної категорії та визначення комплексу чинників, які формують результати даного виду діяльності.

Основу змістовного наповнення категорії «аграрне підприємництво» передусім формує загальне визначення підприємництва, наведене у ст. 42 Господарського Кодексу України, як самостійної, ініціативної, систематичної, на власний ризик господарської діяльності, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [12].

З цього універсального визначення випливає логічний висновок, що аграрне підприємництво є діяльністю зареєстрованих у визначеному законодавством порядку господарських суб'єктів щодо виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції, яка здійснюється відповідно до загальних

принципів підприємництва. До них насамперед належить принцип економічної свободи, що передбачає вільний вибір виду діяльності, постачальників і споживачів виробленої продукції, товарів чи наданих послуг, вільний найм працівників; самостійне формування підприємцем програми діяльності, залучення ресурсів, встановлення цін, здійснення зовнішньоекономічної діяльності, вільне розпорядження отриманим прибутком, що залишився після оподаткування тощо [12]. Активізація аграрного підприємництва головним чином відбувається у межах сільських територіальних систем.

Водночас, окремі науковці, розглядають аграрне підприємництво у контексті особливостей ведення сільськогосподарського виробництва, що зумовлено впливом на формування доданої вартості у цій галузі природних та кліматичних чинників, а також використанням у виробничому процесі особливого ресурсу - землі, яка є загальнонаціональним надбанням і потребує раціонального використання, збереження та відновлення. Так, В. Іванюта трактує аграрне підприємництво як сукупність економічних, соціальних, політичних та екологічних відносин між суспільством і його членами, що виникають у процесі володіння, користування та розпорядження землею на рівні суспільства, регіону, місцевої громади з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання аграрної продукції [18].

Відзначимо, щиродно-кліматичні умови створюють додаткові ризики щодо здійснення підприємницької діяльності і, відповідно, потребують додаткових затрат для їх подолання (системи захисту рослин, спеціально обладнані сховища, страхування тощо). Специфічними є і економічні відносини, що складаються у сфері аграрного підприємництва, що пов'язано із особливостями відносин майнової і земельної власності, землекористування; визнанням права власності на створений продукт, який значною мірою є результатом природних властивостей землі, а також значним соціальним характером даного виду діяльності (створення доступних і безпечних для людей продуктів харчування, підтримка екологічного балансу, надання соціальних послуг місцевому населенню і працівникам).

Тому тлумачення сутності і компонент аграрного підприємництва є досить багатограними і здійснюються науковцями через призму поєднання і взаємодії багатьох елементів формування сприятливого підприємницького середовища [10, с. 55]. При цьому застосовуються елементи законодавчо-правового (визначає характер аграрних і земельних правовідносин), соціально-економічного (визначає цільовий характер здійснення) та інституційного (визначає форму організації та вид діяльності) підходів.

Зокрема, такий комплексний характер має визначення аграрного підприємництва, запропоноване Л.Газудою, С. Пинцак та С. Соймою - як специфічного виду економічної діяльності, у процесі якої задіюються значні ресурси, зокрема природно-кліматичні, інвестиційно-інноваційні, організаційно-фінансові, інтелектуальні тощо, які в сукупності у процесі виробництва сільськогосподарської продукції дають можливість підприємцю, незважаючи на ризик і високу відповідальність, на правовій основі отримувати прибуток [11].

Для сфери аграрного підприємництва характерним є поєднання різних організаційно-правових форм його здійснення (рис 1.1).

Рис. 1.1. Організаційно-правові форми аграрного підприємництва

*Включено на основі класифікатора організаційно-правових форм господарювання

У сфері аграрного підприємництва наявна особлива приватна організаційно-правова форма господарювання у сільській місцевості – це фермерське господарство. У правовому аспекті фермерське господарство визначається як форма підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, відповідно до закону [37].

Законодавчими нормами також визначено, що фермерське господарство створюється одним або декількома громадянами України, поєднаних офіційними родинними або сімейними зв'язками. Таке господарство може здійснювати діяльність у статусі юридичної особи або фізичної особи-підприємця. При цьому маючи юридичний статус, фермерське господарство не належить до категорії сільськогосподарських підприємств.

Оскільки, члени фермерських господарств часто є власниками землі, отриманої від держави для здійснення даного виду діяльності, це створює не лише максимальну зацікавленість у результатах господарювання, але й формує підґрунтя для виробництва сільськогосподарської продукції із дотриманням принципів сталого розвитку. Це передбачає, передусім, належне використання земельних угідь, збереження їх родючості. Крім того, прив'язка фермера до землі забезпечує довгостроковий характер діяльності і стимулює інвестиції в розбудову виробничої і соціальної інфраструктури, створення нових робочих місць, що у комплексі сприяє розвитку сільських територій.

Іншу категорію суб'єктів індивідуального аграрного підприємництва складають приватні підприємства, правовою основою функціонування яких є приватна власність одного чи кількох громадян чи суб'єкта господарювання – юридичної особи [12]. Різновидами цієї організаційно-правової форми підприємництва є приватно-орендні підприємства, приватні агрофірми тощо.

Сільськогосподарську діяльність, пов'язану із виробництвом та реалізацією сільськогосподарської продукції можна здійснювати із без реєстрації юридичної

особи чи заснування фермерського господарства, тобто у статусі фізичної особи-підприємця (ФОП). Цю форму ведення аграрного підприємництва нами було включено у схему, наведену на рис. 1.1 на підставі Класифікації організаційно-правових форм господарювання. Хоча, насправді, ФОПи не є різновидом юридичної особи, а тому не мають організаційно-правової форми [30].

Серед партнерських форм організації аграрного підприємництва ключову роль відіграють господарські товариства і, передусім, товариства з обмеженою відповідальністю. Це пов'язано із низкою переваг даної організаційно-правової форми, яка з одного боку забезпечує високий потенціал для розвитку і є відкритою для участі в капіталі в різних формах, а з іншої – обмежує рівень відповідальності засновників обсягом вкладень у статутний капітал. З огляду на високу ризиковість сільськогосподарського виробництва та особливості формування ресурсної бази галузевих підприємств, ця форма господарювання залишається однією із найбільш популярних у аграрному секторі економіки.

Партнерською формою аграрного підприємництва є також сільськогосподарських кооперативи, але лише ті, діяльність яких пов'язана із виробництвом і переробкою сільськогосподарської продукції, а також наданням послуг та здійсненням операцій із закупівлі сільськогосподарської продукції, постачання матеріально-технічних ресурсів і засобів виробництва особам, які не є членами чи асоційованими членами сільськогосподарського кооперативу (за умови, що вартість цих послуг не перевищує 20% річної виручки кооперативу) [36]. За формою організації сільськогосподарські кооперативи є об'єднанням виробників сільськогосподарської продукції (юридичних і фізичних осіб) для провадження спільної діяльності на засадах поєднання особистих та колективних інтересів. Кооперативна форма організації підприємництва дає можливість окремим виробникам краще реалізовувати свої бізнес-інтереси, підвищувати власну конкурентоспроможність та ефективність діяльності, розвивати інфраструктуру ринку сільськогосподарської продукції тощо.

Корпоративна форма організації аграрного підприємництва найбільш поширена серед великих, вертикально-інтегрованих агропромислових компаній,

які поєднують у своїй структурі велику кількість різних напрямів виробництва та переробки сільськогосподарської продукції, а також здійснюють активну торгово-посередницьку діяльність, в тому числі зовнішньоекономічну. В Україні до таких можна віднести компанії «Кернел», «Миронівський хлібопродукт», «Агротон», «HarvEast Holding» та ін.

Підприємницьку діяльність агропромислових або агроторгових компаній корпоративного чи партнерського типу науковці характеризують такою категорією, як «агробізнес». При цьому, окремі з них вважають агробізнес однією з основних форм підприємництва у аграрному секторі економіки України, наголошуючи на тому, що у цю сферу залучаються всі обслуговуючі форми й організації, що функціонують у сфері АПК [20, с. 174].

Г. І. Мостовим агробізнес трактується не лише як форма господарювання в аграрному секторі, але і як комплекс видів підприємницької діяльності, пов'язаних з виробництвом сільськогосподарської продукції, її зберіганням, транспортуванням, переробкою і доведенням до споживача, а також зі створенням засобів виробництва для сільського господарства [14 С. 58].

Зарубіжні дослідники, зокрема М. Шелман під агробізнесом розуміє взаємозв'язаний та взаємозалежний ланцюжок руху продовольства і сировини, що починається з постачання господарства матеріально-технічними засобами й закінчується кінцевим споживачем [55].

Якісно інше розуміння сутності даної категорії пропонує проф Ю.Губені, який стверджує, що агробізнес не є просто сукупністю підприємств і суб'єктів підприємництва, а насамперед особливим типом партнерських відносин, організації співпраці, який створює сприятливі умови для їх учасників [14, с. 59]. На думку науковця, для цього типу економічних відносин між учасниками аграрного ринку характерна тісна співпраця та взаємна підтримка, врахування економічних інтересів усіх учасників «продуктового ланцюга» [13, с. 15]. Тому це швидше не форма аграрного підприємництва, а певна система інтеграції взаємопов'язаних видів діяльності його суб'єктів, які беруть безпосередню або опосередковану участь у виробництві харчових продуктів.

Проте, як уже зазначалося, у вітчизняній системі аграрного підприємництва присутня велика кількість агрохолдингових компаній та агропромислових корпорації, які складаються з дочірніх ланок підприємств, що дозволяє їм самостійно формувати основну частину «продуктового ланцюга». Це й дає підстави розглядати їх діяльність як особливу форму аграрного бізнесу.

Подібно до інших видів підприємництва, для аграрного підприємництва характерні різні масштаби діяльності, що зумовлює класифікацію його суб'єктів не лише за організаційно-правовою формою, але й за розміром. За цим критерієм усі аграрні підприємства, відповідно до ст. 55 Господарського Кодексу України поділяються на 4 групи - великі, середні, малі та мікропідприємства. При цьому мікропідприємства входять у групу малих, а фізичні-особи підприємці можуть бути віднесені до суб'єктів мікро-, малого та середнього підприємництва [12]. Критерії приналежності до відповідної категорії ілюструє рисунок 1.2.

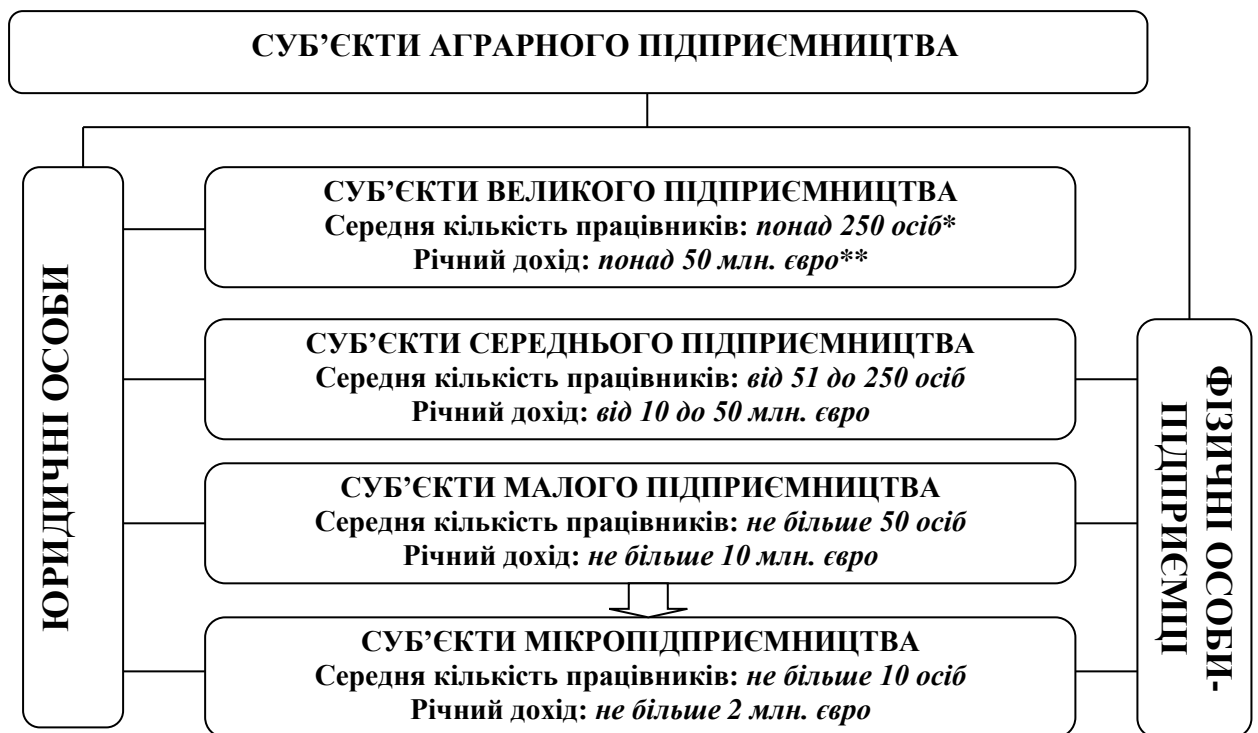

Рис. 1.2 - Класифікація суб'єктів аграрного підприємництва за розмірами

* Береться за звітний період (календарний)

** Сума розраховується в гривневому еквіваленті за середньорічним курсом НБУ.

Результативність діяльності суб'єктів аграрного підприємництва визначається низкою властивих йому особливостей, а також впливом чинників внутрішнього і зовнішнього підприємницького середовища.

До особливостей аграрного підприємництва передусім відноситься: значна залежність від природних та кліматичних умов, які не підконтрольні виробникам, велика просторова розосередженість виробництва, що формує додаткові логістичні витрати; непередбачуваність кон'юнктури аграрного ринку; сезонний характер виробництва і надходження продукції рослинництва; значна іммобільність ресурсів цільового використання; високий ступінь регуляції щодо якості та безпеки харчових продуктів.

Середовище аграрного підприємництва формує сукупність різноманітних факторів прямої і опосередкованої дії, що оточують всіх суб'єктів підприємницької діяльності або знаходяться всередині цих суб'єктів, діючи на них [15, с.16]. Розрізняють зовнішнє середовище (макро- і мезорівень), на параметри якого суб'єкти підприємництва не можуть впливати, та внутрішнє середовище (мікрорівень), параметри якого формуються всередині підприємства і визначаються організаційними та управлінськими діями підприємця.

Зокрема, до внутрішніх чинників розвитку аграрного підприємництва можна віднести обсяг та якість наявних у підприємства ресурсів (земельних, майнових, трудових та ін); стан технічного і технологічного забезпечення виробництва, впровадження інновацій; систему організації виробничих і збутових процесів, мотивації персоналу до високопродуктивної праці і підвищення кваліфікації; спеціалізацію виробництва і рівень розвитку допоміжних видів діяльності; якість управління, сформовану всередині підприємства організаційну культуру; обсяги виробництва і збуту продукції, розміри чистого доходу та прибутку, що є джерелом соціально-економічного розвитку підприємства.

Набагато ширшим є перелік чинників зовнішнього середовища, групи яких ілюструє рисунок 1.3. Дія більшості із них є постійною, однак досить мінливим є характер впливу, який пов'язаний із динамікою соціально-економічних процесів в країні та заходами регуляторної політики.

Найбільш знаковими зовнішніми чинниками останніх років, які мали ключовий вплив на динаміку розвитку і поточний стан аграрного підприємництва. на наш погляд є підписання Угоди про асоціацію з

Європейським Союзом, пандемія вірусу Covid-19, а також російське вторгнення в Україну у лютому 2022 року.

Рис. 1.3. - Чинники внутрішнього та зовнішнього середовища розвитку аграрного підприємництва*

*Складено автором

Зокрема, Угода забезпечила умови для розвитку зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією та продовольчими товарами, істотного розширення ринків збуту, підвищення міжнародної конкурентоспроможності вітчизняної аграрної продукції, що у сукупності сприяло активізації аграрного підприємства. Натомість, російське вторгнення спричинило втрату значної частини ресурсного потенціалу АПК, проблеми з логістикою та низку запустило інших негативних процесів. Детально вплив зазначених чинників буде описано у аналітичній частині роботи.

Між чинники зовнішнього і внутрішнього середовища аграрного підприємництва існує тісний взаємозв'язок та взаємодія. Наприклад, результати виробничо-господарської діяльності підприємства формуються під впливом ринкової кон'юнктури, економічної політики держави, рівня оподаткування, розвитку фінансово-кредитної сфери та ін. І навпаки, висока ефективність аграрного підприємництва сприяє залученню інвестицій, наповненню державного та місцевих бюджетів, зростанню зайнятості та доходів населення, розвитку сільських територій тощо.

1.2. Зміст та структура організаційно-економічного механізму забезпечення розвитку аграрного підприємництва

Розвиток аграрного підприємництва підпорядковується об'єктивним економічним законам та суспільним потребам. Також він значною мірою пов'язаний із конкурентоспроможністю агропромислового виробництва, важливу роль у забезпеченні функціонування якого належить організаційним та економічним важелям та інструментам, які у сукупності та взаємодії формують організаційно-економічний механізм підприємницької діяльності.

Саме завдяки дієвому організаційно-економічному механізму аграрного підприємництва впроваджується широкий спектр взаємодії держави з бізнесом, домашніми господарствами, ринками агропродовольчої продукції, сільськими територіями, інноваціями, соціальною сферою, екологічними й кліматичними чинниками [28, с. 20].

Визначаючи сутність та принципи формування організаційно-економічного механізму розвитку підприємств агропродовольчої сфери, О.Федірець розглядає його як частину, і водночас, основу функціонування господарського механізму як системи об'єктивно-діючих і свідомо регульованих важелів, що в сукупності визначають кінцеві результати господарської діяльності. Відповідно, організаційно-економічний механізм, на думку вченого, є сукупністю економічних та організаційно-адміністративних методів та важелів,

які здійснюють управління організаційно-технічними, виробничо-технологічними, фінансово-економічними відносинами та процесами для ефективного впливу на діяльність підприємства [47]. Доповнюють його у структурі господарського механізму соціальний та правовий механізми.

Сутнісний зміст організаційно-економічного механізму також можна визначити на основі його характеристик: елементної (механізм є системою, яка забезпечує організацію взаємозв'язків між її структурними елементами); функціональної (механізм є поєднанням напрямів діяльності підприємства, спрямованих на досягнення визначених цілей); процесної (механізм характеризується способами та методами дії на вирішення проблем, тобто процесами формування та прийняття відповідних управлінських рішень).

Науковці О. Скидан та Г. Судак стверджують, що формування організаційно-економічного механізму розвитку підприємництва повинно здійснюватися на засадах системного підходу, що враховує комплементарну взаємодію його структурних елементів та дозволяє прогнозувати ефективність багатофункціональних зв'язків підприємницьких структур із зовнішнім бізнес-оточенням [56].

Загалом тлумачення організаційно-економічного механізму підприємництва з позицій саме системного підходу є найбільш поширеним серед науковців. Зокрема, на думку В. Бутенка він є сукупністю систем, які забезпечують узгодження економічних інтересів суб'єктів господарських відносин [6]. Професор Ткачук В.І. також стверджує, що організаційно-економічний механізм необхідно розглядати як систему організаційних, економічних, правових, управлінських і регулятивних дій, способів та прийомів, які впливають на показники діяльності аграрного підприємства, посилюють потенціал розвитку аграрного підприємства та забезпечують отримання конкурентоспроможної продукції на основі ефективного використання ресурсів, і в кінцевому підсумку сприяють досягненню соціальних, екологічних та економічних результатів підприємницької діяльності. При цьому на противагу багатьом дослідникам, які головну роль в організаційно-економічному механізмі

відводять економічній складовій, науковець вважає центральним організаційний механізм, який є системою взаємодії форм та методів ведення господарства, за допомогою яких підвищується ефективність його діяльності, тоді як економічний механізм є інструментом ефективного використання ресурсів в процесі виробництва [43, с. 18-19].

Водночас, значна частина науковців економічному механізму відводить значно ширшу роль, розглядаючи його як сукупність засобів, форм і методів впливу на економічні інтереси суб'єктів господарювання і визначають компонентами цього механізму планування, ціноутворення, систему мотивації праці, підприємницької діяльності, якості продукції; економічні санкції; систему оподаткування; страхування ризиків; фінансово-кредитні механізми, критерії оцінки ефективності діяльності. Крім цього, окремі дослідники трактують його як механізм реалізації державної економічної політики, який за допомогою відповідних важелів державного регулювання дозволяє змінювати характер дії економічних законів для досягнення поставлених цілей [23. с. 4].

Характеризуючи організаційно-економічний механізм розвитку підприємництва на сільських територіях, як особливої форми господарювання, Н.Трусова, О. Гривківська та Л. Болтнянська розглядають його як сукупність бізнес-процесів, що функціонують в єдиній системі та забезпечують обслуговуючі, інноваційні, фінансові, маркетингові, збутові взаємодоповнюючі взаємозв'язки [44 с. 139]. Науковці звертають увагу на те, що аграрне підприємництво характеризується специфічними умовами розвитку, які є сукупністю чинників внутрішнього і зовнішнього середовища функціонування сільськогосподарських підприємств. Цей комплекс специфічних детермінант, які визначають диференціацію середовища функціонування організаційно-економічного механізму аграрного підприємництва наведений на рис. 1.4.

Відзначимо, що однією з ключових детермінант, які мають істотний вплив на організаційно-економічний механізм розвитку аграрного підприємництва є особистісний потенціал підприємців, якому властиві значні територіальні відмінності.

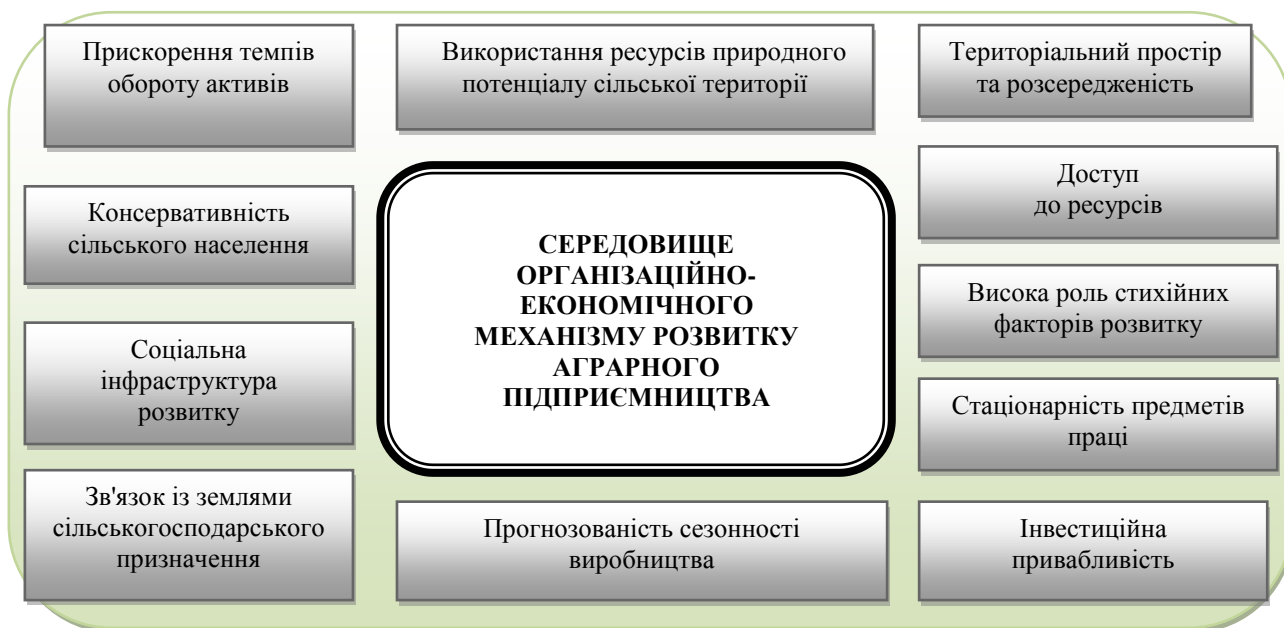

Рис. 1.4. Специфічні умови диференціації середовища функціонування організаційно-економічного механізму аграрного підприємництва [44, с. 139]

Узагальнюючи різні теоретичні положення та погляди науковців, можна зробити висновок, що організаційно-економічний механізм забезпечення розвитку аграрного підприємництва - це система організаційних і економічних інструментів, методів та процедур, які використовуються для управління сільськогосподарськими підприємствами з метою досягнення ефективності виробництва, збільшення прибутку та стабільності господарювання в аграрному секторі економіки.

Функціонально організаційно-економічний механізм розвитку аграрного підприємництва повинен бути спрямованим на послідовне розв'язання стратегічних завдань щодо продовольчої безпеки і незалежності держави; комплексного соціально-економічного розвитку сільських територій; інтеграції України у систему глобального агропродовольчого ринку, а також спрямовувати аграрний потенціал певного регіону на задоволення потреб населення.

У структурі організаційно-економічного механізму розвитку аграрного підприємництва традиційно виділяють два блоки – організаційний та економічний. При цьому економічний блок формують важелі, що мають зовнішньогосподарський і внутрішньогосподарський характер та істотно

впливають на конкурентоспроможність і результативність функціонування суб'єктів аграрного підприємництва (Рис. 1.5).

Рис. 1.5 - Організаційно-економічний механізм забезпечення розвитку аграрного підприємництва*

*Узагальнено автором

На формування інструментів зовнішнього характеру безпосередньо впливає курс економічної та аграрної політики держави. Ефективність дії важелів внутрішнього характеру безпосередньо залежить від конкретних сільськогосподарських виробників і є першоосною для створення конкурентоспроможного аграрного сектору національної економіки [23, с. 4].

Як видно з рис. 1.5, стратегічна мета функціонування механізму розвитку аграрного підприємництва передбачає не лише забезпечення ринкової конкурентоспроможності аграрного бізнесу, але й максимізацію його прибутковості та зростання ринкової вартості (капіталізації).

Зазначені елементи організаційно-економічного механізму стосуються всіх суб'єктів аграрного підприємництва, проте міра їхнього функціонального впливу все ж залежить від розміру підприємства. Зокрема, практично повністю вони реалізуються в середовищі агрокорпорацій, тоді як на рівні малих форм господарювання окремі інструменти механізму недостатньо дієві або слабо розвинені. Зокрема суб'єкти малого аграрного підприємництва обмежені в можливостях реалізації великих інвестиційних та інноваційних проєктів, впровадження автоматизованих систем управління бізнес-процесами, систем управління якістю. Також у них практично не задіяні механізми вертикальної інтеграції, стратегічного планування, соціальної відповідальності бізнесу тощо.

Первинною ланкою організаційного механізму аграрного підприємництва є організація раціонального використання його ресурсного потенціалу, сконцентрованого переважно в межах сільських територій. Передусім мова йде про основний ресурс аграрного виробництва – землі сільськогосподарського призначення, які у своїй основній частині є власністю сільських мешканців.

Відповідно, система організації земельних відносин передусім передбачає їх належне нормативно-правове регулювання, договірне оформлення орендних відносин суб'єктів підприємництва із власниками землі, розвиток ринку землі, раціональне землекористування, що сприяє збереженню і відновленню родючості ґрунтів. У сучасному аграрному підприємстві земля – це не лише засіб виробництва, а й цінний матеріальний актив, який може бути об'єктом обміну, застави, а також інструментом, що дозволить залучати інвестиції та кредитні ресурси, необхідні для розвитку аграрного бізнесу.

Земельні відносини суб'єктів аграрного підприємництва значною мірою регламентуються нормами Земельного кодексу України (орендні відносини з власниками паїв, питання отримання землі у власність для товарного

виробництва сільськогосподарської продукції чи організації фермерського господарства) та Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» № 552-IX від 31.03.2020 року [34]. Цей закон по суті легітимізував ринок землі сільськогосподарського призначення і визначив можливість набуття у власність юридичними або фізичними особами до 10 тис. гектарів угідь. Прийняття цього закону створює передумови для повноцінного використання землі у якості активу (в т.ч. для залучення фінансових ресурсів), дозволяє ефективніше залучати землі сільськогосподарського призначення у господарський оборот та нівелювати значний тиск на умови оренди землі, що створюється агрохолдингами.

Сільське середовище також є основою формування кадрового потенціалу галузі, культури бережливого господарювання, джерелом розвитку інтегрованих видів підприємницької діяльності. У контексті цього вкрай важливим є розвиток сільських територій, соціальні та демографічні процеси у сільській місцевості. Вкрай важливо створити умови для закріплення молоді на селі – передусім шляхом розвитку соціальної інфраструктури села та формування умов для розвитку молодіжного підприємництва.

Наступний важливий елемент організації аграрного підприємництва – це вибір його організаційно-правової форми та масштабу діяльності. Причому, ці елементи підприємницького механізму взаємопов'язані. У країнах ЄС основною формою організації аграрного підприємництва є фермерські господарства, в тому числі сімейного типу. В Україні активізація розвитку сімейних фермерських господарств, як форми аграрного бізнесу має місце з 2016 року після прийняття закону України «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» № 1067-VIII від 31.03.2016 р. [35]. Такі господарства можуть створюватися як у статусі юридичної особи, так і фізичної особи-підприємця. Потенційно основою їх формування є особисті селянські господарства, орієнтовані на товарне виробництво сільськогосподарської продукції.

Розвиток сімейних фермерських господарств активно підтримується державою та регіональними органами влади через механізми бюджетних

дотацій, субсидій (новоствореним господарствам), часткової компенсації відсотків зв отриманими кредитами, фінансової підтримки реалізації інноваційних проектів та бізнес-планів.

Організаційні елементи аграрного бізнесу, такі як рівень концентрації виробництва, розмір та масштаби діяльності підприємства тісно взаємодіють з елементами економічного механізму. Зокрема, до складових внутрігосподарського механізму, які пов'язані із розміром підприємства і масштабами виробництва належать: система внутрішньо-економічних відносин, рівень матеріально-технічного забезпечення виробництва, обсяг власного капіталу.

Від організаційно-правової форми, розміру підприємства та його спеціалізації багато в чому залежить і характер дії зовнішніх елементів економічного механізму. Передусім йде мова про податкові механізми, які стосуються застосування системи оподаткування для різних суб'єктів аграрного підприємництва (загальної чи спрощеної), пільг щодо сплати ПДВ та ін.

У сфері аграрного підприємництва податкові механізми орієнтовані на підтримку малих підприємств, стосовно яких застосовується спрощена система оподаткування, що передбачає сплату значною частиною сільськогосподарських виробників (юридичними особами та ФОП, які провадять діяльність в межах фермерського господарства без використання найманої праці) єдиного податку (IV група платників). Інші ключові інструменти податкового механізму передбачають звільнення окремих категорій виробників сільськогосподарської продукції від сплати податку на прибуток, пільгову ставку ПДВ (14%) та нульову ставку експортного мита.

Не менш важливими є фінансово-кредитні механізми (компенсації відсотків за певними видами кредитів, інвестиційні проекти інноваційного спрямування, грантові та донорські програми, тощо); механізми державної підтримки (цільова фінансова підтримка у вигляді безповоротних допомог, бюджетних дотацій та субсидій, надавана у рамках державних, регіональних та місцевих програм розвитку аграрного підприємництва); зовнішньоекономічні механізми (експортні квоти, субсидії, пільги, виробниче та торговельне партнерство тощо).

Серед механізмів розвитку аграрного підприємництва вагоме значення у сучасних умовах господарювання має інфраструктура аграрного ринку, покликана створити сприятливі умови для ефективної реалізації сільськогосподарської продукції внутрішнім та зовнішнім споживачам, а також залучення у господарський оборот матеріальних та фінансових ресурсів. Її формують: Аграрний фонд, Аграрна біржа, торгові доми, логістично-складські комплекси, аукціони, оптові ринки сільськогосподарської продукції, заклади роздрібно-торговельної мережі тощо.

Вирішення багатьох організаційно-економічних проблем розвитку аграрного бізнесу забезпечується через систему горизонтальної та вертикальної інтеграції його суб'єктів. Наприклад, об'єднуючись у сільськогосподарські кооперативи (горизонтальна інтеграція), суб'єкти аграрного підприємництва, передусім малого, отримують низку ринкових переваг: збільшення масштабів виробництва і збуту продукції, укладення вигідних контрактів, доступ до фінансово-кредитних ресурсів, програм державної фінансової підтримки, підвищення конкурентоспроможності і якості продукції тощо.

Вертикальна організація суб'єктів аграрного підприємництва передбачає їхню взаємодію з переробними підприємствами, торгово-посередницькими компаніями, підприємствами суміжних видів діяльності. Формами прояву системи вертикальної взаємодії суб'єктів підприємництва є великі вертикально інтегровані структури (агрохолдинги) або кластерні утворення. Найбільшого поширення набувають так звані агротуристичні кластери, які формуються на основі взаємодії сільськогосподарських підприємств «нішевого» сегменту агропродовольчого ринку, туристичних операторів, закладів сфери готельно-ресторанного бізнесу, історико-культурної сфери та органів місцевого самоврядування. Також створюються спеціалізовані аграрні кластери, агроінноваційні кластери тощо.

Маючи мінімальний рівень трансакційних витрат, кластерні утворення здатні максимізувати вартість, у тому числі за рахунок кращої конкурентної

позиції на ринку, зменшення фінансово-економічних ризиків, досягнення синергетичного ефекту управління та ін [4, с. 47].

У структурі організаційних механізмів розвитку аграрного підприємництва зростає роль систем управління якістю агропродовольчої продукції. Це зумовлено зростаючими вимогами суспільства щодо якості та безпеки харчової продукції, а також сільськогосподарської сировини, з якої вона виготовляється. Реалізація агропродовольчої продукції через офіційні канали збуту як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку вимагає наявності визначених законодавством сертифікатів (про походження, відповідність певним національним чи міжнародним стандартам). Обов'язковою, також є сертифікація насіння та садивного матеріалу, що допускається у господарський обіг.

Складовими системи менеджменту якості та безпеки агропродовольчої продукції є Державні стандарти України (ДСТУ), міжнародні стандарти якості серії ISO, зокрема ISO 9000 (система управління якістю), ISO 14000 (система екологічного менеджменту), ISO 22000:2005 (система менеджменту безпечності харчової продукції), органічні стандарти (ISO/IEC 17065 та національні стандарти окремих країн). Виконання вимог щодо сертифікації потребує значних організаційних зусиль та фінансових затрат щодо приведення параметрів виробництва у відповідність до стандартів, а також проведення самої процедури сертифікації. Це створює значні бар'єри для суб'єктів аграрного підприємництва, особливо малого, і зумовлює необхідність задіяння для їх подолання механізмів державної підтримки.

Попри пріоритетну роль зовнішніх механізмів у забезпеченні ефективної діяльності суб'єктів аграрного підприємництва, значним резервом для її підвищення є поліпшенні використання внутрігосподарського потенціалу. В умовах несприятливого зовнішнього середовища, зумовленого наслідками російсько-української війни, агровиробники повинні шукати можливості щодо диверсифікації виробництва і каналів збуту продукції; задіювати ефективніші методи залучення в оборот внутрішніх ресурсів, методи мотивації праці, впроваджувати інновації, налагоджувати внутрішню та зовнішню співпрацю.

1.3. Методика дослідження розвитку аграрного підприємництва та оцінювання рівня його організаційно-економічного забезпечення

Дослідження сутності і закономірностей розвитку будь-якого економічного явища або процесу потребує застосування відповідного методологічного інструментарію. Загалом, під методом розуміють спосіб досягнення будь-якої мети, вирішення конкретного завдання; систематизований комплекс прийомів, процедур, які застосовуються дослідником для досягнення поставленої мети [10, с. 7]. У контексті теми нашого дослідження методи наукового пізнання дають змогу кількісно та якісно оцінити рівень і глибину процесів розвитку аграрного підприємництва у межах відповідного економічного середовищу, з'ясувати причини певних тенденцій і зрозуміти, як вони вплинуть на майбутні соціально-економічні результати функціонування аграрної сфери.

Теоретичну та методологічну основу дослідження формують фундаментальні положення загальної економічної теорії, теорії підприємництва, здобутки вітчизняної та зарубіжної науки і практики щодо вирішення проблем підвищення економічної ефективності функціонування суб'єктів аграрного підприємництва, забезпечення їх конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках, способів адаптації до мінливості ринкового середовища та інституційних трансформацій.

При виконанні досліджень організаційно-економічного забезпечення розвитку аграрного підприємництва Волинської області нами застосовано широкий спектр методів наукового пошуку у комплексі із показниками та індикаторами оцінювання зазначеної проблематики. Дослідження, зокрема, базувалося на застосуванні:

- діалектичного, монографічного та абстрактно-логічного методів – для узагальнення і обґрунтування теоретичних аспектів і закономірностей розвитку аграрного підприємництва, визначення чинників та організаційно-економічних умов середовища функціонування сільськогосподарських підприємств;
- системно-структурного методу – для формування цілісної картини

організаційно-економічного забезпечення розвитку аграрного підприємництва з урахуванням оцінки ресурсного потенціалу аграрного сектору регіону, існуючої структури агропромислового виробництва та системи внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків між суб'єктами аграрного ринку;

- статистико-економічних методів – для оцінювання за допомогою відповідних статистичних індикаторів сучасного стану і тенденцій розвитку аграрного підприємництва на регіональному рівні, порівняння результатів діяльності господарюючих суб'єктів, визначення взаємозв'язків між окремими процесами і чинниками підприємницького середовища. При цьому комплекс статистичних методів охоплював прийоми: порівняльного аналізу (співставлення результатів діяльності різних суб'єктів підприємництва); структурного аналізу (оцінка регіональної структури аграрного підприємництва, структури виробництва, визначення часток окремих груп підприємницьких суб'єктів у формуванні загальних показників діяльності); обчислення середніх і відносних величин; аналізу динамічних рядів (оцінка напряму розвитку окремих явищ та інтенсивності змін); стратегічного аналізу (оцінка можливостей і загроз розвитку сектору аграрного підприємництва з урахуванням його сильних і слабких сторін); елімінування (оцінка характеру взаємозв'язків між факторними і результативними ознаками досліджуваних явищ); аналітичних групувань.

- табличного і графічного методів - для наочного відображення динамічних і структурних змін у розвитку аграрного підприємництва досліджуваного регіону.

Особливістю методології дослідження аграрного підприємництва є оцінка відповідних тенденцій та показників у контексті його функціонального зв'язку із параметрами соціально-економічного розвитку сільських територій. Адже саме економічний потенціал та соціальний капітал сільських територій формує фундамент для створення різних типів підприємницьких структур та є важливою складовою мотиваційного механізму підприємницької діяльності.

Окремі науковці стверджують, що розвиток аграрного підприємництва відбувається під впливом кардинальних інституціональних трансформацій, а тому пропонують досліджувати його організаційно-економічне забезпечення з

позицій інституційного підходу, використовуючи при цьому методологію інституціонального аналізу. Вона передбачає використання в процесі аналізу крім суто економічних показників також соціальних, психологічних та політичних індикаторів [53, с. 75].

На думку дослідників, формування інституційної структури суб'єктів аграрного підприємництва, представлених на ринку, у формальному плані відбулося в межах законодавства України, а у функціональному – під дією ринкового механізму господарювання [53, с. 76]. Відповідно, досліджувати діяльність суб'єктів аграрного підприємництва слід саме з урахуванням їх інституційного розмежування за низкою ознак (рис 1.6).

Рис. 1.6 – Організаційно-інституційна структура суб'єктів аграрного підприємництва.

* згідно господарського законодавства не належить до категорії суб'єктів підприємництва, попри частковий товарний характер виробництва

Водночас, повноцінне застосування інституційного аналізу сьогодні обмежується низкою причин, серед яких: постійні зміни методології статистичних спостережень і, відповідно, форм статистичної звітності, скорочення інформативності звітів, закритий доступ до окремої інформації на виконання вимог Закону України «Про державну статистику». А в умовах воєнного стану інформація про результати діяльності суб'єктів господарювання практично не оновлюється (з міркувань національної безпеки). Крім того, динамічні зміни економічних показників в розрізі адміністративних районів за період до 2020 р. і після нього не підлягають співставленню, оскільки в результаті адміністративної реформи сформувалася принципово новий територіально-адміністративний устрій. Все це унеможливорює розрахунок багатьох статистичних індикаторів і об'єктивну комплексну оцінку стану та тенденцій розвитку аграрного підприємництва у регіональному вимірі. Тому наші дослідження здійснювалися лише в межах окремих складових організаційно-інституційних структури суб'єктів господарювання та за обмеженою номенклатурою показників.

У контексті методології та організації наукових досліджень важливе значення має послідовність їх проведення. Вона охоплює шість основних етапів (рис. 1.7).

На першому етапі здійснюється оцінювання загальної організаційно-інституційної структури суб'єктів аграрного підприємництва регіону за ознаками їх організаційно-правової форми, розміру, юридичного статусу, виду діяльності (спеціалізації). При цьому аналізується кількість суб'єктів підприємництва відповідної категорії в динаміці, а також їхні структурні частки у загальній сукупності;

Другий етап передбачає аналіз внутрігосподарського середовища функціонування аграрного підприємництва. Головною його складовою є оцінювання ресурсного потенціалу розвитку суб'єктів господарювання, зокрема аналіз рівня їхнього забезпечення окремими видами ресурсів (земельними, трудовими, матеріально-технічними); оцінка обсягу і структури капіталу

(фінансового стану), джерел і обсягів інвестування; дослідження масштабів динамічних і структурних змін ресурсного потенціалу. Також на цьому етапі вивчаються особливості організації внутрігосподарських відносин (власності, оренди, виробничих, трудових та ін).

Рис. 1.7. Етапи дослідження організаційно-економічного забезпечення розвитку аграрного підприємництва*

*Узагальнено автором

Відповідно, на третьому етапі досліджується вплив на розвиток аграрного підприємництва чинників і параметрів зовнішнього економічного середовища: ринкової кон'юнктури, рівня конкуренції у галузі; стану інфраструктури аграрного ринку; макроекономічних і соціально-політичних процесів; податкових,

фінансово-кредитних і зовнішньоторговельних механізмів; форм і методів державної підтримки підприємництва; інституційних трансформацій, глобальних тенденцій тощо;

На четвертому етапі оцінюються результати виробничо-збутової діяльності суб'єктів аграрного підприємництва: дані щодо обсягів виробництва продукції загалом і в розрізі окремих її видів, показники продуктивності виробництва і праці; обсяг і структура доходів та витрат, показники експорту та імпорту сільськогосподарської продукції, зовнішньоторговельне сальдо;

П'ятий етап передбачає оцінювання економічної та соціальної ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств за абсолютними і відносними показниками: загального розміру прибутків і збитків; обсягу чистого доходу і прибутку в розрахунку на одиницю залучених ресурсів; рівня рентабельності діяльності підприємств загалом і рентабельності окремих видів продукції, зростання якості трудового життя працівників;

Шостий етап – це етап стратегічного аналізу з метою оцінювання перспектив розвитку сектору аграрного підприємництва у регіоні. За допомогою методів SWOT та PEST-аналізу визначаються сильні і слабкі сторони регіональних суб'єктів аграрного підприємництва, оцінюються їхні можливості і загрози щодо напрямів подальшого розвитку з урахуванням поточної та потенційної дії політичних, економічних, соціокультурних, технологічних, екологічних та правових факторів. Також, на цьому етапі з використанням економіко-математичних методів моделюються тенденції розвитку окремих явищ та розраховуються прогностичні показники.

У контексті змісту основних етапів та виконання завдань дослідження організаційно-економічного забезпечення розвитку аграрного підприємництва нами було розроблено відповідну їй систему показників, групи яких ілюструє рис. 1.8. Деталізований перелік показників у межах окремих груп наведений у таблицях аналітичного розділу кваліфікаційної роботи. Частина з них (залежно від наявної інформації) розраховувалася по усій сукупності суб'єктів, але більшість - лише по сільськогосподарських підприємствах.

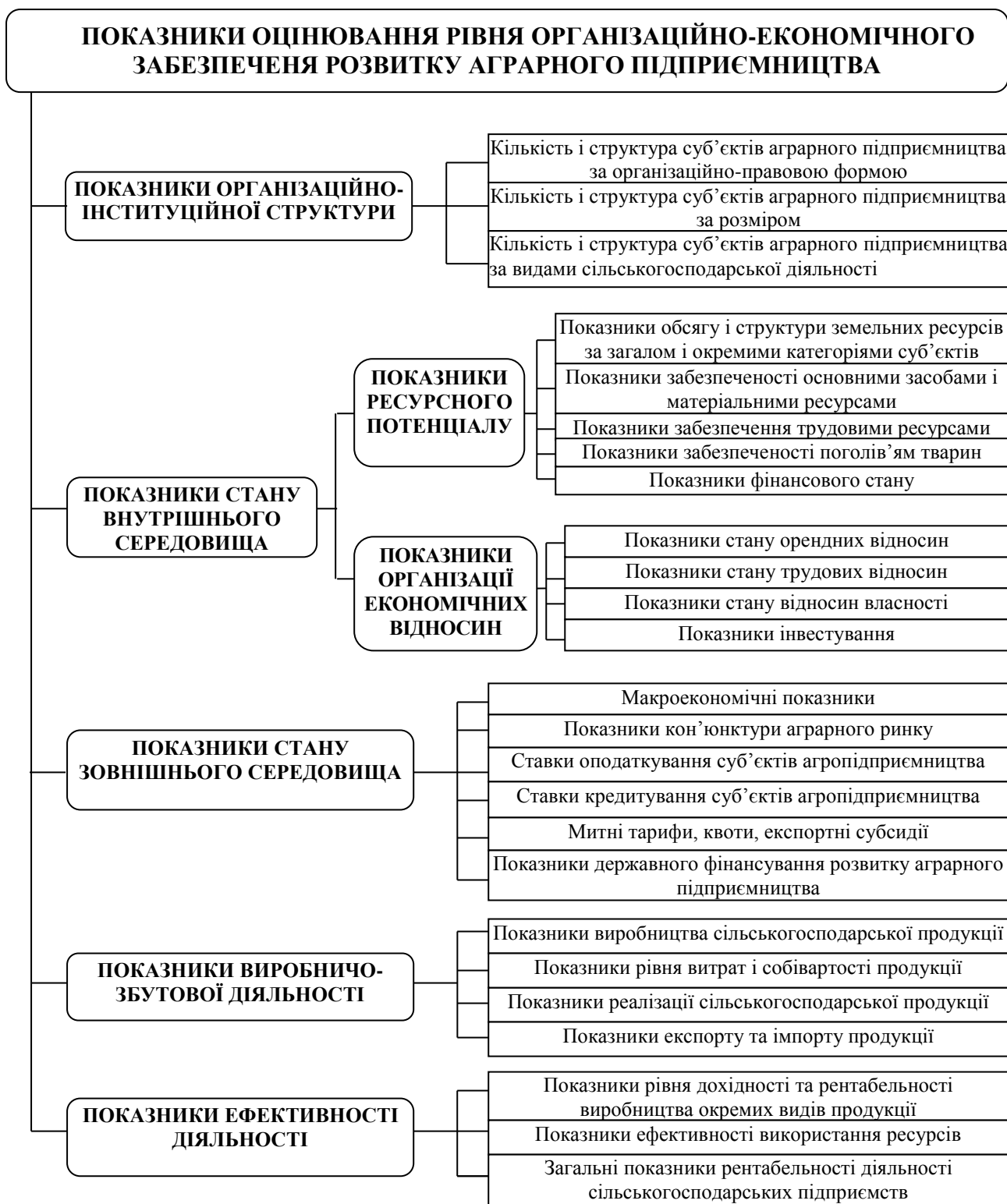

Рис. 1.8 – Групи показників оцінювання рівня організаційно-економічного забезпечення розвитку аграрного підприємництва

Інформаційною базою дослідження були статистичні збірники і аналітичні матеріали, представлені на сайтах Державної служби статистики України та її регіонального управління у Волинській області, звіти окремих сільськогосподарських підприємств, інформація з відкритих інтернет джерел.

РОЗДІЛ 2

ОЦІНКА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

2.1. Загальна характеристика сектору аграрного підприємництва Волинської області та середовища його функціонування

Аграрний сектор є однією з провідних галузей економіки Волинської області. У 2021 році частка доданої вартості, створеної у сільському господарстві Волині складала 15% валового регіонального продукту, займаючи другу позицію після сектору промисловості. У цьому ж році досліджуваний регіон забезпечував 2,4% загальноукраїнського обсягу виробництва сільськогосподарської продукції. Однак, вже у наступному 2022 р. його питома вага зросла до 3,1%, що зумовлено скороченням аграрного виробництва у найбільш продуктивних східних та південних регіонах країни в умовах їх часткової окупації росією. Відповідно, якщо у 2021 р. Волинська область займала 20 рейтингове місце в Україні за обсягом сільськогосподарського виробництва, то у 2022 р. перемістилася на 15 позицію, випередивши області, які були серед лідерів, але зараз перебувають в зоні найбільших військових загроз: Херсонську, Миколаївську, Донецьку, Запорізьку, Харківську.

Низькі рейтингові позиції Волині у структурі сільськогосподарського виробництва України передусім зумовлені специфікою природно-кліматичних умов аналізованого регіону та відносно невеликим розміром області. Досліджуваний регіон займає 3,34% території України (20 рейтингове місце) і при цьому область знаходиться у зоні Полісся, що характеризується домінуванням у структурі земельного фонду лісових насаджень. Сільськогосподарські угіддя становлять лише 51,4% загальної площі області при середньому показнику по Україні 70%. При цьому рівень розораності земель у 2021р. становив 66,1%. В умовах експортної орієнтованості сільськогосподарського виробництва він істотно зріс.

При цьому ґрунти Волинської області не відзначаються високою якістю і значно поступаються за родючістю ґрунтам багатьох регіонів, розміщених у зоні Лісостепу та Степу. У їхній структурі переважають дерново-підзолисті та болотні ґрунти, які не сприяють досягненню конкурентоспроможної врожайності зернових та інших експортоорієнтованих культур.

Попри це, аграрний сектор Волині має певний вплив на формування продовольчої безпеки країни, зокрема в частині тих видів продукції, які здебільшого призначені для внутрішнього споживання. Так, область у 2022р. займала 5-е рейтингове місце в Україні за виробництвом картоплі (6,5%); 6-е - за виробництвом м'яса (4,9%) 8-е – за виробництвом овочів (3,9%) і цукрового буряку (3,8%); 10-е – за виробництвом молока (4,2%). Попри значну зосередженість виробництва цих видів продукції у господарствах населення, роль сільськогосподарських підприємств у продовольчому забезпеченні населення також була чималою.

Загалом для Волинської області, як і для переважної більшості регіонів України, сьогодні характерним є переважання підприємницького сектору у структурі виробництва сільськогосподарської продукції, причому як рослинництва, так і тваринництва (рис. 2.1). Впродовж 2020-2022 років частка підприємств істотних змін не зазнала, і склала на кінець звітної року 53,8% по галузі рослинництва і 54,8% - по галузі тваринництва.

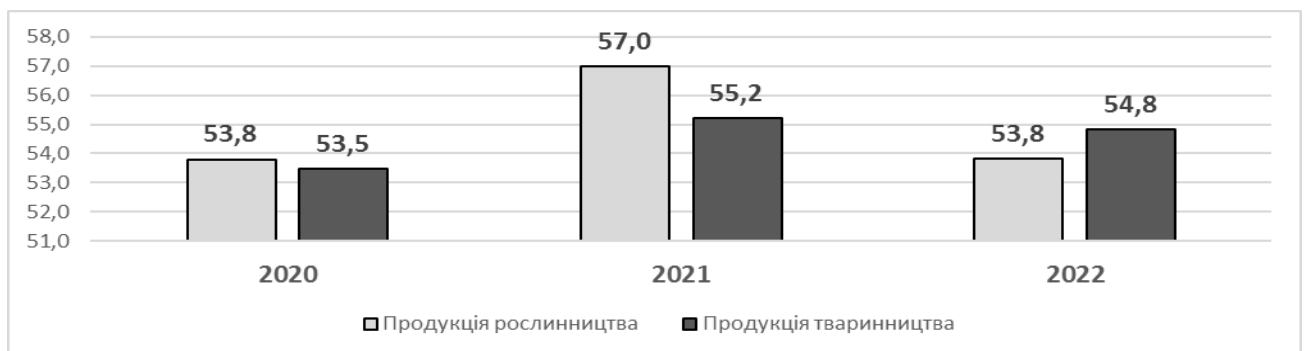

Рис. 2.1 – Динаміка питомої ваги підприємницького сектору у структурі сільськогосподарського виробництва Волинської області

*Складено за даними Державної служби статистики України (ДССУ)

Проте, у більш довготривалій перспективі можна побачити чітку тенденцію розвитку сектору аграрного підприємництва у регіоні, особливо в останнє

десятиріччя (рис 2.2). Деякий спад мав місце лише у 2022 р., коли на діяльність підприємств істотно вплинули фактори, пов'язані із війною.

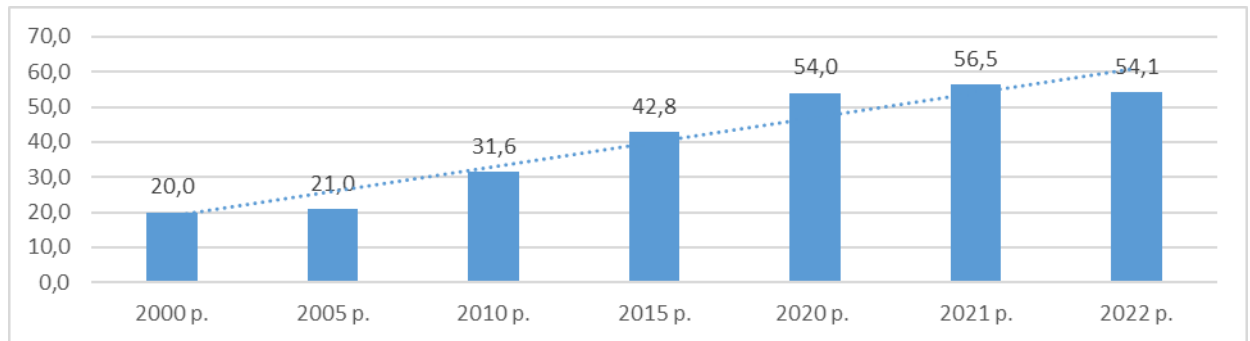

Рис. 2.2. Внесок підприємницького сектору у виробництво валової продукції сільського господарства Волинської області, %*

*Складено за даними Державної служби статистики України

Процеси укрупнення та модернізації агропромислового виробництва, що мають місце в Україні впродовж останнього десятиліття не оминули і Волинську область. Це відобразилося у збільшенні середнього розміру сільськогосподарських підприємств, розширенні їх матеріально-технічної бази і обсягу товарообороту. Проте, Волинська область є одним із небагатьох регіонів України, де згідно даних офіційної статистики в структурі аграрного виробництва немає великих підприємств (табл. 2.1). Так, у 2021 р. функціонування сектору сільського, лісового та рибного господарства Волинської області забезпечували 1381 суб'єктів підприємництва, серед них 967 підприємств (юридичних осіб) та 414 фізичних осіб-підприємців (ФОП). Частка юридичних осіб у загальній чисельності суб'єктів аграрного підприємництва є досить високою і впродовж останніх чотирьох років становить близько 70%. У цьому контексті відзначимо, що перевагами юридичного статусу є: більші шанси залучити зовнішні джерела інвестування (в т.ч. за рахунок банківських кредитів), а також отримати бюджетну підтримку; обмежена відповідальність за зобов'язаннями; можливість реєструвати власну торгову марку для ефективнішої реалізації продукції,

Відносно 2018 р. чисельність суб'єктів аграрного підприємництва у 2021р. дещо зменшилася - на 3,8%. Більшою мірою це відбулося за рахунок юридичних осіб, але й кількість ФОП скоротилася у звітному році на 2,1%.

Таблиця 2.1.- Динаміка чисельності суб'єктів аграрного підприємництва у Волинській області *

Показники	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2021 р. до 2018 р., %
Усього суб'єктів аграрного підприємництва	1436	1457	1359	1381	96,2
Кількість підприємств	1013	1014	936	967	95,5
в т.ч. великі підприємства	-	-	-	-	-
середні підприємства	58	60	57	57	98,3
малі підприємства	955	954	879	910	95,3
з них мікропідприємства	858	859	790	819	95,5
Частка підприємств у загальній чисельності суб'єктів господарювання	70,5	70,0	68,9	70,0	-0,5
Частка малих підприємств у загальній кількості, %	94,3	94,1	93,9	94,1	-0,2
Кількість фізичних осіб-підприємців (ФОП)	423	443	423	414	97,9
Площа посівних площ у с-г підприємствах, тис. га	260,0	278,9	292,9	311,6	119,8
в т.ч. в розрахунку на 1 підприємство, га	257	275	313	322	125,3

*Складено за даними Державної служби статистики України

Оцінюючи показники організаційно-інституційної структури сектору аграрного підприємництва Волині, необхідно відзначити що 94% підприємств за своїми характеристиками (обсяг доходу, чисельність працівників) відносяться до категорії суб'єктів малого підприємництва. У свою чергу близько 90% малих підприємств становлять мікропідприємства, середньорічний дохід яких згідно Господарського Кодексу України не перевищує 2 млн. євро у гривневому еквіваленті. Щоправда Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», який розмежовує категорії суб'єктів підприємництва для цілей оподаткування, для мікропідприємств встановлює значно нижчу межу доходу – до 700 тис. євро.

Основна організаційно-правова форма малих сільськогосподарських підприємств – це фермерські господарства. За даними Управління агропромислового розвитку Волинської ОДА близько 700 суб'єктів аграрного підприємництва ведуть діяльність саме у статусі фермерського господарства, що здебільшого базуються на праці членів сім'ї. Водночас, поширеними організаційно-правовими формами підприємницької діяльності у сільському

господарстві області також є товариства з обмеженою відповідальністю, приватні та приватно-орендні підприємства, сільськогосподарські кооперативи. У 2021 р. у досліджуваному регіоні налічувалося 29 сільськогосподарських кооперативів, щоправда з певних причин діючих було лише 11. Їхніми членами було понад 300 осіб. Впродовж цього року кооперативи надали фермерам послуг на суму 1,2 млн.грн. [31].

Перевагою малих сільськогосподарських підприємств є високий рівень гнучкості та адаптивності до ринкових умов. Крім того, вони забезпечують розвиток тих видів сільськогосподарського виробництва, які відносяться до категорії «нішевих» і не входять у сферу інтересів великих експортоорієнтованих компаній (плодівництво, ягідництво, овочівництво, картоплярство, тваринництво, органічна продукція та ін). Але ринковий потенціал малих, і особливо мікропідприємств є відносно незначним для покриття внутрішніх продовольчих потреб, тому дефіцит продукції покривається імпортом. Також невеликі підприємства характеризуються низькими рівнем конкурентоспроможності і можливостями для інноваційного розвитку.

Дані таблиці 2.1 свідчать про тенденцію концентрації сільськогосподарського виробництва Волині. За період з 2018р. по 2021р. площа посівних площ у сільськогосподарських підприємствах загалом зросла на 19,8%, а в розрахунку на 1 підприємство – на 25,3%. Частково зменшення кількості суб'єктів підприємництва зумовлене саме інтеграційними процесами. Щоправда, свій відбиток наклали і кризові явища в економіці, спричинені глобальною пандемією Covid-19. Адже, саме у 2020-2021 р. – періоді найбільш активної фази пандемії - через згорання діяльності помітно зменшилася чисельність ФОП в галузі. Загалом, суб'єкти підприємництва цієї категорії характеризуються вкрай низьким внеском у надходженні на ринок сільськогосподарської продукції. У 2021 р. він склав лише 3,0% загального обсягу. Але роль цих підприємців полягає передусім у заповненні вузькоспеціалізованих сегментів агропродовольчого ринку.

У своїй більшості фізичні особи-підприємці Волинської області спеціалізуються на виробництві продукції рослинництва (рис. 2.3). Причому

частка виробників цієї продукції у загальній чисельності ФОП сфери сільського господарства Волинської області зростає із 37,8% до 50,0%.

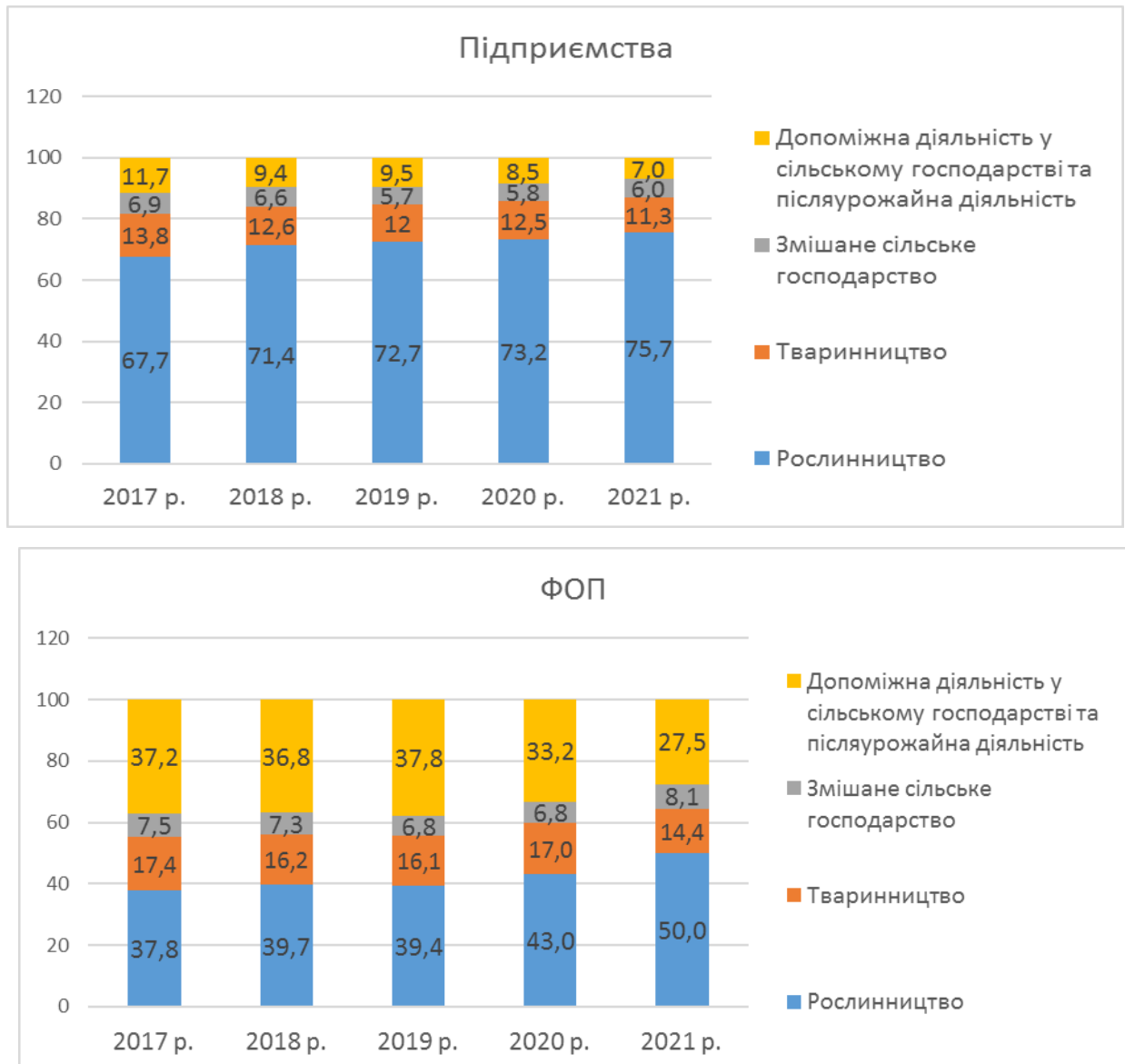

Рисунок 2.3. - Динаміка структури підприємств та ФОП за окремими видами сільськогосподарської діяльності у Волинській області

*Складено за даними Державної служби статистики України

Досить великий рівень зацікавленості фізичних осіб-підприємців викликає галузь тваринництва. У 2021 р. на виробництві її продукції спеціалізувалися 14,4% приватних підприємців, однак це на 3 пункти нижче ніж у 2017р. До 2021 р. більш ніж третина ФОП Волині надавали допоміжні послуги у сільському господарстві та здійснювали післяурожайну діяльність. Однак, у звітному році їх частка істотно зменшилася на користь діяльності в сфері

виробництва продукції рослинництва, реалізація якої забезпечує високий рівень доходів та прибутків.

Аналогічно, зросла орієнтованість на виробництво продукції рослинництва і серед юридичних осіб. У 2021 р. питома вага спеціалізованих підприємств у цій сфері склала 75,7%. Понад 11% підприємств займаються вирощуванням продукції тваринництва. Однак, їх фізична кількість зменшилася зі 112 у 2017 р. до 93 у 2021 р. Змішане сільське господарство ведуть лише 48 підприємств, що становить лише 6% від їх загальної кількості.

Тяжіння суб'єктів підприємництва до виробництва продукції рослинництва передусім зумовлене значним зростанням світових цін і попиту на українську продукцію у ЄС після зняття митних бар'єрів для торгівлі нею.

Більш глибокий аналіз показав, що близько 83% підприємств регіону спеціалізуються на вирощуванні зернових та насіння олійних культур (рис. 2.4).

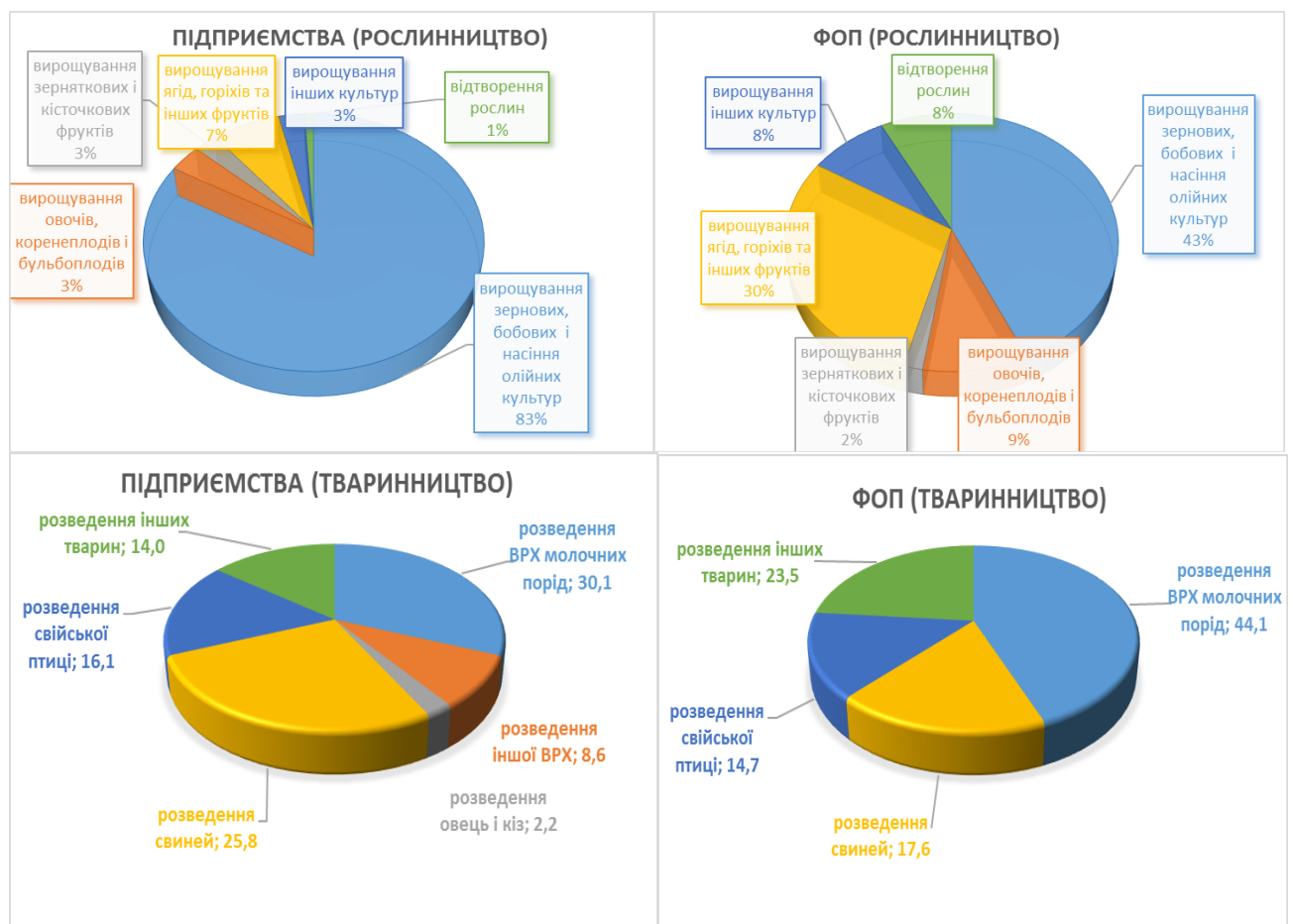

Рис. 2.4. Питома вага виробників окремих видів продукції рослинництва і тваринництва серед суб'єктів аграрного підприємництва Волинської області.

Ще близько 10% спеціалізуються на виробництві плодово-ягідної

продукції.

У секторі приватного підприємництва ситуація докорінно відрізняється. Частка виробників зернових і олійних тут складала у 2021р. лише 43%, тоді як виробники плодів та ягід у структурі суб'єктів підприємництва займали понад 30%. Також певна частина ФОП займається вирощуванням овочів та відтворенням рослин.

Такі відмінності у структурі виробництва різних категорій суб'єктів аграрного підприємництва зумовлені неоднаковими можливостями щодо залучення в господарський оборот земельних угідь, матеріально-технічних, фінансових та інших ресурсів. Тому ФОПи насамперед обирають ті види аграрного виробництва, які можна вести на невеликих земельних ділянках і де виконання технологічних операцій можна забезпечити ручною працею.

У галузі тваринництва, як серед підприємств, так і серед ФОП переважають виробники молочної продукції, чому сприяє наявність у Волинській області великих площ природних пасовищ. Свинарство більшою мірою розвинуте у підприємницькому секторі, де цим видом діяльності займаються майже 26% суб'єктів господарювання тваринницького напрямку (30 підприємств). Також спеціалізацією окремих підприємств є м'ясне скотарство, вівчарство і козівництво. На рівні ФОП ці види не представлені.

Як свідчать дані додатку Б впродовж 2017-2021 рр. кількість суб'єктів підприємництва тваринницького напрямку у Волинській області скоротилася на 25,3%, головним чином за рахунок тих, хто спеціалізується на вирощуванні свиней – на 37,5%; ВРХ м'ясних порід – на 38,5%; інших тварин – на 49%. Кількість виробників молока навпаки – зросла на 4,9%, але відбулося лише за рахунок сектору приватного підприємництва, оскільки кількість підприємств молочного напрямку зменшилася за останні п'ять років на третину.

У Волинській області, як і в багатьох інших регіонах Заходу України набуває поширення виробництво і продаж органічної сільськогосподарської продукції. Станом на початок 2023 р. загальна площа сільськогосподарських земель (органічних і перехідного періоду), сертифікованих за стандартом, що

еквівалентний органічному законодавству ЄС склала 5182 га, що становить 2% всіх органічних земель України [57]. Функціонує 20 органічних операторів, включаючи 18 сертифікованих сільськогосподарських виробників. Відносно 2021 р. кількість органічних операторів скоротилася на 26%, а площа органічних земель – більш ніж удвічі. Це пов'язано із дією низки факторів, серед яких чільне місце займають зміни в роботі органів іноземної сертифікації. Кілька органів в умовах широкомасштабної війни зупинили свою діяльність в Україні через неможливість забезпечення контролю за діяльністю операторів та, зокрема, проведення фізичних сертифікаційних інспекцій. Інші втратили право проводити сертифікацію в Україні [57]. Також частина виробників припинила органічну діяльність в умовах безпекових і логістичних ризиків.

Необхідно відзначити, що більшість операторів органічного виробництва Волинської області спеціалізується на виробництві і продажі плодово-ягідної продукції. Частина підприємств має обладнання для глибокої заморозки цієї продукції та її переробки. Крім ягід і плодів надаються послуги по заморозці овочів та лісових грибів. Така продукція користується попитом на міжнародному ринку, а отже є предметом експорту. Природні умови Волинської області дозволяють вирощувати органічну лошину, малину, полуницю та інші ягоди. Ліси регіону також багаті різними видами екологічно чистих ягід та лікарських рослин, збором яких і подальшою реалізацією заготівельним підприємствам займається місце населення. Окремі підприємства Волині спеціалізуються на виробництві органічних добрив (ТОВ «Волиньсапрофос»), вирощуванні органічних зернових і технічних культур (ПП «Захід Агро»), заготівлею дикорослих недеревних продуктів та їх заготівлею (ТзОВ «Шанс Вік»), виробництві органічної молочної продукції.

Одним із лідерів українського ринку молочних продуктів є ТОВ «Старий Порицьк». Продукція, асортимент якої складає близько 40 найменувань, представлена в мережі «Сільпо», локальних мережах, магазинах здорового харчування та інтернет-магазинах. Виробництво і продаж органічної продукції, попри низку ризиків, є досить перспективним напрямом розвитку аграрного

підприємництва.

Попри відсутність великих сільськогосподарських виробників, у Волинській області знаходиться декілька вертикально-інтегрованих компаній, які поєднують у своїй структурі підприємства різного профілю діяльності. Яскравим прикладом таких компаній є найбільші землекористувачі Волинської області - ТзОВ «Волинь-Зерно-Продукт» із земельним банком понад 42 тис. га та ТзОВ «П'ятидні» (площа землекористування понад 18 тис. га). Ці компанії поєднують у своїй діяльності виробництво продукції рослинництва і тваринництва, її переробку; реалізацію продукції, агроресурсу (добрив, засобів захисту, насіння, палива) та різних видів послуг (автотранспортних, елеваторних, переробних); здійснюють закупівлі продукції у невеликих виробників та самостійну експортну діяльність. Окрім, того згадані підприємства мають у своїй структурі 2 насінневі заводи і забезпечують сільськогосподарських виробників Західного регіону якісний насінневим матеріалом пшениці, сої, гороху, ячменю.

Зростанню аграрного підприємництва у Волинській області також сприяє досить розвинута сфера переробки сільськогосподарської продукції. Це понад 100 підприємств різних розмірів та форм власності, які виробляють близько 25% загального обсягу промислової продукції області. У їх загальні кількості найбільшу питому вагу займають м'ясопереробні підприємства – 34,%; хлібопекарські – 26,5%; плодоовочеві – 12,1%, молокопереробні – 3,8% (рис. 2.5).

Серед цих підприємств – відомі у Західному регіоні бренди, широко представлені у торгових мережах та інших закладах роздрібної торгівлі. Це, зокрема: ТзОВ «Нововолинський м'ясокомбінат», ПП Рожищенський комбінат «ВЕПР»; ТзОВ «Забіяка» (ТМ «Забіяка»), Агропромислова група «Пан Курчак»; ТОВ «Дмитрук Фудз» (ТМ «Дмитрук»); ПрАТ «ТЕРЕМНО ХЛІБ»; ТзОВ «Луцький хлібокомбінат» (ТМ «Кічкарівка»); ТзОВ «Шацький молокозавод»; ТДВ «Рожищенський сирзавод», ПОСП ім. Шевченка (ТМ «Утринівмолоко»); ТзОВ «Старий Порицьк» (органічні сири); ТОВ «Продхолод М», ТзОВ «Дарліссад», ТзОВ «Дари Волині»; Ці та інші компанії (ширший перелік яких

наведений у додатку А) формують значний попит на сировинну продукцію місцевих виробників або поєднують у своїй діяльності виробництво та переробку продукції.

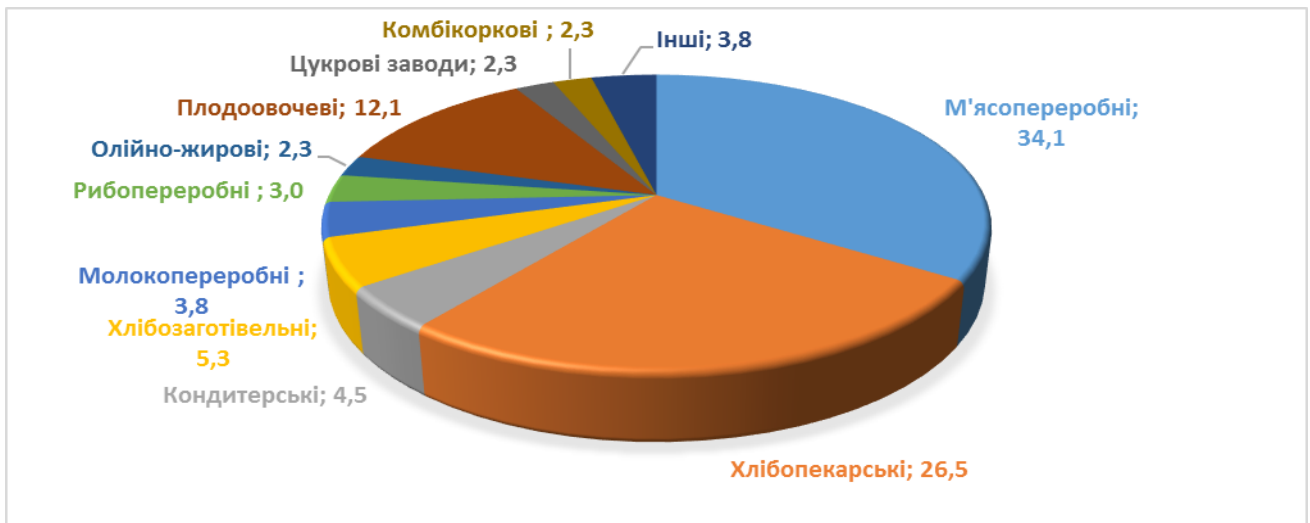

Рис. 2.5 – Структура підприємств харчової промисловості Волинської області [33]

Також у аналізованому регіоні знаходять одні з лідерів з виробництва соусів та приправ в Україні: ПрАТ «Волиньхолдинг» (ТМ «Торчин»); ПрАТ «Луцьк-Фудз» (ТМ «РУНА», «Рідний край», «Срібниця»), 2 підприємства з виробництва макаронних виробів; 3 цукрових заводи – серед яких ПрАТ «Гнідавський цукровий завод» входить у топ-15 заводів України [31].

Значну роль у стимулюванні розвитку аграрного підприємництва відіграє зовнішня торгівля сільськогосподарською продукцією. Відзначимо, що економічне середовище Волинської області також досить сприятливе для цього. Область належить до прикордонних регіонів, західний кордон якого межує із країною-членом ЄС – республікою Польща, а північний – із Білоруссю. Щоправда, остання через підтримку збройної агресії росії втратила своє економічне значення як торгового партнера і транзитера. Водночас, на кордоні із Польщею функціонують 2 автомобільні пункти пропуску та 4 залізничних. При цьому пункт пропуску Ягодин-Дорогуйськ є одним із найбільших у Західному регіоні і сьогодні забезпечує близько 40% товарообігу. Він відіграє ключову роль у забезпеченні експорту саме сільськогосподарської продукції, оскільки знаходиться найближче до морських портів Польщі (Гданськ, Гдиня) і через нього здійснюється весь транзит до країн Балтії. До того ж, залізничний

пункт пропуску має вузькоколіїну залізницю, що робить його важливим логістичним хабом для регіональних експортерів.

Важливим чинником організаційно-економічного забезпечення розвитку аграрного підприємництва у Волинській області є його підтримка за рахунок коштів державного, регіонального та місцевих бюджетів. Згідно Комплексної програми розвитку агропромислового комплексу на 2016-2022 роки, основними напрямками державної підтримки стали:

1. Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів.
2. Фінансова підтримка розвитку виноградарства, садівництва і хмелярства шляхом виплати компенсацій витрат, пов'язаних із придбанням садивного матеріалу, техніки та обладнання, проведенням робіт, будівництвом і реконструкцією холодильників, придбанням переробних ліній тощо.
3. Державна підтримка розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції шляхом виплати дотацій на бджолосім'ї, утримання овець і кіз, приріст корів, часткового відшкодування вартості об'єктів тваринництва тощо;
4. Часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва;
5. Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств шляхом виплати бюджетних субсидій на 1 га угідь, бюджетних дотацій за утримання корів, компенсації отримання дорадчих послуг тощо.

З обласного бюджету передбачено фінансування заходів із корінного покращення природних пасовищ, часткового відшкодування вартості послуг із сертифікації виробникам органічної продукції, виплат дотацій агровиробникам за посів жита і гречки, фермерським господарствам – за посадку садів і ягідників.

Загалом на реалізацію програми було заплановано майже 116,8 млн. грн. На жаль рівень участі в цих програмах фермерів та інших виробників є вкрай незначний, як і реальне фінансове забезпечення їх виконання.

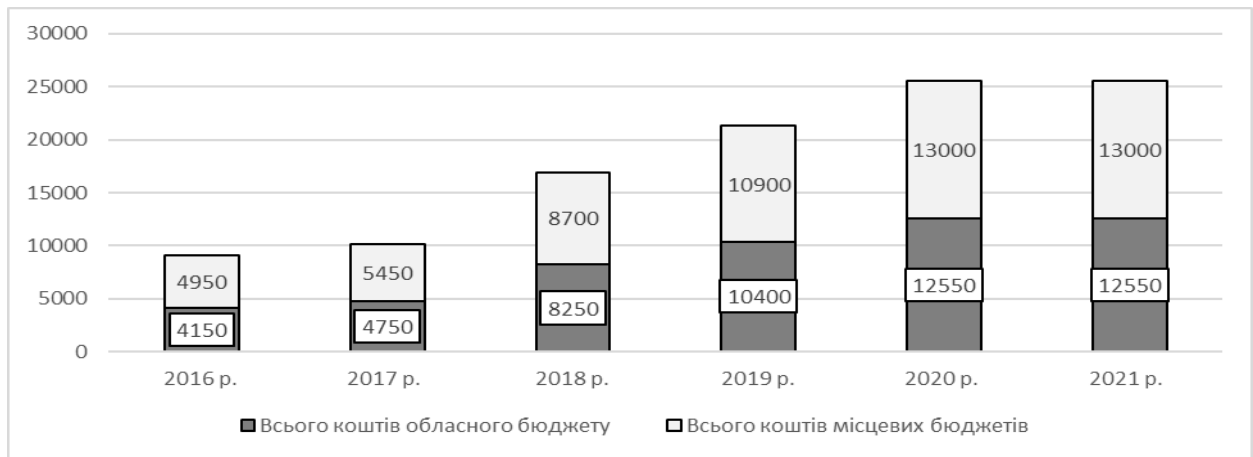

Рис. 2.6 - Динаміка запланованих обсягів фінансування заходів виконання Комплексної програми розвитку агропромислового комплексу Волинської області на 2016-2022 роки, тис. грн [33].

Так у 2021 р. на реалізацію програми з обласного бюджету було виділено лише 1,4 млн. грн, які були спрямовані на корінне покращення природних пасовищ у п'яти громадах області. А у 2022 р. кошти на заходи, передбачені програмою, у зв'язку з складною військово-політичною ситуацією в країні взагалі не виділялись. Ця ситуація потребує вжиття заходів щодо мотивації фермерів брати участь у подібних програмах, поліпшення інформаційного забезпечення їх виконання, полегшення умов отримання коштів.

2.2 Аналіз економічного потенціалу підприємств як чинника організаційно-економічного забезпечення їхньої діяльності

Основою розвитку аграрного підприємництва є економічний потенціал сільських територій регіону та окремих суб'єктів господарювання. Це багатогранне поняття в аграрній сфері охоплює сукупність усіх наявних засобів, можливостей та продуктивних сил, які можуть бути використані для виробництва сільськогосподарської продукції. Стосовно суб'єктів підприємництва І. Ажаман та О. Жидков зазначають, що «...економічний потенціал підприємства відображає здатності та можливості, які формуються у підприємства за наявності у певний момент часу сукупності ресурсів, виробничих потужностей, інших резервів» [2, с. 23].

З цього твердження, можна зробити висновок, що ключовою складовою економічного потенціалу суб'єктів аграрного підприємництва є обсяг і якість ресурсів (земельних, трудових, матеріально-технічних, фінансових та ін), які на даний момент є доступними для використання і можуть бути залучені у виробничий процес. Саме ресурсний потенціал і організація його використання є вихідною ланкою організаційного механізму підприємства, яка визначає вибір правової форми ведення бізнесу, процеси концентрації, спеціалізації і диверсифікації виробництва, планування та організації виробництва і праці.

У галузі рослинництва організаційно-економічні умови виробництва передусім визначаються розміром і структурою посівних площ (табл. 2.3).

Таблиця 2.3 - Динаміка розмірів та структури посівних площ сільськогосподарських культур у аграрних підприємствах Волинської області*

Назва культур	2018 р.		2020 р.		2022 р.		Відхилення (+;-)	
	Площа, га	Структура, %	Площа, га	Структура, %	Площа, тис.га	Структура, %	Площі тис.га	Структури %
Культури сільськогосподарські	260	100	292,9	100	305,3	100	45,3	0,0
Культури зернові та зернобобові – усього	135,1	52,0	151,2	51,6	147,3	48,2	12,2	-3,7
у тому числі								
пшениця	78,2	30,1	82,9	28,3	81,9	26,8	3,7	-3,3
ячмінь	10,5	4,0	10,7	3,7	8,2	2,7	-2,3	-1,4
кукурудза на зерно	25	9,6	37,7	12,9	44,1	14,4	19,1	4,8
Буряк цукровий фабричний	7,7	3,0	4,5	1,5	4,3	1,4	-3,4	-1,6
Картопля	0,37	0,1	0,35	0,1	0,4	0,1	0,03	0,0
Соняшник	23,6	9,1	39,6	13,5	42	13,8	18,4	4,7
Ріпак і кольза	42,2	16,2	48,3	16,5	47,5	15,6	5,3	-0,7
Соя	32,9	12,7	34,6	11,8	42,9	14,1	10	1,4
Культури овочеві	0,47	0,2	0,43	0,1	0,6	0,2	0,13	0,0
Культури плодові і ягідні	1,71	0,7	1,06	0,4	1,7	0,6	-0,01	-0,1
Кукурудза кормова	5,9	2,3	5,4	1,8	5,6	1,8	-0,3	-0,4
Трави однорічні і багаторічні	5,8	2,2	5,5	1,9	5,4	1,8	-0,4	-0,5

*Складено за даними державної служби статистики України

Дані таблиці 2.3 свідчать про те, що впродовж 2018-2022 рр. сільськогосподарським підприємствам Волинської області вдалося залучити у господарський оборот додаткові угіддя, що дало змогу збільшити площу посівів

культур на 45,3 тис. га або на 17,4%. У відсотковому співвідношенні найбільші темпи зростання продемонстрували площі посіву під соняшником – на 78% та кукурудзою – на 76,4%. Натомість на 3,4 га або 44,2% зменшилися площі під цукровим буряком, на 22% - під ячменем та у незначній мірі – під кормовими та плодово-ягідними культурами.

Близько половини усіх посівних площ у сільськогосподарських підприємствах Волині відведено під зернові культури. Водночас, у звітному році, на фоні зростання розміру їхніх посівів, відбулося зниження питомої ваги площі зернових на 3,7 пункти. Головною культурою у структурі посівних площ зернових традиційно є пшениця. Проте в останні роки має місце збільшення зацікавленості підприємців виробництвом кукурудзи, що зумовлено зростанням попиту на неї на міжнародних ринках. Значно зросла у структурі посівів питома вага соняшнику, як сировини для виробництва олії, що є одним із ключових експортних продуктів. Стабільно високою є частка у структурі посівів інших експортоорієнтованих технічних культур – ріпаку та сої.

У контексті формування матеріальної бази тваринництва, як елементу його організаційно-економічного забезпечення, велике значення має площа кормових культур. Як свідчать дані таблиці 2.3, остання впродовж аналізованого періоду загалом зменшилася на 700 га або на 6%, а їх питома вага у структурі на 0,9 п.

Загалом можна констатувати той факт, що істотних структурних зрушень посівних площ у сільськогосподарських підприємствах не відбулося, тобто рівень їх забезпечення земельними ресурсами залишається відносно незмінним.

Подібно до рослинництва, головним чинником організаційно-економічного забезпечення діяльності підприємств, що спеціалізуються на виробництві продукції тваринництва, є чисельність і структура поголів'я тварин (табл. 2.4). Якщо оцінювати динаміку умовного поголів'я, можна відзначити факт його скорочення у 2022р. майже на 25% порівняно із 2018р. Однак, воно відбулося, передусім за рахунок галузі свинарства, де фізичне поголів'я за останні п'ять років скоротилося на третину, та птахівництва – де скорочення склало 31,1%. Це ті галузі, які до 2022 р. займали найбільшу питому вагу у структурі умовного

поголів'я. У звітному році відбулося зменшення частки поголів'я птиці на 5,2 пункти, а свиней на 1,9 пунктів відносно базисного року.

Таблиця 2.4. Динаміка чисельності і структури поголів'я тварин у сільськогосподарських підприємствах Волинської області*

Види і групи тварин	2018 р.			2020 р.			2022 р.			2022 р. до 2018 р., %
	поголів'я тис. гол.	ум. голів, тис.	структура, %	поголів'я тис. гол.	ум. голів, тис.	структура, %	поголів'я тис. гол.	ум. голів, тис.	структура, %	
Корови	19,1	19,1	12,6	17,5	17,5	11,3	18,3	18,3	16,0	95,8
ВРХ на відгодівлі	25,6	15,4	10,1	22,7	13,6	8,8	26,3	15,8	13,8	102,6
Свині	81,8	24,5	16,1	66,3	19,9	12,9	54,0	16,2	14,2	66,1
Вівці та кози	1,2	0,12	0,1	1,3	0,13	0,1	1,8	0,18	0,2	150,0
Птиця, тис. гол	4634,9	92,7	61,1	5171,3	103,4	66,9	3194,8	63,9	55,9	68,9
Всього умовного поголів'я	X	151,82	100,0	X	154,53	100,0	X	114,38	100,0	75,3

*Складено за даними державної служби статистики України

Натомість, відносно стабільною залишається ситуація із ресурсним забезпеченням галузі скотарства, яке у Волинській області на рівні підприємств залишається досить розвинутим. Ба, більше, поголів'я корів у 2022р. зросло відносно 2020р. на 4,6%, а ВРХ на відгодівлі – на 15,6%. Загальна частка поголів'я ВРХ у загальній структурі умовного поголів'я склала у 2022р. 29,8%, що більше ніж на 7,1 п. у 2018р. і на 9,9 п. ніж у 2022р.

Як було зазначено, найбільш організаційно-правовою формою малого аграрного підприємництва є фермерське господарство. Тому оцінка ресурсного забезпечення цієї категорії виробників важлива для розуміння підприємницького потенціалу розвитку аграрного сектору регіону загалом. Згідно даних рис. 2.7 у розпорядженні фермерських господарств Волинської області знаходиться близько 25% орних угідь сільськогосподарських підприємств. Причому впродовж останніх п'яти років це співвідношення практично не змінилося.

На також рівні була впродовж аналізованого періоду була площа зернових культур. Натомість, основний центр вирощування технічних культур

перемістився із фермерських господарств до інших організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств. Якщо у 2018 р. площі технічних культур у фермерських господарствах склали 64,5% відповідних площ підприємницького сектору, то у 2022 р. – лише 25,2%. Натомість у фермерських господарствах сконцентровані основні посіви картоплі та овочів.

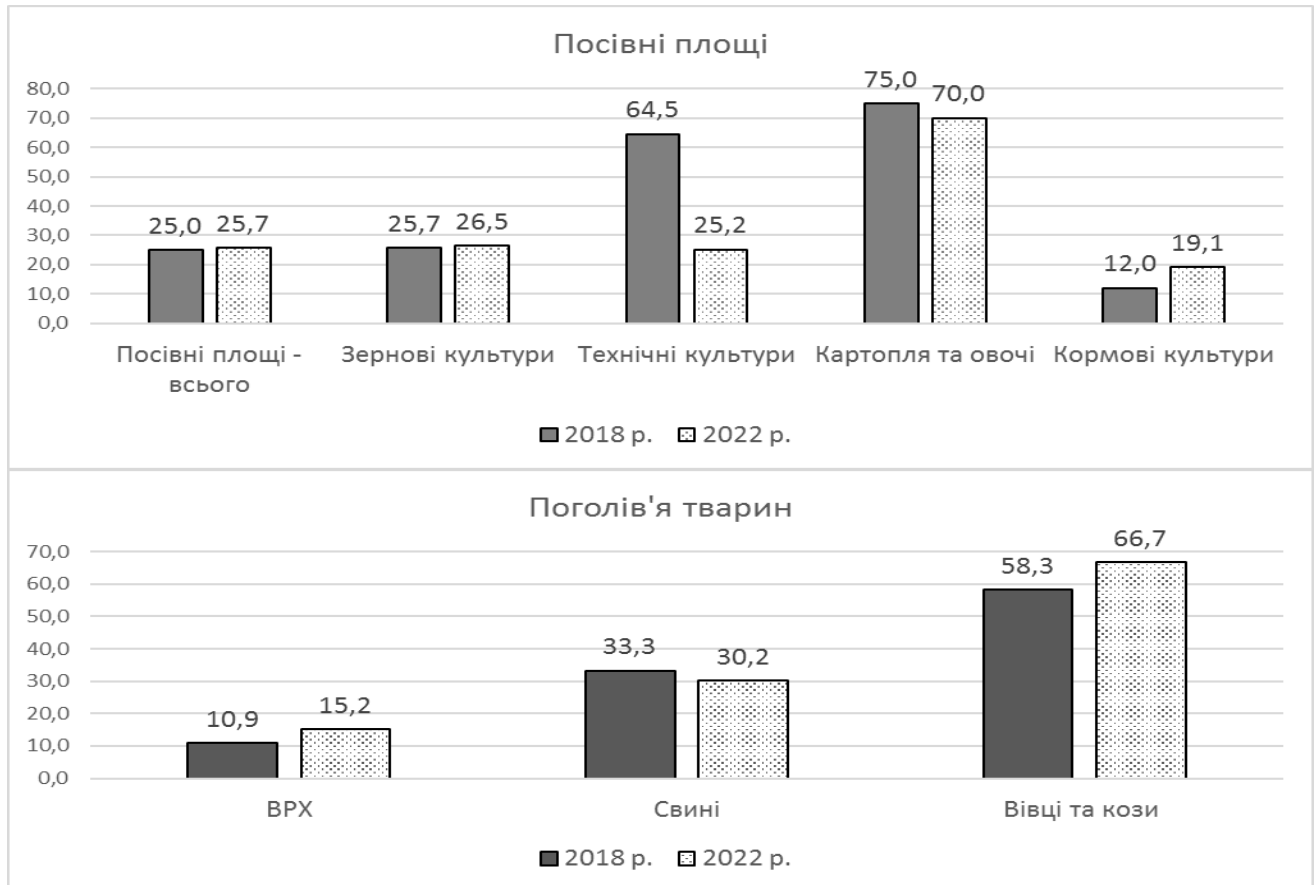

Рис. 2.7 – Питома вага посівних площ та поголів'я тварин фермерських господарств у загальних показниках сільськогосподарських підприємств Волинської області*

*Складено за даними державної служби статистики України

Стосовно галузі тваринництва відзначимо, що скотарство не є домінуючою його галуззю на рівні фермерських господарств. Поголів'я ВРХ у цій категорії виробників складало у 2022 р. лише 15,2% від його чисельності у підприємницькому секторі. Однак, порівняно із 2018 р. його частка все ж зросла на 4,3 пункти. Значно більшу увагу фермери приділяють свинарству, як галузі з більшою швидкістю обігу капіталу. Тут сконцентрована майже третина усього поголів'я свиней підприємницького сектору. Також саме фермерські господарства регіону є основною базою для розвитку вівчарства та козівництва.

Важливою складовою ресурсного забезпечення розвитку аграрного підприємництва є його матеріально-технічна складова, яка значною мірою впливає на організацію виробництва і праці, їхню продуктивність, дотримання технологічних параметрів виробництва та якість отриманої продукції

Оцінка сучасного стану технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств Волинської області сьогодні є проблематичною, оскільки інформація про кількість відповідних видів техніки після 2019р. не відображається в офіційній статистичній звітності. Але оцінка тенденцій відповідних показників до цього часу свідчить про скорочення окремих видів основних засобів виробничого призначення (табл. 2.5).

Таблиця 2.5 – Наявність сільськогосподарської техніки у підприємствах Волинської області у 2017-2019 рр.*

	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2019 р. до 2017 р.,%
Трактори	2303	2068	2119	92,0
Автомобілі вантажні та вантажно-пасажирські	1428	1434	1470	102,9
Комбайни зернозбиральні	545	519	537	98,5
Машини посівні та для садіння	879	668	663	75,4
Машини для захисту с-г культур	351	365	376	107,1
Борони	...	1206	1185	...
Жатки валкові	...	154	181	...
Доїльні апарати	328	172	177	54,0

*Складено за даними державної служби статистики України

Зокрема, у 2019 р. відносно 2017 р. кількість тракторів скоротилася на 8%, сівалок та саджалок – майже на 25%, доїльних апаратів - на 46%. Натомість збільшилася кількість машин для захисту сільськогосподарських культур, жаток та вантажних автомобілів. Відзначимо, що скорочення фізичної кількості техніки не можна однозначно трактувати як негативне явище, оскільки відбувається процес оновлення технічного парку і у підприємства за лізинговими програмами надходить нова, більш продуктивна техніка, комбіновані агрегати та установки, які дозволяють виконувати заданий обсяг робіт значно швидше й ефективніше, а отже – меншою є потреба у них.

Більш об'єктивне уявлення про рівень матеріально-технічного забезпечення виробництва продукції і рослинництва може дати динаміка кількості внесених мінеральних та органічних добрив, пестицидів в розрахунку на 1 га посівів та використання кормів в розрахунку на одиницю умовного поголів'я. цю інформацію ілюструє таблиця 2.6.

Таблиця 2.6 – Показники використання добрив, пестицидів та кормів при виробництві сільськогосподарської продукції підприємствами Волинської області

Показники	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2022р. до 2018 р.
Рослинництво						
Внесено добрив на 1 га удобреної площі, кг						
мінеральних	237	205	263	306	271	114,3
органічних	23943	15670	9715	13643	7949	33,2
Внесено пестицидів на 1 га обробленої площі, кг	2,241	2,390	2,101	2,303	2,052	91,6
Питома вага площі (%), на якій було використано:						
мінеральні добрива	92,9	94,5	93,3	96,0	93,7	+0,8
органічні добрива	7,9	10,2	13,0	11,2	15,1	+7,2
пестициди	91,3	88,3	92,3	95,2	94,1	+2,8
Тваринництво						
Використано кормів на 1 ц, ц.к.о.						
приросту ВРХ	16,46	13,37	12,67	14,96	10,92	66,3
приросту свиней	4,7	4,55	4,91	4,97	4,80	102,1
виробництва молока	0,69	0,93	0,88	0,88	0,83	120,3
на 1 умовну голову	27,43	28,75	29,6	29,25	28,99	105,7
з них концентровані	23,25	23,18	23,77	23,59	23,19	99,7

Дані таблиці свідчать про те, що в останні три роки у сільськогосподарських підприємствах Волинської області значно поліпшилася ситуація з удобренням культур мінеральними добривами. Це зумовлено переходом багатьох виробників на інтенсивні технології вирощування. Підтвердженням того є й той факт, що органічних добрив у 2022 р. внесли втричі менше ніж у 2018 р. Водночас, площа питома вага площі внесення органічних добрив зросла майже вдвічі, що зумовлено збільшенням частки господарств, які виробляють органічну продукцію.

Регулярне дотримання агротехніки дозволило підвищити культуру землеробства і, як наслідок, зменшити використання шкідливих пестицидів.

Позитивним у контексті організаційно-економічного забезпечення виробництва є те, що порівняно з базисним роком дещо зросла частка площ, на яких було використано мінеральні добрива та хімічні засоби захисту рослин.

Однак, варто відзначити, що обсяг внесення мінеральних добрив в області у 2022 р. був на 88% вищим ніж середній показник по Україні (144 кг). Це результат низької якості, а отже, й родючості ґрунтів області. Відповідно, значно вищими є й витрати на виробництво цієї продукції.

Впродовж 2020-2022 рр. також помітно поліпшився рівень забезпечення галузі тваринництва кормами. Зокрема, річні витрати на 1 ум. голову перевищили позначку 29ц кормових одиниць. У відсотковому відношенні найбільше у 2022 р. порівняно з 2018 р. зросла інтенсивність годівлі молочного стада ВРХ – на 20,3%. Інші показники істотних змін не зазнали.

Рівень матеріального і фінансового забезпечення розвитку аграрного підприємництва комплексно характеризує динаміка і структура фінансових активів суб'єктів господарювання (табл. 2.7).

Таблиця 2.7. Динаміка фінансових активів та джерел фінансування підприємств сфери сільського, лісового та рибного господарства Волинської області*

Вид активів або джерел фінансування	2018 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2022 р. в % до 2018 р.
Загальна вартість активів (сума капіталу)	12276,4	15927,8	19812,71	25200,7	2,1 рази
Необоротні активи	4519,9	5764,5	7465,1	8294,1	183,5
Оборотні активи	7753,9	10163,1	12347,6	16905,5	2,2 рази
Необоротні активи та групи вибуття	2,6	0,2	0,01	1,1	42,3 рази
Власний капітал	6747,6	9280,0	12909,3	15180,3	2,2 рази
Довгострокові зобов'язання	1042,7	1092,0	1197,8	1622,7	155,6
Поточні зобов'язання	4485,0	5555,0	5702,2	8394,2	187,2

*Складено за даними Головного управління статистики у Волинській області

Як свідчать дані таблиці, впродовж 2018-2022 р. вартість активів сільськогосподарських підприємств Волинської області та джерел їх забезпечення зросла в 2,1 рази, в тому числі необоротних активів – на 83,5%, оборотних – у 2,2 рази. При цьому частка необоротних активів у їх загальній структурі зменшилася із 36,8% до 32,9%. Таке значення показника є свідченням відносно низького рівня технічного забезпечення аграрного виробництва.

Позитивним є той факт, що діяльність сільськогосподарських підприємств Волинської області в основному фінансується за рахунок власного капіталу (у 2022 р. – на 60,2%), вартість якого за досліджуваний період зросла у 2,2 рази. Водночас досить високою є питома вага поточних зобов'язань, які формуються за рахунок короткострокових кредитів та кредиторської заборгованості. Їх частка у звітному році становила 33,3%. При цьому довгострокові зобов'язання, які відображають інвестиційну складову діяльності підприємств, складають менше 10% і їх вартість зростає досить повільно. Це свідчить про низьку інвестиційну активність суб'єктів аграрного підприємництва, що обмежує потенціал їх розвитку.

Серед організаційно-економічних чинників розвитку аграрного підприємництва ключову роль відіграє його кадрове забезпечення. Незважаючи на те, що праця людей у сфері сільськогосподарського виробництва щораз більше заміщується працею машин і автоматизованих систем управління, якість персоналу, його компетентність і здатність до продуктивної праці може значно поліпшити організаційну складову підприємницької діяльності і забезпечити додаткові конкурентні переваги.

Як засвідчили результати аналізу кадрового забезпечення розвитку аграрного підприємництва Волинської області, за період з 2018р по 2021 р. кількість зайнятих у сфері сільського, лісового та рибного господарства мала стійку негативну динаміку і загалом скоротилася на 7,1% (табл. 2.8).

Цю тенденцію повністю визначає динаміка чисельності зайнятих у підприємствах, оскільки кількість зайнятих у ФОП впродовж аналізованого періоду зросла на 5,1%. Зменшення кількості працівників є наслідком як скорочення кількості суб'єктів підприємництва, так і поліпшення рівня технічного забезпечення виробництва.

Аналогічна тенденція спостерігається із використанням найманої праці. При цьому необхідно відзначити певне зростання у 2021р. обсягів залучення найманої праці фізичними-особами підприємцями. Хоч ця форма господарювання здебільшого продовжує базуватися на праці самого власника бізнесу. Тоді, як відсоток залучення найманої праці сільськогосподарськими

підприємствами становить 94-95%. В середньому на одне підприємство припадає 10-11 найманих працівників.

Таблиця 2.8 Кількість зайнятих осіб і найманих працівників у сфері сільського, лісового та рибного господарства Волинської області*

Показник	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2021 р. в % до 2018 р.
Кількість зайнятих працівників					
Підприємства	11543	11442	11017	10641	92,2
ФОП	725	750	719	762	105,1
Кількість найманих працівників					
Підприємства	10868	10848	10484	10011	92,1
ФОП	302	307	296	348	115,2
Питома вага найманих працівників у загальній кількості зайнятих					
Підприємства	94,2	94,8	95,2	94,1	-0,1
ФОП	41,7	40,9	41,2	45,7	+4,0
Середня кількість працівників у суб'єктів господарювання					
Підприємства	11,4	11,2	11,8	11	96,5
ФОП	1,7	1,7	1,7	1,8	105,6

*Складено за даними Головного управління статистики у Волинській області

Таким чином, можна зробити висновок, що динаміка ресурсного забезпечення розвитку аграрного підприємництва Волинської області характеризуються деяким поліпшенням його матеріальної і фінансової складової і незначним зменшенням кадрової, що є загалом об'єктивним процесом.

2.3 Аналіз показників виробничо-збутової діяльності суб'єктів аграрного підприємництва

Наслідки комплексного впливу організаційно-економічних умов та чинників внутрішнього і зовнішнього середовища функціонування суб'єктів аграрного підприємництва виявляються у досягненні певних результатів виробництва і збуту сільськогосподарської продукції. Проведені дослідження показали, що впродовж 2018-2022 рр. валове виробництво продукції суб'єктами аграрного підприємництва Волинської області зросло на 6,5%, в тому числі продукції рослинництва – на 10,9% (табл. 2.9). Натомість, виробництво продукції тваринництва скоротилося на 3,2%.

Таблиця 2.9 – Динаміка та структура виробництва сільськогосподарської продукції підприємствами Волинської області (у постійних цінах 2016 р.)*

Показники	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2022р. до 2018р. %
Продукція сільського господарства - всього, млн. грн	8411,9	8664,3	8919,3	9644,2	8960	106,5
у т.ч. продукція рослинництва	5808,8	5987,3	6172,6	6890,3	6440,3	110,9
продукція тваринництва	2603,1	2677	2746,7	2753,9	2519,7	96,8
Питома вага продукції рослинництва, %	69,1	69,1	69,2	71,4	71,9	2,8
Питома вага продукції тваринництва, %	30,9	30,9	30,8	28,6	28,1	-2,8

*Складено за даними Головного управління статистики у Волинській області

Проте, необхідно відзначити, що впродовж 2018-2022 рр. спостерігалася стійка тенденція зростання виробництва валової продукції сільського господарства загалом, так і в розрізі окремих її видів. Проте, у 2022 р. відбулося скорочення виробництва продукції рослинництва на 6,5% відносно попереднього 2021 р., а продукції тваринництва – на 8,5%. Це зумовлено загальним спадом ділової активності суб'єктів підприємництва в умовах економічних проблем та безпекових загроз, спричинених російським вторгненням. На результати виробництва значною мірою вплинули труднощі з постачанням матеріальних ресурсів, дефіцит палива, інфляція, проблеми зі збутом продукції.

Дані таблиці 2.9 свідчать про те, що близько 70% усієї виробленої сільськогосподарської продукції підприємствами Волинської області становить продукція рослинництва. Причому її питома вага у структурі виробництва зростає за останні п'ять років на 2.8 пункти.

Характеризуючи динаміку фізичних обсягів виробництва продукції рослинництва, можна відзначити зростання по більшості її видів. Найбільше за досліджуваний період збільшилося виробництво кукурудзи на зерно – на 38,6%, ріпаку озимого та ярого – на 29,1%; соняшнику – на 23,7%, а також картоплі – на 23,3%. Зменшення виробництва мало місце по цукровому буряку – на 29,2% та плодово-ягідних культурах – на 15%. Однак, у коротшому проміжку часу – з 2020р. по 2022 р. виробництво цих видів продукції мало тенденцію до зростання, тоді як виробництво овочів – навпаки – до скорочення.

Таблиця 2.10 - Динаміка обсягів виробництва продукції рослинництва у сільськогосподарських підприємствах Волинської області, тис. ц

Назва культур	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2022 р. до 2018 р.
Культури зернові та зернобобові – усього	7938,8	8302,3	9398,0	10705,9	9109,7	114,7
у тому числі						
пшениця	4166,9	4456,5	4593,0	4714,0	4511,0	108,3
ячмінь	452,3	516,6	519,6	503,6	401,4	88,7
кукурудза на зерно	2755,7	2818,0	3615,4	4870,2	3818,9	138,6
Буряк цукровий фабричний	3983,7	2884,5	2551,0	2614,5	2821,8	70,8
Соняшник	694,9	944,3	1008,6	1011,9	859,3	123,7
Ріпак озимий та кольза	1359,4	1538,1	1421,7	1545,9	1755,2	129,1
Соя	982,5	861,1	878,5	1004,0	1004,8	102,3
Картопля	56,7	45,0	49,5	75,9	69,9	123,3
Культури овочеві	127,0	173,7	185,1	179,5	148,9	117,2
Культури плодові і ягідні	93,2	67,9	52,3	67,1	79,3	85,1
Кукурудза кормова	2132,7	1789,1	2136,7	2384,2	2243,9	105,2

Отже, незважаючи на загальне зменшення вартості валової продукції рослинництва в умовах воєнного стану, її фізичне виробництво у сільськогосподарських підприємствах області загалом характеризувалося позитивною динамікою.

Стосовно виробництва продукції тваринництва у сільськогосподарських підприємствах Волинської області необхідно передусім відмітити стійку тенденцію зростання обсягів виробництва молока (табл. 2.11). Впродовж п'яти років воно загалом збільшилося на 27%. Водночас, позитивні тенденції виробництва інших видів продукції тваринництва у 2022 р. були перервані.

Таблиця 2.11 – Динаміка обсягів виробництва окремих видів продукції тваринництва у Волинській області

Вид продукції	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2022 р. до 2018 р.
Жива маса сільськогосподарських тварин, реалізованих на забій, тис. т	105,1	106,5	110,3	107,6	96,0	91,3
Обсяг виробництва молока, тис. т	87,5	90,7	96,1	101,5	111,1	127,0
Кількість одержаних яєць від свійської птиці, млн. шт	23,6	28,1	33,1	36,9	29,8	126,3

Зокрема, виробництво м'яса усіх видів скоротилося на 10,8%, а яець – на 19,2%. Це стало наслідком погіршення організаційно-економічного забезпечення розвитку відповідних галузей, що проявилось у формі скорочення поголів'я свиней та птиці, а також погіршення умов годівлі ВРХ.

Дані, наведені на рисунку 2.9 свідчать про те, що у 2022 р. зросла роль фермерських господарств у виробництві окремих видів продукції рослинництва і тваринництва підприємницьким сектором Волинської області.

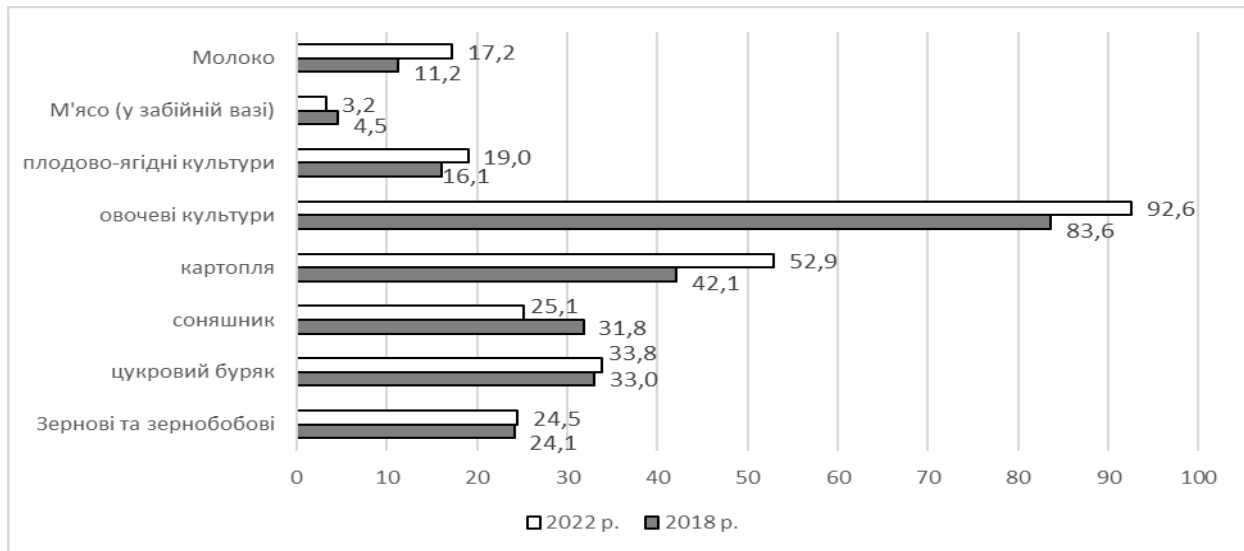

Рис. 2.8. Питома вага фермерських господарств у виробництві продукції рослинництва і тваринництва підприємствами Волинської області.

Передусім це стосується тих, галузей, де для ведення ефективного сільськогосподарського виробництва не потрібні великі площі угідь: овочівництва, картоплярства, плодівництва і ягідництва. У галузі тваринництва збільшився внесок фермерських господарств у виробництво молока, тобто вони починають складати конкуренцію великим підприємствам. Водночас, виробництво м'яса та яець, з огляду на низку організаційно-економічних особливостей, знаходиться поза сферою комерційних інтересів фермерських господарств. Внесок даної категорії виробників у виробництво основного продукту – зерна, тісно корелює із площею угідь, яку вони займають у структурі земель підприємницького сектору Волині.

Поряд із організаційно-економічними факторами виробництва продукції, важливу роль у забезпеченні розвитку аграрного підприємництва відіграє якісна

організація збутової діяльності, що охоплює такі складові, як маркетингові дослідження (аналіз ринку, визначення споживчого попиту, вивчення дій конкурентів), ціноутворення, формування однорідних партій товарної продукції, логістику (зберігання продукції та оптимізацію її доставки споживачам), вибір оптимальних каналів збуту, розробку ефективної маркетингової та збутової стратегії (вибір періоду збуту, реклама, партнерство).

За період 2018-2022 рр. загальна вартість продукції, реалізованої сільськогосподарськими підприємствами Волинської області зросла на 39,9%, в тому числі продукції рослинництва – на 52,8%, тваринництва – на 12,1% (рис. 2.9). Найбільший темп приросту вартості продукції мав місце у 2021р.

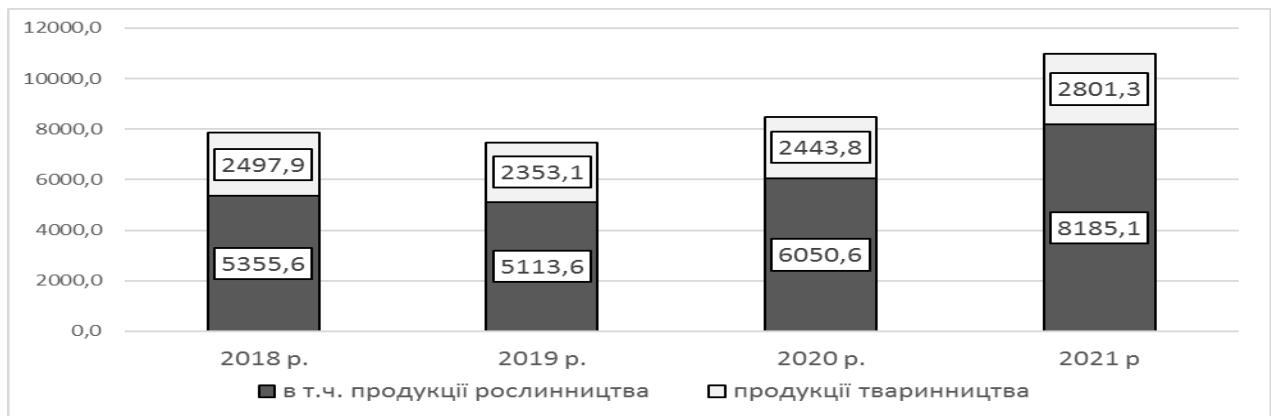

Рис. 2.9. Вартість реалізованої продукції сільськогосподарськими підприємствами Волинської області

Однак, аналіз динаміки фізичних обсягів продажу засвідчив, що вони за цей же період істотно зменшилися по більшості видів продукції (табл. 2.12). Найбільше скоротилася реалізація картоплі (втричі) та овочів (2,5 рази), а також сої – на 33%. Приріст обсягів реалізації мав місце лише по соняшнику – на 26,2%, молоку – на 16,6% та незначно – по зерну. Можна помітити, що скорочення обсягів реалізації продукції тісно корелює зі зменшенням рівня її товарності. Цей факт засвідчує, що сільськогосподарські підприємства застосовують маркетингову стратегію, орієнтовано на вибір оптимального періоду збуту (у період сезонного зростання цін). Однак її ефективне застосування можливе лише за наявності у виробників належно облаштованих сховищ для тривалого зберігання продукції без погіршення якості. Такі можливості є далеко не у всіх суб'єктів підприємництва.

Таблиця 2.12. Динаміка вартості продукції, реалізованої сільськогосподарськими підприємствами Волинської області*

Вид продукції	2018 р.		2019 р.		2020 р.		2021 р.		Зміна	
	Обсяг, тис. ц	Рівень товарності, %	Обсяг, тис. ц	Рівень товарності, %	Обсяг, тис. ц	Рівень товарності, %	Обсяг, тис. ц	Рівень товарності, %	Обсягу, %	Рівня товарності, %
Зернові та зернобобові	6508,0	82,0	6653,1	80,1	6205,9	66,0	6617,0	61,8	101,7	-20,2
Ріпак	1344,9	98,9	1361,0	88,5	1261,4	88,7	1260,0	81,5	93,7	-17,4
Соя	572,9	58,3	657,4	76,3	647,4	73,7	381,0	37,9	66,5	-20,4
Соняшник	594,6	85,6	790,1	83,7	749,6	74,3	750,1	74,1	126,2	-11,4
Цукрові буряки	537,0	13,5	421,7	14,6	251,8	9,9	432,3	16,5	80,5	3,1
Картопля	16,3	28,8	22,2	49,3	19,5	39,4	5,5	7,2	33,5	-21,6
Овочі	14,4	11,3	11,0	6,3	4,6	2,5	5,9	3,3	40,7	-8,1
Плоди і ягоди	46,8	50,2	29,0	42,7	27,7	52,9	35,4	52,7	75,6	+2,5
Жива маса тварин, реалізованих на м'ясо	493,7	47,0	423,4	39,8	436,4	39,6	404,8	37,6	82,0	-9,4
Молоко	822,9	94,0	853,8	94,1	912,7	95,0	959,7	94,6	116,6	0,5

*Складено за даними Головного управління статистики у Волинській області

Із таблиці 2.11 можна зробити висновок, що повною мірою (з урахуванням внутрігосподарського споживання) реалізується лише молоко на переробні підприємства. Стосовно продукції рослинництва, зокрема зернових і технічних культур, великі підприємства здатні забезпечувати високу еластичність їх пропозиції і формують перехідні запаси.

Вкрай низькі рівні товарності картоплі, овочів, цукрових буряків пов'язані із тим, що ця продукція надходить в переробку на давальницьких засадах, а продається підприємствами вже перероблена продукція (цукор, крохмаль, консерви, соки, заморожені ягоди тощо). Також відзначимо, що виробники зазвичай реалізують лише близько половини зібраного урожаю плодово-ягідної продукції. Адже, частина з них також закладається на зберігання у свіжому чи замороженому вигляді, спрямовується в переробку як давальницька сировина, втрачається при зберіганні.

Загалом, зважаючи на зменшення рівня товарності, можна зробити висновок, що забезпеченість виробників сучасними засобами для переробки і зберігання продукції в останні роки істотно поліпшилася.

Одним із проявів організації збутової діяльності сільськогосподарських підприємств є ціна, за якою реалізується продукція. Попри те, що рівень цін значною мірою формується у зовнішньому середовищі і є результатом дії чинників попиту і пропозиції, все ж кожен підприємець може отримати вигідну для себе ціну завдяки певним організаційним зусиллям: оптимізації каналів та періодів збуту продукції, виходу на закордонні ринки, контролю за параметрами якості, організації належного зберігання і транспортування продукції, укладенню ф'ючерських контрактів. Тому ціна реалізації продукції відображає не лише поточний стан кон'юнктури ринку, але й ефективність організації маркетингової та збутової діяльності. Динаміку середніх цін реалізації продукції суб'єктами аграрного підприємництва Волинської області ілюструє табл. 2.12.

Таблиця 2.12 – Середні ціни реалізації сільськогосподарської продукції підприємствами Волинської області*

Вид продукції	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р	2022 р. (січень)	2021 р. до 2018 р.,%
Зернові та зернобобові	4240,4	3926,9	4768,2	6295,7	6738,8	148,5
Ріпак	10398,8	9411,9	10793,6	16172,3	к	155,5
Соя	9880,0	8009,5	11668,0	15641,8	15750,8	158,3
Соняшник	8656,5	7651,4	11823,2	16644,5	17323,1	192,3
Цукрові буряки	807,2	735,5	761,7	1295,0	к	160,4
Картопля	2884,8	3828,8	5063,7	4074,2	к	141,2
Овочі	5095,3	4145,5	11524,5	13538,6	к	2,7 рази
Плоди	20700,7	23729,0	31973,4	34297,8	к	165,7
Ягоди	22881,1	29493,5	44461,8	38192,8	к	166,9
ВРХ (у живій масі)	34970,3	34304,9	39420,9	47834,1	51343,4	136,8
Свині (у живій масі)	37198,9	36277,4	36871,8	37090,1	37041,1	99,7
Птиця (у живій масі)	30167,3	30316,6	27247,4	35789,2	44247,8	118,6
Молоко	7553,5	8093,4	8687,4	10236,5	10516,7	135,5

*Складено за даними Головного управління статистики у Волинській області

Як бачимо, впродовж 2018-2022 рр. мало місце істотне зростання цін практично на всі види сільськогосподарської продукції. Відносну стабільність зберігала лише ціна реалізації свиней на забій (у живій вазі). Загалом продукція тваринництва характеризується меншими темпами зростання цін. Натомість ціни на основні товарні види продукції рослинництва зросли на 50-60%, а ціна соняшнику на 92%. Також на 2/3 зросла ціна плодово-ягідної продукції, що

зумовлено надзвичайно сприятливою ринковою кон'юнктурою в умовах дефіциту цієї продукції на європейських ринках і високого попиту на неї.

У січні 2022 р. ціни на сільськогосподарську продукцію продовжували зростати, однак поточна інформація про їх рівень відсутня з причин інформаційної безпеки в умовах воєнного стану.

Загалом, ключові економічні передумови для зростання цін сформував підписана Україною у 2014 р. Угода про асоціацію з Європейським Союзом. Нею було значно лібералізовано умови доступу на європейські ринки майже 40 найменувань української агропродовольчої продукції. Поза тим це відкрило шлях і на ринки країн Азії та Африки. Завдяки високій якості і конкурентоспроможній ціні вітчизняна сільськогосподарська продукція користується підвищеним попитом у зарубіжних споживачів. Значно вищий рівень цін на європейських ринках порівняно із внутрішнім спонукав багатьох виробників, особливо плодово-ягідної та органічної продукції, виконати вимоги щодо сертифікації і переорієнтуватися на зовнішньоекономічну діяльність. У Волинській області цьому сприяло й вигідне географічне становище та розвинута прикордонна інфраструктура. Як наслідок, обсяги експорту сільськогосподарської продукції суб'єктами ЗЕД регіону впродовж 2018-2021 рр. зросли на 117,3 (табл. 2.13). Основну масу експорту (понад 50% його структури) становить продукція рослинництва. У цій групі лівову частку експорту забезпечують зернові, олійні і плодово-ягідні культури, причому питома вага останніх є досить високою, що зумовлено сприятливими умовами регіону для вирощування і заготівлі ягід.

Таблиця 2.13 – Динаміка експорту сільськогосподарської продукції суб'єктами аграрного підприємництва Волинської області, млн. дол. США

Код і назва товарів (згідно з УКТЗЕД)	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2022 р. до 2018 р., %
I Живі тварини і продукти тваринного походження	30,8	30,6	20,0	21,9	34,3	111,4
II Продукти рослинного походження	81,2	101,9	69,9	74,7	263,8	3,2 рази
III Жири та олії рослинного або тваринного походження	3,2	3,3	11,6	34,5	64,7	20,2 рази
IV Готові харчові продукти	13,4	13,8	18,3	19,8	24,5	182,8
Експорт - всього	128,6	149,6	119,8	150,9	387,3	301,2

Як бачимо, у 2022 році, незважаючи на воєнний стан і загрози вторгнення зі сторони білорусі, експорт сільськогосподарської продукції з Волинської області зріс втричі, в тому числі продукції рослинництва – у 3,2 рази, жирів та олій – аж у 20 разів. Це стало наслідком переорієнтації логістики продовольства, яка в основному здійснювалася морським шляхом, на перевезення автомобільним і залізничним транспортом. І основна частина товаропотоків спрямовується на пункт пропуску Ягодин-Дорогуйськ, адже це найкоротший шлях до портів на узбережжі Балтійського моря. Зростанню товарообороту перешкоджає низька пропускна спроможність наявних митних терміналів та іншої інфраструктури.

Отже, проведений аналіз дає підстави говорити про поступове поліпшення рівня організаційно-економічного забезпечення розвитку аграрного підприємництва у Волинській області. Певний негативний вплив на цей процес мала російсько-українська війна, яка створила низку бар'єрів для повноцінного використання підприємницького потенціалу сільських територій.

2.4. Оцінка ефективності організаційно-економічного забезпечення розвитку аграрного підприємництва у Волинській області

Розв'язання існуючих проблем організаційно-економічного забезпечення розвитку аграрного бізнесу потребує належної оцінки показників ефективності діяльності суб'єктів господарювання, досягнутих в поточних умовах. Спектр цих показників може враховувати різні аспекти ефективності: технологічні, економічні, соціальні, екологічні. Однак, саме кінцеві результативні показники діяльності узагальнюють вплив усього комплексу організаційно-економічних умов і факторів внутрішнього та зовнішнього середовища розвитку аграрного підприємництва.

Так, одним із різновидів ефективності є технологічна ефективність, яка у сфері аграрного підприємництва вимірюється показниками урожайності культур, продуктивності тварин, продуктивності праці персоналу тощо. Досягнення відповідних значень цих показників є результатом комплексного впливу рівня

матеріально-технічного та кадрового забезпечення виробництва, організації процесів постачання ресурсів, виробництва, праці; дотримання технологічних параметрів виробництва; впливу природніх факторів тощо.

Водночас, параметри технологічної ефективності формують основу для досягнення відповідних економічних ефектів: параметрів якості продукції і її ринкової ціни, рівня дохідності, рівня витрат і собівартості продукції, прибутку та рентабельності.

Аналіз урожайності сільськогосподарських культур у підприємствах Волинської області, як основного показника технологічної ефективності галузі рослинництва, засвідчив загалом її позитивну динаміку впродовж 2018-2022 рр. по більшості видів культур (табл. 2.14). Найбільш високого її приросту у звітному році було досягнуто по соняшнику – у 3,2 рази більше порівняно з попередніми роками. Також значне збільшення цього показника відносно 2019-2021 рр. мало місце по цукрових буряках, ріпаку, плодово-ягідних культурах. Необхідно також відзначити досить стабільну урожайність зернових, яка упродовж всього аналізованого періоду коливається в межах 60 ц/га. Щоправда в розрізі окремих культур, зокрема кукурудзи на зерно, має місце тенденція зниження урожайності.

Таблиця 2.14 – Урожайність сільськогосподарських культур та продуктивність тварин у аграрних підприємствах Волинської області

Назва культур	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2022 р. до 2018 р.
Культури зернові та зернобобові – усього	58,8	60,0	62,2	63,6	61,8	105,1
у тому числі						
пшениця	53,3	55,3	55,4	56,1	55,1	103,4
ячмінь	43,3	44,5	48,7	50,8	48,8	112,7
кукурудза на зерно	110,3	97,6	96,0	88,2	86,6	78,5
Буряк цукровий фабричний	516,5	551,7	498,0	554,4	659,0	127,6
Соняшник	29,4	30,1	25,5	25,4	80,7	2,7 рази
Ріпак озимий та кольза	32,2	29,6	29,4	31,6	37,0	114,9
Соя	29,9	24,9	25,4	27,5	23,4	78,3
Картопля	151,7	175,0	142,0	195,9	180,1	118,7
Культури овочеві	269,0	326,1	429,6	344,3	258,3	96,0
Культури плодові і ягідні	65,6	54,6	49,6	39,5	66,5	101,4
Кукурудза кормова	360,9	322,0	397,0	377,2	395,7	109,6

Високі показники урожайності зернових культур у не надто сприятливих ґрунтово-кліматичних умовах Полісся стали наслідком значного поліпшення агротехніки вирощування, комплексного захисту від шкідників і хвороб, внесення підвищених доз мінеральних та органічних добрив (про що йшла мова у п. 2.2.); застосування сучасної техніки, отриманої на умовах лізингу, яка дозволила обробляти великі площі посівів в оптимальні строки.

У галузі тваринництва, з огляду на доступні статистичні дані, об'єктивно можна проаналізувати лише молочну продуктивність корів (рис. 2.10).

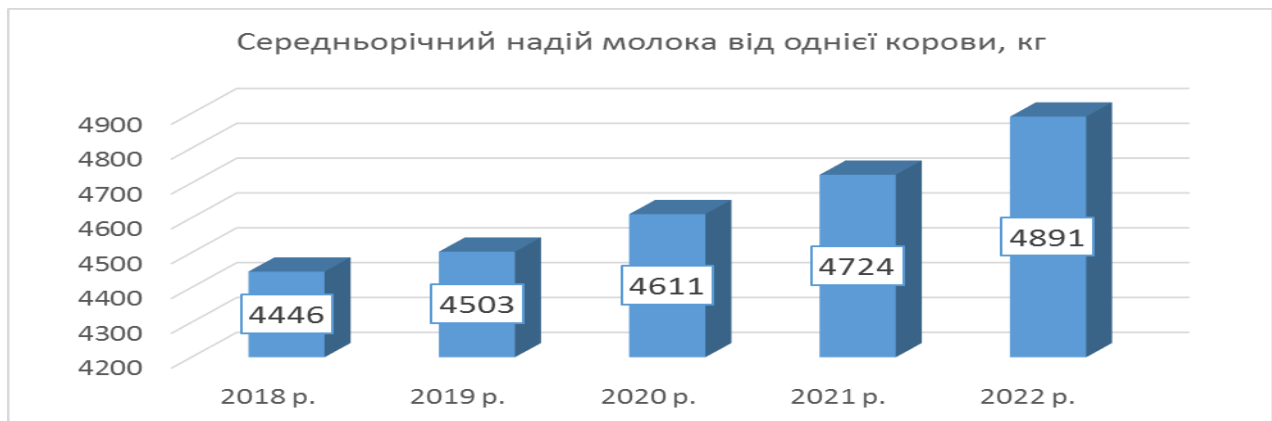

Рис. 2.10. – Динаміка молочної продуктивності корів у сільськогосподарських підприємствах Волинської області*

*Складено за даними Головного управління статистики у Волинській області

Як бачимо, впродовж 2018-2022 р. вона стабільно зростала, що стало наслідком істотного поліпшення умов годівлі та удосконалення племінної роботи у підприємствах. Загальний приріст продуктивності корів за аналізований період склав 10%.

Підвищення урожайності культур і продуктивності тварин, спричинене поліпшенням матеріально-технічного забезпечення виробництва, дозволило підвищити продуктивність праці, яка вимірюється вартістю виробленої сільськогосподарської продукції в розрахунку на 1 зайнятого в даній сфері (рис. 2.11). Загальний рівень продуктивності праці впродовж 2018-2021 рр. зріс на 8,2% і склав у звітному році 1054,8 тис. грн в розрахунку на 1 зайнятого. Відносно 2019 р., у якому відбувся певний спад продуктивності, зростання склало 14,4%.

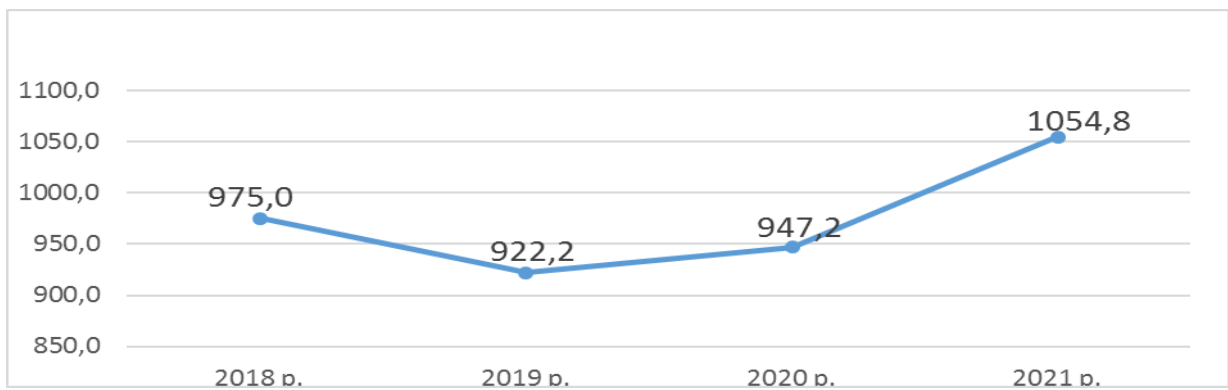

Рис. 2.11 – Виробництво продукції у сільськогосподарських підприємствах Волинської області (у цінах 2016 р.) в розрахунку на 1 зайнятого

Один із методичних підходів оцінювання продуктивності праці передбачає її вимірювання відносно вартості не виробленої, а реалізованої продукції. Цим самим продуктивність оцінюється у контексті ринкового визнання результатів праці. Використовуючи цю методику, порівняємо, наскільки відрізняється рівень продуктивності праці у різних типів суб'єктів аграрного підприємництва (табл. 2.15).

Таблиця 2.15 – Динаміка чистого доходу від реалізації продукції в розрахунку на 1 зайнятого у різних типів суб'єктів аграрного підприємництва Волинської області, тис. грн

Тип суб'єктів підприємництва	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2021 р. до 2018 р., %
Підприємства - загалом	855,3	833,3	1090,1	1454,5	170,1
Середні підприємства	800,2	791,9	1039,6	1450,6	181,3
Малі підприємства	973,7	913,6	1187,9	1461,0	150,0
Мікропідприємства	524,9	565,6	750,9	957,8	182,5
ФОП	363,6	363,5	521,7	634,3	174,4

Як бачимо, найвищого рівня продуктивності праці впродовж 2018-2021 рр. досягли суб'єкти малого аграрного підприємництва. У базовому році він перевищував продуктивність праці у середніх підприємствах на 21,7%, мікропідприємствах – на 85,5%. Водночас, впродовж аналізованого періоду рівень продуктивності праці у середніх та малих підприємствах зріс більше ніж на 80%, тоді як у малих підприємствах – лише наполовину. В результаті середні підприємства практично зрівнялися за показниками із малими, а різниця між

мікро- і малими підприємствами зменшилася до 52,5%. Це свідчить про поліпшення рівня організаційно-економічного забезпечення виробництва у середніх підприємствах та налагодження ними ефективних каналів збуту продукції.

Сучасні технології виробництва, технічні засоби, адаптовані під потреби бізнесу, розвиток міжгосподарських зв'язків (в т.ч. кооперативних), а також зосередження на «нішевих» видах культур дозволили істотно (на 74,4%) підвищити продуктивність праці не лише мікропідприємствам, але й ФОП. Але ця категорія виробників поки що не може конкурувати із організованими формами аграрного підприємництва. Рівень продуктивності праці у них відставав від середньої по підприємствах у 2,3 рази.

З огляду на основну мету і мотив підприємницької діяльності – отримання прибутку, об'єктивна оцінка її організаційно-економічного забезпечення все ж базується на показниках економічної ефективності. Основним її критерієм є досягнуті фінансові результати діяльності у співвідношенні із вартісною оцінкою затрачених ресурсів. Саме рівень прибутковості окремих видів виробництва і діяльності суб'єктів підприємництва загалом визначає перспективні напрями їх подальшого розвитку, можливості щодо інвестування у нові бізнес-проекти та впровадження інновацій, досягнення інших цілей соціально-економічного характеру. Економічну ефективність оцінюють за допомогою як абсолютних (чистий дохід, сума витрат, собівартість продукції, розмір прибутку) так і відносних (рівень рентабельності, норма прибутку) показників. Абсолютні показники ефективності дають змогу виміряти величину отриманого ефекту у грошовому вираженні як загалом по підприємству, так і в розрізі окремих видів продукції. Розрахувавши їх відносно одиниці затрачених ресурсів (капіталу, праці, землі), можна оцінити переваги окремих видів виробництва, продукції та технологій.

Динаміка показників економічної ефективності розвитку аграрного підприємства Волинської області свідчить про те, що описані вище зміни в організаційно-економічному забезпеченні їхньої діяльності мали загалом значний позитивний вплив на фінансові результати підприємств (табл. 2.16).

Таблиця 2.16 – Показники економічної ефективності діяльності суб'єктів аграрного підприємництва Волинської області

Показники	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2022 р. до 2018 р. (+;-)
Чистий дохід від реалізації продукції, млн. грн	9997,6	9902,3	12021,1	15476,9	13428,6	+3431
Витрати діяльності, млн. грн	8694,2	8840,9	10008,4	11220,7	10908,7	+2214,5
Фінансовий результат до оподаткування, млн. грн	1303,4	1061,4	2012,7	4256,2	2519,9	+1216,5
в т.ч. розрахунку на 1 підприємство, млн.грн	1286,7	1046,7	2150,3	4401,4
на 1 зайнятого, тис. грн	112,9	92,8	182,7	400,0
Частка прибуткових підприємств, %	86,6	84,1	84,5	85,1	80,8	-5,8
Фінансовий результат підприємств, які отримали прибуток, млн.грн	1760,7	1197,8	2212,4	4361,6	3016,5	+1255,8
Фінансовий результат підприємств, які отримали збиток, млн.грн.	(457,4)	(136,4)	(199,8)	(105,3)	(496,6)	-39,2
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	19,6	11,8	22,8	36,6	23,1	+3,5
Рівень рентабельності усієї діяльності, %	35,1	17,3	...

Зокрема, чистий дохід від реалізації продукції сільськогосподарськими підприємствами впродовж 2018-2022 рр. зріс на 34,3%. При цьому витрати операційної діяльності також збільшилися на 25,5%. Однак, вищі темпи зростання доходу дозволили підприємствам Волині збільшити у звітному році загальний фінансовий результат діяльності на 1216,5 млн. порівняно із базисним роком. Негативним явищем можна вважати зменшення питомої ваги прибуткових підприємств із 86,6% до 80,8%. Однак, загальний прибуток підприємств, які його отримали збільшився при цьому на 71,4%.

Необхідно відзначити, що період з 2018р. по 2021 р. характеризувався значним динамічним ростом фінансових результатів діяльності суб'єктів аграрного підприємництва. Однак, негативний вплив чинників, зумовлених російською агресією призвів до істотного зменшення практично усіх показників. Зокрема, чистий дохід у звітному році скоротився відносно попереднього року – на 13,2%, загальний прибуток – на 40,8%, прибуток прибуткових підприємств –

на 30,8, а збиток збиткових, навпаки – збільшився у 4,7 рази. Також одразу на 4,3% зросла питома вага збиткових підприємств.

Усі ці негативні зміни не могли не позначитися відповідним чином на рентабельності операційної діяльності, яка у 2022 р. зменшилася відносно 2021р. на 13,5 пунктів, а рентабельність усієї діяльності – на 17,8 пунктів.

Тобто негативний вплив війни на рівень та ефективність організаційно-економічного забезпечення розвитку аграрного підприємництва Волинської області був досить відчутним. Проте, незважаючи на всі труднощі воєнного стану, сільське господарство продовжує залишатися одним із найбільш прибуткових видів економічної діяльності в сучасних умовах.

Необхідно також відзначити, що найбільший внесок у формування позитивних фінансових результатів діяльності здійснюють середні підприємства. У 2022 р. їх частка у загальному показнику становила 80,7% що на 11,3 п. більше ніж у попередньому році і на 6,7 п. більше – ніж у 2018 р. (табл. 2.17). При цьому прибуток отримувало понад 90% підприємств цієї групи.

Таблиця 2.17 – Порівняння фінансових результатів діяльності суб'єктів середнього і малого аграрного підприємництва у Волинській області

Показники	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2022 р. до 2018 р. (+;-)
Питома вага фінансових результатів до оподаткування у загальній величині, %						
Середні підприємства	74,0	64,1	63,5	69,4	80,7	6,7
Малі підприємства	26,0	35,9	36,5	30,6	19,3	-6,7
з них мікропідприємства	10,3	9,6	11,7	9,0	7,5	-2,7
Частка прибуткових підприємств, %						
Середні підприємства	96,6	90,0	93,0	93,0	95,5	-1,1
Малі підприємства	86,0	83,6	83,9	84,4	79,9	-6,1
з них мікропідприємства	85,6	83,6	83,7	84,1	79,8	-5,8
Сума прибутку в розрахунку на 1 підприємство, тис.грн						
Середні підприємства	к	13892,6	26310,1	82278,8
Малі підприємства	к	561,2	1108,9	3898,0
з них мікропідприємства		243,0	182,1	1985,7
Сума збитку в розрахунку на 1 підприємство						
Середні підприємства	к	11566,7	29323,3	9724,3
Малі підприємства	к	428,2	585,1	468,4
з них мікропідприємства		362,6	203,7	159,7

*Розраховано за даними Головного управління статистики у Волинській області

Стосовно малих аграрних підприємств, то частка тих, які у звітному році отримали прибуток зменшилася відносно попереднього року на 4,5 пункти і склала 79,9%. Тобто малі підприємства, і зокрема мікропідприємства, які складають основну частину даної категорії суб'єктів підприємництва володіють значно меншою стійкістю у контексті протистояння негативним факторам зовнішнього середовища.

Докорінно відрізняються й можливості середніх та малих підприємств щодо генерування прибутку за рахунок поліпшення організаційно-економічних параметрів діяльності. Завдяки економії на ефекту масштабу, кращому ресурсному забезпеченню, фінансовій стійкості, ширшим можливостям виходу на зовнішній ринок, середні підприємства у 2021 р. в середньому отримали 82,2 млн. прибутку, тоді як малі – лише 3,9 млн. Щоправда темпи зростання прибутку у всіх категоріях підприємств порівняно однакові, що свідчить про значний вплив факторів зовнішнього середовища, зокрема, ринкової кон'юнктури на формування фінансових результатів.

Отже, можна говорити про загалом позитивні тенденції в організаційно-економічному забезпеченні розвитку аграрного підприємництва у Волинській області в останні роки. Однак, погіршення умов виробничо-збутової діяльності в умовах воєнного стану потребує докладання чималих організаційних та управлінських зусиль для подолання проблем, спричинених війною.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНУ

3.1. Удосконалення механізму організаційно-економічного забезпечення аграрного підприємництва на регіональному рівні

У ході проведених нами досліджень було встановлено, що Волинська область характеризується специфічними умовами розвитку аграрного підприємництва. Хоч за своїм потенціалом вона поступається багатьом регіонам України, де наявні більш сприятливі для розвитку сільського господарства природно-кліматичні умови та ресурсні можливості, проте у певних сферах агропромислового виробництва регіональні суб'єкти підприємництва здатні досягти значних конкурентних переваг. Але умови воєнного стану створюють низку бар'єрів, які спричиняють зниження рівня ділової активності суб'єктів підприємництва.

Відповідно, процес відтворення організаційно-економічного механізму розвитку аграрного підприємництва в умовах воєнного стану потребує застосування системи організаційних, економічних, управлінських, правових і регулюючих дій, які матимуть вплив на показники діяльності суб'єктів підприємництва і дозволять посилити потенціал їх активності з метою отримання конкурентоспроможної продукції на основі ефективного використання ресурсів [44, с. 141].

Оцінивши основні чинники зовнішнього і внутрішнього середовища аграрного підприємництва, ми можемо сформулювати конкретні завдання щодо забезпечення його подальшого розвитку. До основних із них слід віднести:

- активізація підприємницької активності в агросекторі регіону шляхом застосування відповідних мотиваційних механізмів, зацікавлення молоді у започаткуванні власної справи;

- відновлення повноцінної фінансової підтримки розвитку аграрного підприємництва за рахунок коштів державного, обласного та місцевих бюджетів;
- підвищення конкурентоспроможності та фінансової стійкості суб'єктів аграрного підприємництва;
- створення умов для підвищення зайнятості сільського населення, закріплення молоді на селі;
- диверсифікація аграрного виробництва, вирощування нішевих культур та органічної продукції;
 - всебічна розвитку сімейних фермерських господарств;
 - покращення матеріально-технічної та ресурсної бази тваринництва (покращення селекційно-племінної роботи, збільшення чисельності поголів'я, модернізація тваринницьких ферм, відновлення пасовищ);
 - розвиток інноваційного підприємництва у сфері АПК;
 - популяризація сільськогосподарського виробництва та продукції регіональних виробників шляхом проведення виставкових та ярмаркових заходів;
 - вивчення та впровадження кращого вітчизняного і зарубіжного досвіду організації аграрного підприємництва. налагодження транскордонного співробітництва;
 - підвищення освітнього рівня суб'єктів аграрного підприємництва шляхом та їхньої обізнаності із сучасними технологіями, ринковими трендами та новаціями законодавства;
 - підвищення експортного потенціалу продукції регіональних виробників;

Оперативне вирішення цих завдань та покращання умов здійснення аграрного підприємництва потребує застосування відповідної економічної політики, що базуватиметься на засадах системного підходу і програмної підтримки на різних рівнях управління.

Враховуючи широкий спектр програмних заходів для вирішення окреслених вище завдань розвитку аграрного підприємництва їх доцільно згрупувати за окремими стратегічними напрямками (табл. 3.1).

Таблиця 3.1 – Стратегічні напрями розвитку аграрного підприємництва у Волинській області *

Напря́м	Рік імплементації		
	2024	2025	2026
Інтеграційний	Активізація розвитку кооперації невеликих виробників		Формування кластерів
	Інтеграція суб'єктів малого, середнього та великого підприємництва		Міжнародна інтеграція, транскордонне співробітництво
	Розвиток державно-приватного партнерства		
Економічний	Зміцнення ресурсного потенціалу суб'єктів аграрного підприємництва		
	Формування механізмів фінансово-кредитної підтримки	Формування інвестиційної політики	
	Підвищення експортної спрямованості аграрного підприємництва	Диверсифікація аграрного підприємництва	
Інфраструктурний	Розвиток інфраструктури аграрного підприємництва та аграрного ринку		
	Розвиток прикордонної, митної і транспортної інфраструктури	Розвиток соціальної інфраструктури	
Освітній	Формування системи підготовки та підвищення кваліфікації кадрів для сфери підприємництва		
	Організація навчальних тренінгів, семінарів, конференцій з підтримки підприємництва	Створення мережі агро-бізнес-шкіл та тренінг - підприємств	
	Організація аграрного дорадництва		
Соціальний	Активізація ролі територіальних громад у реалізації бізнес-проектів	Підвищення соціальної відповідальності суб'єктів аграрного підприємництва	
	Реалізація програми житлового будівництва на селі «Власний дім»		
Галузевий	Розвиток тваринництва, бджільництва, рибництва, ягідництва, заготівлі дикоросів (ягід, лікарських трав)	Розвиток сільського зеленого туризму	
	Подальший розвиток переробки сільськогосподарської продукції		
Інноваційний	Формування регіональної інноваційної політики у сфері АПК	Формування інфраструктури інноваційного підприємництва в аграрній сфері	
	Грантова та консалтингова підтримка інноваційних проєктів	Масштабне впровадження ІТ-технологій у середовищі аграрного підприємництва	
Екологічний	Розвиток органічного сільськогосподарського виробництва		
	Удосконалення системи екологічних вимог відповідно до європейських стандартів якості та безпеки продовольства	Формування системи управління ресурсами і відходами сільськогосподарського виробництва	
Інституційний	Усунення адміністративних бар'єрів	Удосконалення нормативно-правової бази розвитку аграрного підприємництва відповідно до принципів регуляторної політики, вимог Угоди про асоціацію та інших міжнародних угод, умов воєнного стану	
	Зниження регуляторного впливу	Захист майнових, земельних, інтелектуальних та інших прав суб'єктів аграрного підприємництва	

*Складено автором

Інтеграційний напрям досить актуальний для аграрного сектору Волинської області з огляду на велику кількість малих форм підприємництва у його структурі. Він, передусім, передбачає формування кооперативів або об'єднань сільськогосподарських виробників для спільного вирішення економічних та організаційних питань (переробки і збуту продукції, постачання ресурсів, технічного обслуговування) і реалізації проєктів, що вимагають значних інвестицій. Це, зокрема проєкти, пов'язані з впровадженням новітніх технологій, модернізацією виробництва, розвитком інфраструктури, виходом на міжнародні ринки, входженням у національні торговельні мережі.

Організаційно-економічне забезпечення кооперативних процесів у сфері аграрного підприємництва передбачає здійснення комплексу заходів, які органічно пов'язані з іншими стратегічними напрямками розвитку. Так, для активізації кооперативних та інтеграційних процесів необхідно:

- покращити інфраструктурне забезпечення розвитку аграрного підприємництва, зокрема на умовах державного-приватного партнерства розбудувати логістичні об'єкти, елеватори, картоплесховища, оптові ринки сільськогосподарської продукції, нові митні термінали і залізничні колії європейського стандарту;

- залучити увесь спектр інструменти фінансово-кредитного забезпечення процесів кооперації та інтеграції (цільове бюджетне фінансування, кошти громад, приватних структур, фінансово-кредитних установ, міжнародних організацій та іноземних держав, грантове фінансування);

- сформувати належне кадрове ядро кооперативного руху шляхом посилення освітньої складової: проведення періодичних тренінгів, курсів, конференцій з питань кооперації, вивчення передових практик кооперації країн ЄС, створення на базі провідних діючих кооперативів області навчально-консультаційних центрів з можливістю проходження стажування;

- розвивати економічне середовище функціонування кооперативних та інтегрованих структур шляхом удосконалення державної регуляторної політики

(захист конкуренції, прав майнової, земельної та інтелектуальної власності; захист інтересів новостворених кооперативів тощо);

- забезпечити якісний інформаційно-консалтинговий супровід процесів кооперації та інтеграції суб'єктів аграрного підприємництва, зокрема створити єдину інформаційно-аналітичну базу підприємств, проводити відповідну роз'яснювальну роботу серед виробників сільськогосподарської продукції (приватних підприємців, фермерів, господарств населення) про переваги і умови створення кооперативів, обмінюватися досвідом та знаннями;

- сприяти активній взаємодії малих аграрних підприємств із великими вертикально-інтегрованими структурами, які об'єднують виробництво і переробку сільськогосподарської продукції, торгівлю матеріалами і товарами, підписанню з ними договорів про співпрацю;

- стимулювати створення кластерних форм взаємодії суб'єктів аграрного підприємництва, які дозволяють розвивати їхню вертикальну і горизонтальну інтеграцію і цим самим сприяють реалізації економічних і соціальних інтересів цих суб'єктів.

- налагоджувати транскордонне співробітництво і створювати спільні підприємства (за участю іноземного капіталу) з виробництва і переробки сільськогосподарської продукції.

Важливою компонентою процесу кооперації у сфері аграрного підприємництва є тісна співпраця підприємців з господарствами населення. У Волинській області вона обґрунтована на лише тим, що особисті селянські господарства забезпечують виробництво досить значного обсягу окремих видів сільськогосподарської продукції, за рахунок закупівлі якої можна повною мірою завантажити потужності переробних підприємств. Крім того, населення є основним постачальником продукції «нішевого» напрямку, отриманої із природних ресурсів регіону – зібраних у лісах ягід, грибів, фундуку, лікарських трав.

Різні форми співпраці підприємницького і приватного секторів сприятимуть трансформації господарств населення у фермерські господарства сімейного типу та дозволять інтегрувати їх у систему регіонального аграрного ринку.

Досить перспективною моделлю кооперації та інтеграції суб'єктів підприємництва у сфері агропромислового виробництва є кластери. Вони характеризуються відсутністю економічної чи юридичної підпорядкованості учасників кластера, відносини між якими будуються на взаємовигідній співпраці при збереженні конкуренції. Завдяки націленості учасників на вирішення спільних проблем, у межах кластера забезпечується злагоджена робота усіх ланок продуктового ланцюга. Також існує можливість поєднання декількох продуктивних ланцюгів. Унікальні умови Волинської області дозволяють створювати різних типи кластерів: аграрні, агроіндустріальні, агротуристичні, агроінноваційні, органічні тощо.

У рамках економічного напрямку реалізації стратегії розвитку аграрного підприємництва Волинської області головним завданням є зміцнення ресурсного потенціалу суб'єктів господарювання. При цьому основний акцент необхідно зосередити на тих видах діяльності, де Волинська область має переваги і які визначають галузеву спеціалізацію регіону. Це, зокрема, тваринництво і, особливо скотарство, а також ягідництво, вирощування цукрових буряків та картоплі.

У регіоні широко розкриваються перспективи нарощування виробництва молока та яловичини, цінність якої як продукту харчування та, відповідно, її ринкова ціна зростають. Адже яловичина характеризується вмістом високоякісного білка, заліза, вітамінів групи В, а також екологічною чистотою, оскільки при її виробництві використовується значно менше кормових добавок, ніж у свинарстві чи птахівництві. У Волинській області наявна достатня кількість природних пасовищ, які дають можливість випасати худобу з ранньої весни до пізньої осені і одержувати молочну і м'ясну продукцію з мінімальними затратами кормів, людського ресурсу та енергоносіїв [31]. Подальші організаційно-економічні заходи розвитку галузі передбачають фінансування створення громадських пасовищ з покращеним травостоєм, які дадуть змогу ще більше підвищити продуктивність тварин, а також розвивати органічне виробництво.

Значну роль у підвищенні кормової бази тваринництва у Волинській області можуть відігравати переробні підприємства. Адже відходи окремих видів харчових виробництв можуть бути успішно використані для годівлі тварин. Таку практику, зокрема, застосовує ПрАТ «Гнідавський цукровий завод», який цілодобово видає свіжий буряковий жом агровиробникам усіх форм власності, які утримують поголів'я ВРХ за символічною ціною (10 грн/т).

Вкрай важливим заходами у контексті розвитку тваринництва є покращення племінної бази молочного скотарства, свинарства, птахівництва. Відтворення високопродуктивного поголів'я молочного скотарства потребує подальшого створення племінних заводів і репродукторів таких порід корів як «Джерсей», гольштинська, червона польська. Важливо регулярно виділяти кошти на часткову компенсацію вартості штучного осіменіння тварин. Це дозволить щороку мати додатковий приплід молодняка високої племінної якості (з високим селекційним індексом), що забезпечить збільшення виробництва продукції тваринництва.

Ще одним напрямом організаційно-економічного забезпечення розвитку тваринництва є інвестиції у будівництво та реконструкцію ферм і тваринницьких комплексів, модернізацію обладнання, облаштування доїльних залів та молокопроводів у невеликих фермерських господарствах.

Важливою галуззю для розвитку як рослинництва, так і тваринництва є бджільництво, яке виконує запилювально-виробничу функцію. Регіон привабливий для створення і утримання пасік медово-товарного напрямку, оскільки окремі його райони достатньо багаті медовою рослинністю. Бджолозапилення забезпечує зростання урожайності сільськогосподарських культур на 30 – 60% і навіть більше (залежно від виду рослин та умов запилення), а також поліпшення якості плодів і насіння.

У галузі рослинництва поліпшення організаційно-економічного забезпечення підприємництва також значною мірою пов'язане з побудовою нової та реконструкцією існуючої виробничої інфраструктури. Це елеватори,

підприємства з глибокої заморозки плодово-ягідної і овочевої продукції, картопле і овочесховища, переробні підприємства, перевалочні пункти тощо.

Поліпшення кадрового забезпечення розвитку аграрного підприємництва регіону потребує передусім зупинення негативних процесів депопуляції сільського населення і плинності кадрів. На вирішення цієї проблеми спрямована Комплексна регіональна програма надання позик окремим категоріям громадян у Волинській області «Власний дім». Програма покликана забезпечити сільський розвиток і збереження людського капіталу села через поліпшення житлово-побутових умов мешканців і закріпити певні категорії осіб на селі. Учасниками програми серед виокремлених категорій населення (освітян, медиків, службовців органів місцевого самоврядування) можуть бути й працівники галузей сільського господарства та ОСГ, ветерани АТО (ООС), серед яких багато тих, хто одержав землю для ведення підприємницької діяльності. У рамках виконання програми, кредитну підтримку мають можливість отримати й ті підприємці, які готові розвивати «зелений туризм». Кошти можуть бути виділені на цілі підтримки будівництва та облаштування садиб «зеленого туризму». З 2019 р. позики у рамках програми отримали 312 забудовників. На 2022-2026 рр. обсяг фінансування складає майже 127 млн.грн., з яких понад 96 млн.грн фінансується з обласного та місцевих бюджетів [31].

Чимале значення для розвитку аграрного підприємництва у Волинській має подальше розширення дорадчої діяльності з питань започаткування і особливостей ведення бізнесу у сільській місцевості; агрономії та зоотехнії; бухгалтерського обліку і фінансів; юридичних послуг. Це допоможе як підприємцям-початківцям, так і вже діючим суб'єктам господарювання краще і швидше адаптуватися до умов динамічного ринкового середовища, мінімізувати господарські ризики, освоювати нові ринки, протистояти викликам воєнного стану, підвищувати ефективність виробництва та якість продукції.

Водночас, стан багатьох компонент організаціїно-економічного механізму розвитку аграрного підприємництва та забезпечення їх ефективної взаємодії потребує активної державної підтримки.

3.2. Обґрунтування заходів щодо підтримки розвитку сектору малого аграрного підприємництва у контексті євроінтеграційних процесів

Сучасний розвиток аграрного підприємництва в Україні загалом і в окремих регіонах зокрема необхідно розглядати через призму перспектив входження нашої держави до складу Європейського Союзу. Ці перспективи набули реальних обрисів після надання нашій державі 23 червня 2022 р. статусу кандидата у члени ЄС. Тож тепер Україна має приділити особливу увагу оперативному наближенню всіх аспектів політики та законодавства політикам, нормам та правилам ЄС [41, с. 3]. І першочергова увага повинна бути приділена саме аграрній політиці і аграрному підприємству, оскільки: по-перше аграрна галузь сьогодні є провідним сектором національної економіки, який забезпечує високу частку ВВП, основну масу експортних доходів і помітно впливає на забезпечення продовольчої безпеки багатьох країн світу; по-друге – спільна аграрна політика (САП) Європейського Союзу залишається одним із стовпів, на якому тримається уся система європейського ринку. Тому ведення аграрного підприємництва з дотриманням цілей та рамок САП – це одна з умов прискорення процесу євроінтеграції.

Для українських аграріїв членство України в ЄС могло б мати позитивні наслідки у вигляді фінансової підтримки з бюджету Євросоюзу [29, с. 86]. Адже, сьогодні згідно із САП передбачено надання субсидій сільськогосподарським товаровиробникам по 21 виду продукції. Це молоко і молочні продукти, яловичина, телятина, овече та козяче м'ясо, білкові культури, фрукти та овочі, цукрові буряки, рис, горіхи, олійні культури, насіння культури тощо. Для виробництва більшості цих видів продукції, як було зазначено, у Волинській області існують досить сприятливі умови, здатні забезпечити значні конкурентні переваги виробників. Тому сектор аграрного підприємництва аналізованого регіону може розраховувати на потужну фінансову підтримку за умови набуття членства України в ЄС, а також у рамках реалізації програм у рамках вітчизняної аграрної політики у разі її гармонізації із САП.

Однак, сьогодні у сфері наближення вітчизняної аграрної політики до основних засад САП існує низка суперечностей, зумовлених розбіжністю економічних інтересів сторін. Зокрема, в середовищі суб'єктів агробізнесу досі існують сумніви у такого зближення з огляду на специфіку національного агросектору, у якому, незважаючи на невинне зростання кількості малих фермерських господарств, владні та інформаційні позиції продовжують утримувати представники великого бізнесу. Обережну позицію займають також і керівники досить потужного прошарку традиційних господарств, які обробляють декілька тисяч гектарів [41, с. 3]. Ця протидія багато в чому зумовлена необізнаністю суб'єктів підприємництва з європейськими підходами до підтримки розвитку аграрного сектору та відсутністю чітких цілей і стратегій вітчизняної аграрної політики. Окрім того, великий і середній бізнес, завдяки сприятливій кон'юктурі глобального агропродовольчого ринку успішно розвивається і без державних субсидій.

Натомість, у структурі аграрного сектору ЄС переважає дрібне фермерське господарство, яке активно підтримується державою для належної мотивації даного виду діяльності у контексті реалізації цілей сталого розвитку. Ці виробники не мають наміру і змоги конкурувати з вертикально-інтегрованими структурами, які є лідерами українського експорту. А тому, урядовці країн-членів ЄС насамперед оцінюють втрати своїх сільськогосподарських товаровиробників від можливого вступу нашої країни до Євросоюзу, приймаючи рішення про надання Україні певних гарантій щодо членства в ЄС [29, с.86]. Це яскраво проявилось навесні-влітку 2023 р., коли ЄС на вимогу урядів Польщі, Угорщини, Болгарії, Словаччини та Румунії заборонив імпорт до цих країн української пшениці, ріпаку, кукурудзи та соняшнику, щоб захистити інтереси місцевих фермерів, які зіткнулися зі значними труднощами збуту продукції. Адже попри те, що українська продукція імпортувалася в режимі транзиту до інших країн, значна її частина через непрозорі схеми постачання осідала на місцевому ринку. Навіть після

скасування цієї заборони Польща, Словаччина та Угорщина оголосили про подальше блокування імпорту української агропродукції.

Водночас, у багатьох сегментах аграрного ринку експортний потенціал вітчизняного аграрного підприємництва не реалізований. Підтвердженням цього є той факт, що у 2020 р. Україною були повністю використані тарифні квоти лише по 18 позиціях із 51 [38]. Незаповненими для українського експорту залишаються ті ніші, які знаходяться поза сферою великих агрокомпаній: продукція тваринництва, плодоовочева продукція, органічна продукція. Вони є прерогативою малого аграрного підприємництва. Тому зараз важливим є створення умов для забезпечення відповідного аграрного експорту саме суб'єктами малого бізнесу.

При гармонізації вітчизняної аграрної політики до європейських принципів необхідно врахувати нові положення спільної аграрної політики ЄС, які почали діяти з січня 2023 р. (рис. 3.1).

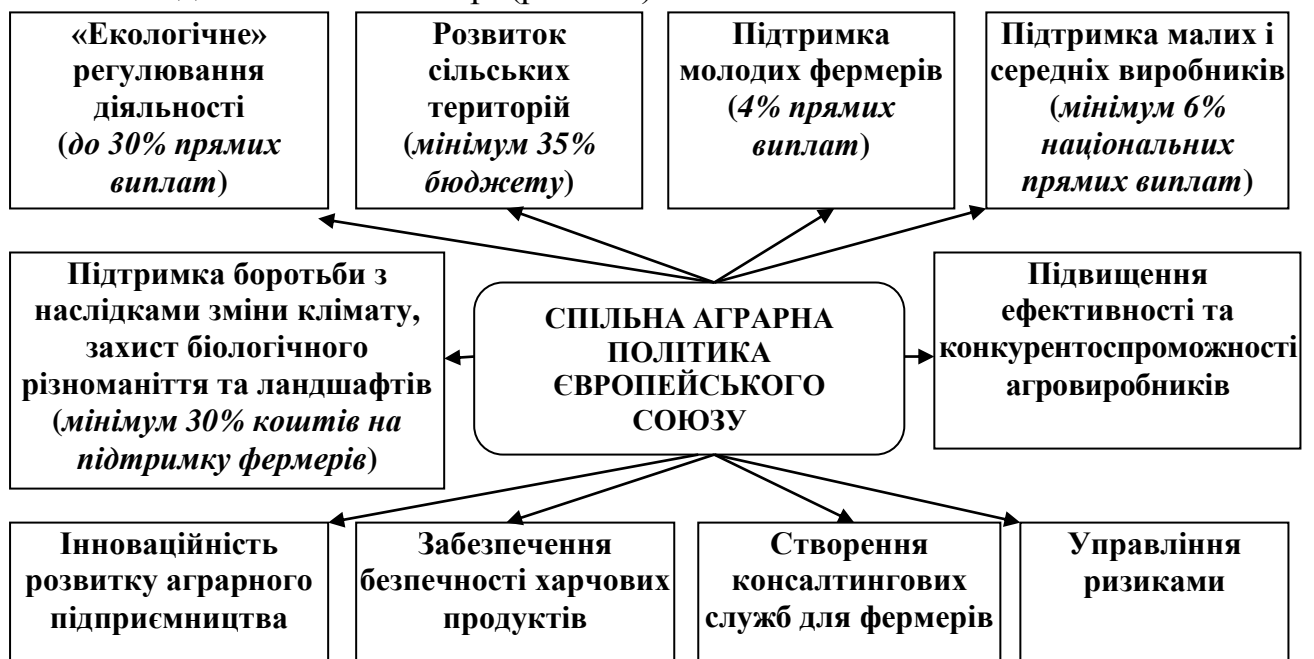

Рис. 3.1 – Основоположні засади нової Спільної аграрної політики ЄС*

* Узагальнено автором на основі [38]

Ці положення відповідають загальним і спеціальним цілям САП, визначених Регламентом ЄС № 2021/2115, який встановлює правила та порядок формування аграрних політик країн-членів ЄС.

До загальних цілей САП, належить:

- стимулювання інноваційного, конкурентоздатного, адаптивного і диверсифікованого аграрного сектору, який забезпечує продовольчу безпеку в довгостроковій перспективі;

- підтримка стану навколишнього середовища, зміцнення його захисту, біорізноманіття, упередження зміни клімату;

- зміцнення соціально-економічної тканини сільських територій [41, с. 9]

Спеціальні цілі передбачають:

- підтримку належного доходу фермерів, їхню адаптивність до ринкових коливань;

- підтримку конкуретоспроможності аграрного сектору за рахунок активного впровадження цифрових технологій, результатів новітніх досліджень;

- покращення позицій первинних виробників у продуктових ланцюгах;

- ефективне управління ресурсами (земельними, водними), зниження рівня їх хімічного забруднення;

- збереження різноманіття та ландшафтів;

- розвиток органічного виробництва;

- забезпечення високої якості та безпеки харчових продуктів;

- залучення молоді до розвитку підприємництва у сфері сільськогосподарського виробництва;

- зменшення рівня харчових відходів та ін.

Тому, у контексті реалізації євроінтеграційного курсу потрібно реструктурувати вітчизняний агросектор у напрямку диверсифікації виробництва та експорту, підвищення рівня його «екологічності» через розвиток органічного виробництва; збільшення частки галузі тваринництва; посилення соціальної спрямованості та відповідальності аграрного бізнесу. В свою чергу це потребує збільшення економічної ролі сектору малого аграрного підприємництва та активної державної підтримки його розвитку. Як показує досвід європейських країн, саме малий агробізнес є основою формування спроможних територіальних громад, забезпечення сталого розвитку сільських територій, зайнятості сільського населення та збереження природних ресурсів.

Цілком слушним, на наш погляд є твердження Д.Неміш та М.Гуменюк, що завоювання європейського ринку суб'єктами українського малого аграрного підприємництва має кращі перспективи і матиме менше пересторог у європейських аграріів [29, с. 86].

Як було зазначено, особливу увагу на Волині слід приділяти промислового тваринництву, зокрема молочному і м'ясному скотарству, рибництву, бджільництву, вирощуванню плодово-ягідної продукції, цукрових буряків, заготівлі лікарських трав і грибів, виробництву органічних продуктів. У комплексі з ними повинен відбуватися розвиток сільського зеленого, рекреаційного та оздоровчого туризму.

Саме виробництво м'яса і молочної продукції отримують у ЄС найбільші дотації, а у Волинській області вони, на відміну від багатьох регіонів країни, сконцентровані у підприємницькому секторі, що має усі можливості для виконання вимог щодо виходу на європейський ринок.

Попри те, що вступ України до ЄС дозволить вивести малий аграрний бізнес на якісно новий рівень розвитку, все ж його розвиток в умовах євроінтеграції потребує подолання низки ризиків та загроз (табл. 3.2).

Адекватна оцінка сильних і слабких сторін, можливостей і загроз дасть змогу прогнозувати можливі сценарії та обирати певні стратегії розвитку малого аграрного підприємництва регіону в умовах євроінтеграції. Такі стратегії можуть мати наступне спрямування: 1) використання сильних сторін для отримання належної віддачі від можливостей; 2) подолання слабкостей малого бізнесу за рахунок його можливостей; 3) використання євроінтеграційних переваг малого аграрного підприємництва для усунення загроз; 4) позбавлення слабкостей малого бізнесу і спроба запобігти загрозам (табл. 3.3).

Попри якісний економічний потенціал розвитку окремих видів аграрного підприємництва, регіональним виробникам, щоб отримати доступ на ринок ЄС і скористатися можливими квотами по певних видах продукції необхідно отримати відповідний сертифікат. Це потребує не лише проведення відповідних контрольних процедур, але докладання значних зусиль щодо забезпечення

відповідних параметрів якості та безпечності продовольства. Значною перешкодою на цьому шляху є застаріла матеріально-технічна база більшості фермерських господарств регіону та низький технологічний рівень виробництва, які не спроможні забезпечити досягнення необхідних якісних характеристик та дотримання санітарно-гігієнічних норм.

Таблиця 3.2. - SWOT-аналіз розвитку сектору малого аграрного підприємництва Волинської області в умовах євроінтеграційних процесів

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ul style="list-style-type: none"> - Унікальні природні ресурси (в т.ч. лісові), високий рівень їх екологічної чистоти; - Наявність земель, придатних для органічного виробництва; - Високий рівень гнучкості та адаптивності до ринкової кон'юнктури; - Наявність досвіду роботи в умовах криз та дії обмежень для розвитку агробізнесу; - Розвинуте тваринництво на рівні сільськогосподарських підприємств; - Можливість задоволення зростаючого попиту населення ЄС на органічну продукцію, зокрема плодово-ягідну; - Наявність дешевої робочої сили, можливість залучати населення до заготівлі лісових ягід, грибів, трав; - Сприятливе для експорту до ЄС та розвитку транскордонного співробітництва географічне розташування регіону - Розвинута переробка агропродукції 	<ul style="list-style-type: none"> - Застаріла матеріально-технічна база багатьох підприємств; - Труднощі з формуванням на постійній основі великих товарних партій однорідної продукції; - Високий рівень залежності від коливань ринкової кон'юнктури; - Недостатня фінансова підтримка з державного та місцевого бюджетів; - Низький рівень захисту інтересів суб'єктів малого аграрного підприємництва державою; - Ймовірність недотримання усіх параметрів якості та безпеки при виробництві продукції, зокрема органічної; - Обмежений доступ до внутрішніх ресурсів через конкурентний тиск агрохолдингів; - Недосконалість законодавчих норм, їх розбіжність з нормами ЄС.
Можливості	Загрози
<ul style="list-style-type: none"> - Доступ до багатьох сегментів аграрного ринку Європейського Союзу; - Доступ до фондів ЄС, широкі можливості участі у програмах субсидування та кредитування розвитку малого аграрного бізнесу; - Усунення або суттєве зниження тарифних (митних) і кількісних обмежень для торгівлі аграрною продукцією; - Спрощення процедур сертифікації продукції, їх гармонізація; - Раціональне використання ресурсів, збереження біорізноманіття регіону; - Підвищення конкурентоспроможності суб'єктів аграрного підприємництва. 	<ul style="list-style-type: none"> - Високий ступінь протидії входженню на європейський ринок зі сторони іноземних конкурентів; - Відмова від імпорту вітчизняної продукції через невідповідність міжнародним стандартам якості та безпеки, органічним сертифікатам окремих країн; - Низька доступність юридичного супроводу за кордоном; - Проблеми логістики продовольства через низьку спроможність пунктів пропуску, незадовільну роботу митних органів, зростання транспортних витрат; - Висока залежність від попиту іноземних споживачів, зміни їх споживчих настроїв; - Сировинний характер експорту; - Невідомість українських брендів готової продукції і обережне ставлення до них;

Таблиця 3.3. - Стратегічні напрями розвитку сектору малого аграрного підприємництва Волинської області у контексті поглиблення євроінтеграційних процесів

Поле «СiМ» (Сила і можливості)	Поле «СiЗ» (Сила і загрози)
<ul style="list-style-type: none"> - Використання потенціалу і конкурентних переваги регіону щодо розвитку галузей тваринництва і органічного виробництва для розширення ринків збуту; - Можливість сертифікації продукції відповідно до європейських стандартів; - Збільшення обсягів експорту продукції за рахунок диверсифікації виробництва «нішевих» регіональних продуктів лібералізації торгівлі; - Можливість освоїти кошти з європейських фондів підтримки сталого розвитку сільських територій та окремих галузей сільського господарства 	<ul style="list-style-type: none"> - Утримання своїх позицій на ринку за рахунок переваг продукції у співвідношенні «ціна-якість»; - Використання наявного потенціалу для боротьби з конкурентами - Ефективна комунікація з покупцями та зарубіжними бізнес-партнерами, стимулювання збуту та товаропросування, оптимізація витрат; - Використання власного досвіду роботи для подолання торговельних бар'єрів досягнення конкурентних переваг на європейському ринку
Поле «СЛiМ» (Слабкість і можливості)	Поле «СЛiМ» (Слабкість і загрози)
<ul style="list-style-type: none"> - Ліквідація слабких сторін виробництва за рахунок модернізації обладнання і автоматизації процесів; - Підвищення потенціалу фермерських господарств за рахунок залучення коштів інвесторів, в т.ч. зарубіжних; - Підвищення рівня кваліфікації персоналу; - Запровадження європейських стандартів та міжнародних систем управління якістю продукції; - Диверсифікація джерел фінансування розвитку аграрного підприємництва; 	<ul style="list-style-type: none"> - Концентрація на виробництві найбільш рентабельних та інвестиційно привабливих видів с/г продукції з метою утримання постійних замовників та інвесторів; - Виділення коштів на розробку нових методів і технологій виробництва продукції; - Активна державна підтримка популяризації українських брендів закордоном; - Посилення інтеграції з переробними підприємствами для зменшення сировинного характеру експорту;

Для того, щоб подолати диспропорції у системах матеріально-технічного забезпечення між агровиробниками України і ЄС, державними програмами підтримки повинна бути охоплено якнайбільше суб'єктів малого аграрного підприємництва. Для підвищення конкурентоспроможності фермерських господарств на європейському ринку потрібна масштабна програма їх інноваційної реструктуризації, що передбачає модернізацію обладнання, діджиталізацію управління бізнес-процесами, застосування нових технологій виробництва (в т.ч. точного землеробства, технологій BigData, Інтернету речей, чистої енергії).

Доцільним є створення у Луцькому районі області агротехнопарку, який би сприяв не лише соціально-економічному розвитку регіону, а й поглибленню

інтеграції Волині з європейським та світовим ринками. На території агротехнопарку можна було б розміщувати підприємства, які забезпечують здійснення операцій з обслуговування транзитних вантажів, сучасні складські комплекси, переробні та торговельні підприємства, а також підприємства, які проваджують інновації і проводять експериментальні дослідження у сфері застосування новітніх технологій для виробництва експортних товарів. Важливу роль а забезпеченні функціонування агротехнопарку слід відвести закладам вищої освіти та науково-дослідним установам м. Луцька.

Необхідно перейняти європейський досвід щодо створення диверсифікованої системи інструментів державної підтримки розвитку аграрного підприємництва. Вона у країнах ЄС здійснюється за такими напрямками: 1) підтримка новостворених фермерських господарств; 2) підтримка фермерських господарств, розташованих у районах з несприятливими природними умовами для ведення агробізнесу; 3) підтримка спадкоємства підприємницької діяльності; 4) додаткова спеціальна підтримка молодих фермерів; 5) підтримка розвитку кредитної кооперації у сільських громадах.

Курс на євроінтеграцію потребує формування тісних, компромісних та стійких взаємовідносин між державою та малими формами господарювання на селі. Обов'язком держави є розробка відповідних програм підтримки розвитку малого підприємництва, а особисті селянські господарства, які сьогодні забезпечують виробництво лівової частки окремих видів продукції повинні усвідомити, що існуючу практику стихійного і «тіньового» збуту продукції без її сертифікації неможливо буде застосовувати в умовах ЄС, а отже необхідно брати курс на створення сімейних фермерських господарств та сільськогосподарських кооперативів. Окрім того, організаційне оформлення бізнесу в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів дозволить претендувати на субсидіальну підтримку від ЄС у рамках САП.

Потрібно також адаптувати досвід європейських країн щодо форм і механізмів фінансової та інформаційної підтримки розвитку малого аграрного підприємництва. Фінансові механізми повинні охоплювати не лише різні

програми субсидування та грантового фінансування перспективних проєктів, але й розвиток системи страхування сільськогосподарських ризиків. Також необхідно посилювати підтримку просування продукції регіональних виробників на європейський ринок, пропагувати українські бренди закордоном. Передусім йде мова про реєстрацію географічного зазначення для традиційних для Волинської області сільськогосподарських продуктів або тих, які виробляються на унікальних за природними властивостями територіях краю, а також про фінансову підтримку фермерів, які займаються органічним та інтегрованим виробництвом.

3.3. Поліпшення інвестиційного забезпечення та стимулювання впровадження інновацій у сфері аграрного підприємництва

Одним із ключових елементів організаційно-економічного механізму функціонування аграрного підприємництва є механізм інноваційного розвитку та його інвестиційного забезпечення. Тенденції розвитку останніх років показали, що аграрний сектор має значний інноваційний потенціал, зумовлений розвитком цифрових технологій, зеленої економіки, досягненнями у сферах генної інженерії, біотехнології, інтегрованих систем захисту рослин тощо.

Інноваційний розвиток є ефективною захисною реакцією підприємства на загрози втрати місця на ринку, постійний тиск з боку конкурентів, появу нових технологій, законодавчі обмеження тощо. Інновації є засобом використання нових можливостей збереження чи завоювання конкурентних переваг [5, с. 39]. Також інновації розглядаються як єдиний шлях, що допоможе забезпечити сталий розвиток аграрної економіки та гарантувати розвиток сільських територій. У цьому випадку будуть вирішені також проблеми робочих місць та наповнення місцевих бюджетів громад [17, с. 37].

Водночас, в умовах воєнного стану, блокування аграрного експорту та його залежності від «зернових угод» із росією під егідою ООН здійснювати перехід на інноваційну соціально- та екологічно орієнтовану модель

економічного розвитку аграрного сектора України надзвичайно складно. Крім того, зменшують можливість фінансування впровадження інновацій і функціональні та структурні особливості аграрного сектору економіки: значна залежність результатів господарювання від природно-кліматичних умов, тривалий період окупності інвестицій, домінування видів діяльності зі спадною віддачею [42, с. 183].

Сучасний етап розвитку аграрного підприємництва характеризується актуалізацією проблем енергоефективності сільськогосподарського виробництва, його технічної та технологічної модернізації, мінімізації впливу природно-кліматичних чинників на урожайність культур та прогнозі обсяги виробництва продукції. Їх вирішення потребує залучення значних фінансових ресурсів для впровадження інноваційних продуктів та сприяння активізації науково-дослідної роботи у середовищі сільськогосподарських підприємств або їхніх об'єднань. У аграрному секторі починає набувати популярності інноваційний тип підприємництва, пов'язаний зі створення і провадженням у виробництво нових видів продукції та технологій (екологічних, енергозберігаючих, точного землеробства тощо), сучасного обладнання, нових сортів рослин та порід тварин та ін. Головною проблемою для розвитку зазначеного виду підприємництва є пошук джерел інвестиційного забезпечення інноваційних розробок, проведення досліджень для їх ефективного виведення на ринок, запуск серійного виробництва та ін.

Тому важливим фактором ефективної інноваційної діяльності суб'єктів аграрного підприємництва є обрана модель фінансового забезпечення. При цьому сільськогосподарські підприємства мають можливість комбінувати декілька моделей фінансування інноваційного розвитку, що зумовлено специфікою фінансування, особливостями галузі, неоднорідністю науково-технічного потенціалу регіонів, їхнім територіальним розташуванням та географією збуту продукції [42, с. 184]. Основні типи моделей фінансово-інвестиційного забезпечення розвитку аграрного підприємництва, їхні переваги та недоліки ілюструє таблиця 3.4.

Таблиця 3.4. Характеристика основних фінансово-інвестиційних моделей забезпечення інноваційного розвитку аграрного підприємництва*

Модель	Характеристики	Переваги	Недоліки
Самофінансування	Фінансування за рахунок прибутку, додаткові внески учасників	Свобода дій, фінансування будь-яких проєктів, низький ризик неплатоспроможності	Обмежений обсяг ресурсів, його залежність від ефективності попередньої діяльності
Модель зовнішніх запозичень	Банківське кредитування, лізинг, факторинг, позики через механізм облігацій	Можливість залучити значні ресурси, швидке отримання коштів чи обладнання, можливість зменшення бази оподаткування (лізинг); аутсортинг дебіторської заборгованості (факторинг)	Потреба у заставному забезпеченні; Висока вартість послуг; Труднощі в отриманні кредитів; Обмежена пропозиція спеціалізованих факторингових послуг
Бюджетне фінансування	Цільове фінансування інновацій за рахунок коштів державного, обласного та місцевого бюджетів у рамках реалізації відповідних програм розвитку	Недорогий вид фінансування; Доступність для малих підприємств	Цільовий характер фінансування; Бюрократичні труднощі в отриманні коштів; обмежений обсяг фінансування; контроль за використанням коштів
Венчурне фінансування	Залучення коштів венчурних фондів та інвестиційних компаній під перспективні інноваційні проєкти на ранніх стадіях їх впровадження	Здійснюється без заставного забезпечення	Інвестор претендує на частку у власності; Здійснюється, як правило під високоефективні проєкти.
Фінансування в рамках державно-приватного партнерства	Спільне фінансування участю держави, територіальних громад та приватних інвесторів		
Модель інноваційних фінансових інструментів	Ф'ючерси, інноваційні ваучери, аграрні розписки		
Кластерна модель	Комбіноване фінансування галузевої науки та виробництва шляхом диверсифікації джерел фінансових ресурсів (державна підтримка, іноземні інвестиції) та створення фонду реалізації інвестиційно-інноваційного проєкту		
Кооперативна модель	Залучення на засадах взаємодопомоги коштів кооперативів, кредитних спілок, дрібних підприємців та селян-одноосібників	Відносно недорогий вид фінансування	Незначний обсяг фінансування, обмежений обсягом внесків членів кооперативу
Залучення грантових коштів, краудфандинг	Донорські та грантові кошти держбюджету, міжнародних організацій та фондів, колективне фінансування невеликими внесками	Кошти надаються на безповоротній основі, відсутні фінансові ризики.	Суто цільовий характер фінансування; незначний обсяг фінансування; конкурсний відбір проєктів, тривалий процес отримання грантів;
Комбінована модель	Комбінація способів залучення коштів та джерел фінансування	Охоплює переваги інших моделей, що формують комбінацію	Охоплює недоліки інших моделей, що формують комбінацію

*Розроблено автором

Зазначимо, що представлені моделі фінансування здебільшого не застосовуються у «чистому» вигляді. Це зумовлено тим, що у реальній практиці господарювання інноваційна діяльність підприємств поєднує різні елементи розглянутих фінансових моделей, що зумовлено потребою в різних обсягах фінансових ресурсів, а також термінами, можливістю та вартістю їх залучення.

Першочерговим джерелом фінансового забезпечення інноваційної діяльності підприємств аграрної сфери є власні кошти, зокрема реінвестований прибуток чи додатковий капітал, внесений учасниками. Самофінансування є однією з ключових складових і комбінованої моделі фінансування. Проте фінансові можливості цього джерела безпосередньо пов'язані із рентабельністю діяльності суб'єкта господарювання у попередні періоди та ставками фінансування прибутку. Значною мірою на величину реінвестування прибутку в інновації впливають рішення власників підприємства чи пайовиків щодо напрямів розподілу прибутку, державні механізми стимулювання інноваційного розвитку (знижені ставки податків, зменшення бази оподаткування на розмір реінвестованого прибутку тощо).

Серед складових моделі зовнішніх запозичень найбільш прийнятним джерелом фінансування інноваційного розвитку сьогодні є лізинг. Його перевагами є те, що він забезпечує отримання сучасного обладнання без повної сплати його вартості на умовах користування з можливістю його подальшої заміни на сучасніше (операційний лізинг) або викупу за залишковою вартістю після сплати передбачених угодою лізингових платежів (фінансовий лізинг). Крім того, лізинг, на відміну від банківського кредитування, забезпечує 100% покриття угоди, не вимагає додаткової застави (заставою є отримане в лізинг майно), знижує базу оподаткування (всі витрати по придбанню обладнання бере на себе лізингодавець; дозволяє застосовувати гнучку схему платежів (відповідно до періодів отримання доходів сільськогосподарськими виробниками); не призводить до значного зростання кредиторської заборгованості і, відповідно, погіршення фінансових показників, які оцінюються інвесторами. Але, недоліком є велика частка вступного внеску (в межах 30%).

Для забезпечення стабільного інноваційного розвитку суб'єктів аграрного підприємництва, особливо малих, вкрай важлива активна фінансова підтримка зі сторони держави та місцевих громад. Сьогодні за рахунок коштів державного та обласного бюджетів здійснюється часткова компенсація відсоткових ставок по кредитах, фінансування бюджетних інвестицій та програм підтримки окремих напрямів рослинництва (плодівництво, ягідництво, органічне виробництво) і тваринництва (скотарство), надання субсидій, державних гарантій, мікрокредитів тощо. Але, на жаль загальна кількість фінансових коштів, які держава виділяє для вищезазначених напрямків підтримки підприємництва є вкрай малою і не покриває усіх наявних фінансових потреб суб'єктів аграрного підприємництва [17, с. 36]. Особливо цей дефіцит проявився сьогодні, в умовах війни.

У додатку В наведені планові обсяги витрат із державного, обласного та місцевого бюджетів на підтримку розвитку АПК у Волинській області. Аналіз засвідчив, що на підтримку розвитку підприємництва у 2024-2026 рр. передбачається виділити лише 6 млн.грн. (на реалізацію бізнес-планів). Це становить лише 4,9% від загального обсягу підтримки із бюджетів усіх рівнів. При цьому окремих статей витрат інноваційного спрямування не передбачено.

Тому бюджету фінансування розвитку аграрного підприємництва серед іншого слід спрямувати в інноваційну площину. Зокрема, потребує запровадження практика фінансування інноваційних проєктів на початковій стадії (коли вони ще не приносять віддачі) у формі субвенцій та фінансова підтримка впровадження інноваційних продуктів. Фінансовими інструментами підтримки виходу на ринок можуть бути бюджетні кредити, часткова компенсація відсоткової ставки за кредитами та лізинговими платежами, повна чи часткова компенсація витрат по страхуванню ризиків, пов'язаних з впровадженням інновацій).

У регіоні, як і в Україні загалом, доцільно розвивати також інститут венчурного фінансування перспективних проєктів у сфері сільськогосподарського виробництва. Для цього окремими науковцями пропонується створити Національну венчурну компанію, яку слід формувати на принципах державно-приватного партнерства і акумулювати державні кошти та фінансові ресурси

приватних фондів. Згодом, за участі цієї компанії може бути створена цілісна, взаємопов'язана система регіональних і галузевих фондів та компаній, завдяки яким можна буде стимулювати і підтримувати інновації у різних галузях агропромислового виробництва і регіонах [42, с. 186].

Найбільш доцільним способом застосування венчурного капіталу є надання інвестором засобів у обмін на частку в майбутньому капіталі товариства або викуп фірми командою зовнішніх інвесторів. Однак вітчизняним аграрним підприємствам дуже складно отримати інвестування за рахунок венчурних фондів, оскільки відбір інвестиційних проєктів здійснюється на основі певних критеріїв, під які більшість аграрних підприємств не підпадає [39, с. 142].

Тому альтернативою венчурному є грантове фінансування аграрних стартап проєктів, що здійснюється на базі бізнес-акселераторів та інноваційних платформ. Поряд з цим посилюється роль нетрадиційних методів фінансування інноваційного розвитку аграрних підприємств. Одним найпопулярніших методів акумуляції фінансових ресурсів для інвестицій є краудфандинг. Він полягає у колективному фінансуванні перспективних стартап проєктів через соцмережі, мережу родинних та дружніх зв'язків, знайомих та інших осіб які виявили бажання профінансувати проєкт. Зважаючи на велику соціальну значимість аграрного сектора, він має високий потенціал, що спонукає велику кількість людей до фінансування нових ідей.

Серед інноваційних фінансових інструментів забезпечення розвитку аграрного підприємництва важлива роль відводиться інноваційним ваучерам. Вони являють собою безповоротну фінансову допомогу фермерам, аграрним компаніям, чи іншим суб'єктам підприємництва, що співпрацюють з аграріями з одного боку та науково-дослідними установами, які розробляють технології та інновації по перспективних напрямках (розвиток зеленої енергетики, біотехнологій, скорочення викидів парникових газів) з іншого.

Ефективну інноватизацію аграрного підприємництва Волинської області можна забезпечити через кластерну модель фінансування. За її допомогою можна акумулювати фінансові ресурси усіх зацікавлених сторін, що входять у

структуру кластера і беруть участь у створенні, впровадженні та реалізації інноваційних продуктів, а саме: виробничих та обслуговуючих підприємств, фінансових установ, освітньо-наукових закладів, територіальних громад, міжнародних організацій. При цьому кластерна модель не лише стимулює всіх учасників долучитися до фінансування, але й дозволяє мінімізувати ризики, пов'язані із впровадженням інновацій.

Окрім кластерної моделі фінансування важливу роль в процесі впровадження інновацій представниками малого аграрного підприємництва відіграє кооперативна модель. Адже у господарській практиці розвинутих країн світу фермерсько-кооперативна форма організації підприємницької діяльності є найбільш поширеною і довела свою ефективність. У цій моделі джерелом фінансування інновацій виступають власні фінансові ресурси фермерських господарств, сільськогосподарських кооперативів та кредитних спілок. Така модель є оптимальною для невеликих виробників з огляду на низьку вартість залучених фінансових ресурсів.

В умовах децентралізації важливим джерелом інвестування інноваційного розвитку аграрного підприємництва можуть стати кошти територіальних громад. Особливим організаційно-економічним механізмом розвинення підприємництва в громадах буде впровадження бюджету участі. Кожен мешканець громади може запропонувати бізнес-проект і за демократичним підходом отримати відповідне фінансування [51, с. 53]. При цьому, з метою з метою приваблення інвесторів громадам слід формувати інвестиційні паспорти з характеристиками географічного розташування, ресурсно-сировинного, трудового, інфраструктурного та історико-культурного потенціалу громади. Пропозиція громад для підприємців може охоплювати оренду виробничих об'єктів, земельних угідь тощо. Громада також може розробляти інвестиційні проекти для інвесторів, у яких будуть зазначені її інтереси (розвиток відновлювальної енергетики, туризму, переробних галузей, логістики тощо). Поєднавши взаємовигідну співпрацю суб'єктів агробізнесу та місцевої влади можна істотно активізувати підприємництво на селі та забезпечити сталий розвиток громад.

ВИСНОВКИ

За результатами проведених досліджень, можна зробити наступні висновки:

1. Аграрне підприємництво є важливою складовою розвитку національної економіки, забезпечуючи продовольчу безпеку країни, значну частку ВВП, зайнятість сільського населення, ефективне використання природних ресурсів, а також соціальний розвиток сільських територій. Особливого значення набула проблема активізації розвитку аграрного підприємництва в умовах поглиблення інституційних змін та поглиблення євроінтеграційних процесів в Україні.

2. Розвиток аграрного підприємництва підпорядковується об'єктивним економічним законам та суспільним потребам. Він значною мірою пов'язаний із конкурентоспроможністю агропромислового виробництва, важливу роль у забезпеченні функціонування якого належить організаційним та економічним важелям та інструментам, які у сукупності та взаємодії формують організаційно-економічний механізм підприємницької діяльності. Останній являє собою систему організаційних і економічних інструментів, методів та процедур, які використовуються для управління сільськогосподарськими підприємствами з метою досягнення ефективності виробництва, збільшення прибутку та стабільності господарювання в аграрному секторі економіки.

3. Організаційно-економічний механізм розвитку аграрного підприємництва складається з організаційного та економічного блоків. Економічний блок формують зовнішньогосподарські і внутрішньогосподарські важелі, що впливають на конкурентоспроможність і результативність функціонування суб'єктів аграрного підприємництва. Стратегічна мета функціонування механізму розвитку аграрного підприємництва передбачає не лише забезпечення ринкової конкурентоспроможності аграрного бізнесу, але й максимізацію його прибутковості та зростання ринкової вартості (капіталізації).

4. Для Волинської області, як і для більшості регіонів України, сьогодні характерним є переважання підприємницького сектору у структурі виробництва сільськогосподарської продукції, причому як рослинництва, так і тваринництва. Необхідно відзначити що 94% підприємств за своїми характеристиками (обсяг доходу, чисельність працівників) відносяться до категорії суб'єктів малого

підприємництва. У свою чергу близько 90% малих підприємств становлять мікропідприємства.

5. Суб'єкти малого аграрного підприємництва регіону характеризуються вкрай низьким внеском у надходженні на ринок сільськогосподарської продукції. У 2021 р. він склав лише 3,0% загального обсягу. Але роль цих підприємців полягає передусім у заповненні вузькоспеціалізованих сегментів агропродовольчого ринку. Тяжіння суб'єктів підприємництва до виробництва продукції рослинництва передусім зумовлене значним зростанням світових цін і попиту на українську продукцію у ЄС після зняття митних бар'єрів для торгівлі нею.

6. Відмінності у структурі виробництва різних категорій суб'єктів аграрного підприємництва зумовлені неоднаковими можливостями щодо залучення в господарський оборот земельних угідь, матеріально-технічних, фінансових та інших ресурсів. ФОПи насамперед обирають ті види аграрного виробництва, які можна вести на невеликих земельних ділянках і де виконання технологічних операцій можна забезпечити ручною працею. У галузі тваринництва, як серед підприємств, так і серед ФОП переважають виробники молочної продукції, чому сприяє наявність у Волинській області великих площ природних пасовищ.

7. Ресурсний потенціал і організація його використання є вихідною ланкою організаційного механізму підприємства, яка визначає вибір правової форми ведення бізнесу, процеси концентрації, спеціалізації і диверсифікації виробництва, планування та організації виробництва і праці. Динаміка ресурсного забезпечення розвитку аграрного підприємництва Волинської області характеризуються деяким поліпшенням його матеріальної і фінансової складової і незначним зменшенням кадрової, що є загалом об'єктивним процесом.

8. Стійка тенденція зростання виробництва валової продукції сільського господарства загалом, так і в розрізі окремих її видів була перервана у 2022 р., Це зумовлено загальним спадом ділової активності суб'єктів підприємництва в умовах економічних проблем та безпекових загроз, спричинених російським вторгненням. На результати виробництва значною мірою вплинули труднощі з постачанням матеріальних ресурсів, дефіцит палива, інфляція, проблеми зі збутом продукції.

9. Проведений аналіз дає підстави говорити про поступове поліпшення рівня організаційно-економічного забезпечення розвитку аграрного підприємництва у Волинській області. Певний негативний вплив на цей процес мала російсько-українська війна, яка створила низку бар'єрів для повноцінного використання підприємницького потенціалу сільських територій.

10. Період з 2018р. по 2021 р. характеризувався значним динамічним ростом фінансових результатів діяльності суб'єктів аграрного підприємництва. Однак, негативний вплив чинників, зумовлених російською агресією призвів до істотного зменшення практично усіх показників. Зокрема, чистий дохід у звітному році скоротився відносно попереднього року – на 13,2%, загальний прибуток – на 40,8%, рентабельність усієї діяльності – на 17,8 пунктів.

11. Погіршення умов виробничо-збутової діяльності в умовах воєнного стану потребує докладання чималих організаційних та управлінських зусиль для подолання проблем, спричинених війною. Удосконалення організаційно-економічного забезпечення розвитку аграрного підприємництва у Волинській області передбачає здійснення комплексу заходів за такими стратегічними напрямками: інтеграційний, економічний, інфраструктурний, освітній, соціальний, галузевий, інноваційний, екологічний, інституційний.

12. У контексті реалізації євроінтеграційного курсу потрібно реструктурувати вітчизняний агросектор у напрямку диверсифікації виробництва та експорту, підвищення рівня його «екологічності» через розвиток органічного виробництва; збільшення частки галузі тваринництва; посилення соціальної спрямованості та відповідальності аграрного бізнесу. Це потребує збільшення економічної ролі малого аграрного підприємництва та активної державної підтримки його розвитку.

13. Одним із ключових елементів організаційно-економічного механізму функціонування аграрного підприємництва є механізм інноваційного розвитку та його інвестиційного забезпечення. Для інвестування інноваційного розвитку можуть бути застосовані моделі: самофінансування, модель зовнішніх запозичень, бюджетного фінансування, венчурного фінансування, кластерна та кооперативна моделі, комбінована модель та ін. В умовах децентралізації важливим джерелом інвестування інноваційного розвитку аграрного підприємництва можуть стати кошти територіальних громад.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Адвокатова Н.О. Карнаушева О.С. Пріоритетні та стратегічні напрями розвитку аграрних підприємств України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2019. Вип. 34. С. 45-49.
2. Ажаман І. А., Жидков О. І. Сутність та структура економічного потенціалу підприємства. *Економіка та держава*. 2018. № 4. С.22-25.
3. Алексєєва О.В. Підприємництво: сутність та особливості розвитку в аграрній сфері. *Економіка АПК*. 2019, № 10. С. 98-106.
4. Банера Н.П., Гречух Р.А., Мотиль Т.Н. Кластери в аграрній економіці: потенціал, напрями зниження фінансових ризиків. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2023. Вип. 37. С. 41-47.
5. Бондарчук Н.В., Васільєва В.М., Міньковська А.В. Стратегічне управління інноваційним розвитком аграрного підприємства для забезпечення його фінансово-економічної безпеки. *Підприємництво та інновації*. 2022. Випуск 23. С. 37-41.
6. Бутенко В. М. Організаційно-економічний механізм підвищення ефективності соціальної сфери села. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2004. Вип. 2(26). С. 38- 40.
7. Вернюк Н.О., Дяченко М.І. Регулювання інноваційного розвитку аграрного сектору України. *Ефективна економіка*. 2021. № 4. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.4.96.
8. Воронич М. М. Стан та основні тренди розвитку аграрного сектору України: гео економічний аспект. *Бізнес Інформ*. 2019. № 6. С. 154–162.
9. В Україні відбулось скорочення кількості органічних земель та операторів – результати 2022 року. URL: <https://organicinfo.ua/news/results-of-2022-certification/>
10. Газуда Л.М., Балян А.В., Газуда М.В., Волощук Н. Ю., Газуда С. М. Розвиток аграрного підприємництва в Закарпатській області в умовах євроінтеграційних процесів: науково-прикладні аспекти і рекомендації. Велика Бакта. ТОВ «РІК-У» 2021. 67 с.

11. Газуда Л.М., Пінцак С.М., Сойма С.Ю. До питання сутнісного і правового визначення аграрного підприємництва. *Економічні науки: збірник наукових праць Луцького національного технічного університету. Серія "Регіональна економіка"*. Вип. 17 (67)/ редкол.: відп. ред. к.е.н., професор І.В. Кривов'язюк. Луцьк: ІВВ Луцького НТУ, 2020. С. 50-61.
12. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV (станом на 03.02.2013 р.). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №18. №19-20. №21-22. Ст. 144. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
13. Губені Ю. Е. Основи підприємництва і агробізнесу: навч. посіб. Львів: Укр. технології, 2002. 246 с.
14. Губені Ю.Е. Підприємництво : навчальний посібник. Львів: НВФ «Українські технології. 2012. 572 с.
15. Гудзь Ю.Ф. Підприємницьке середовище та його вплив на ефективність господарської діяльності малих підприємств (на прикладі харчової промисловості Волинської області) : дис. канд. екон. наук: 08.00.04 / Гудзь Юрій Федорович; Національний ун-т харчових технологій. К., 2011. 266 с.
16. Гуменюк М. М., Неміш Д.В., Баланюк І.Ф., Шеленко Д.І. Основні чинники функціонування малого аграрного підприємництва. *Вісник аграрної науки*. 2021. №9 (822). С. 80-88.
17. Данько Ю.І., Ладика Н.М. Сучасні аспекти розвитку малого інноваційного підприємництва в аграрному секторі економіки. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2023. Вип. 1 (93), С.34-38.
18. Іванюта В.Ф. Роль аграрного підприємництва в розвитку сільських територій у контексті євроінтеграції. *Економічний вісник*. 2016. №1. С. 61-67.
19. Ільченко Т.В., Застрожнікова І.В. Роль аграрного підприємництва у розвитку територіальних громад. *Економіка та суспільство*. 2022. № 37. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1194>
20. Індус К., Пінцак С. Суть та особливості створення підприємництва в аграрному секторі. *Євроінтеграція України та економічна безпека держави*. Збірник наукових праць. 2021. Вип. 1 (26). С. 174-179.

21. Кирчата І.М., Шершенюк О.М., Деділова Т.В. Стратегічний розвиток агропромислового комплексу як основа забезпечення економічної безпеки. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва* : зб. наук. пр. Харків. нац. автомоб.-дор. ун-т. Харків, 2022. № 1 (28). С. 79–91.
22. Крупа В.Р., Крупа О.М. Реалізація підприємницького потенціалу сільських територій: сучасні умови та перспективи. *Ефективна економіка*. 2018. №6. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua>
23. Крюкова І.О. Організаційно-економічний механізм розвитку бізнес-суб'єктів аграрного виробництва. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2019. Вип.1 (79). С. 3-7.
24. Мамчур В. Тенденції та перспективи розвитку аграрного підприємництва в Україні. *Socio-Economic Problems and the State*, Vol. 24, №. 1, 2021. С. 45-50.
25. Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. Розвиток аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій. *Економіка АПК*. 2017. № 2. С. 5-16.
26. Матвеева О. Ю. Європейська парадигма сталого розвитку територіальних громад: досвід для України. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Державне управління*. 2021. № 1. С. 148–157.
27. Могильний О. М. Трансформація організаційно-правових форм сільського господарства: від багатоукладності до латифундації. *Економіка АПК*. 2021. № 1. С. 15–27.
28. Могильний О. Удосконалення організаційно-економічного механізму стійкого розвитку аграрної сфери: теоретико-методологічні засади. *Економіка та держава*. 2022. №5. С. 19-27.
29. Неміш Д.В., Гуменюк М. М. Основи функціонування малого аграрного підприємництва в умовах євроінтеграції. *Вісник аграрної науки*. 2022. №8 (833). С. 79-88.
30. Особливості ФОП як організаційно-правової форми. Інтернет-портал Liga 360 URL: <http://surl.li/lkztb>
31. Офіційний сайт Головного управління статистики у Волинській області. URL: <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua/>

32. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
33. Офіційний сайт Департаменту агропромислового розвитку Волинської облдержадміністрації. URL: <https://agrovolyn.gov.ua/>
34. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення. Закон України № 552-IX від 31.03.2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text>
35. Про внесення змін до Закону України "Про фермерське господарство" щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств. Закон України від 31.03.2016 № 1067-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1067-19#Text>.
36. Про сільськогосподарську кооперацію. Закон України від 21.07.2020 № 819-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-20#Text>.
37. Про фермерське господарство. Закон України від 19.06.2003 № 973-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text>.
38. Секторальна інтеграція України до ЄС: передумови, перспективи, виклики. Центр Разумкова. Видавництво «Заповіт», 2020. 100 с.
39. Сідельнікова І.В., Сідельнікова В.К. Інноваційний розвиток аграрного підприємництва: сучасні тенденції та напрями удосконалення. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «Економіка»*, 2021, вип. 19. С.132-147.
40. Слободянюк Н. О. Інвестиційні стратегії забезпечення конкурентоспроможності аграрної сфери національної економіки. *Бізнес Інформ*. 2017. № 1. С. 172–176.
41. Старікова Л. Спільна аграрна політика ЄС і завдання України в контексті євроінтеграції (план наближення політик і гармонізації законодавства), Київ. 2022 р. 32 с.
42. Сус Т., Судук Н., Ємець О., Мовчун С., Цюпа О. Інноваційний розвиток аграрного сектора: моделі фінансування та оцінка впливу фінансування на

регіональному рівні. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. Том 2 (49), 2023. С. 181-193.

43. Ткачук В.І. Організаційно-економічний механізм у сільськогосподарських підприємствах та його моделювання. *Агросвіт*. 2015. № 23. С. 17-25.

44. Трусова Н.В., Гривківська О.В., Болтянська Л.О. Організаційно-економічний механізм розвитку підприємництва на сільських територіях. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного (економічні науки)*. Том 1 № 46 (2022). С. 136-142.

45. Трутенко Г. О. Розвиток підприємницької діяльності в сільському господарстві України. *Економіка АПК*. 2021. № 1. С. 103–112

46. Україна та глобальна продовольча безпека в умовах війни URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ukrayina-ta-hlobalna-prodovolcha-bezpeka-v-umovakh-viynu>

47. Федірець О.В. Сутність та принципи формування організаційно-економічного механізму розвитку підприємств агропродовольчої сфери. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. №28. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/536>

48. Халатур С. М. Інституціональні детермінанти формування стратегії економічного розвитку сільського господарства України. *Бізнес Інформ*. 2017. № 5. С. 119–123.

49. Чуприна Л.В., Юзовицька С.А. Світовий досвід розвитку малого підприємництва та його використання в Україні. *Ринкова інфраструктура*. 2019. № 32. С. 264-269.

50. Шаманська О.І. Формування системи інноваційно-орієнтованого розвитку аграрних підприємств. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 19. С. 17–23.

51. Шибаніна О. Особливості діяльності аграрного підприємництва в умовах децентралізації. *Науковий вісник Полісся*. 2022. № 2 (25). С. 46-58.

52. Шибештень Є. Г., Любка В. В. Останні тенденції та чинники впливу на розвиток сільських територій в контексті євроінтеграційних процесів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні*

економічні відносини та світове господарство. 2022. Випуск 44 (спецвипуск). С. 127-131.

53. Шпикуляк О.Г., Малік М.Й. Інституціональний аналіз розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки: методичний аспект. *Економіка АПК*. 2019. №6. С. 73-82.

54. Chikov I., Radko V., Marshalok M., Tepliuk M., Petrenko O., Sharko I., & Sitkovska A. (2022). Economic Development of Agricultural Food Enterprises on an Innovative Basis. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 1(42), 98-106.

55. Shelman L. M. *The Agribusiness Systems Approach: Cases and Concepts*. International Agribusiness Management AIS. Boston: MA Harvard Business School, 1991. P. 47–51.

56. Skydan, O., Sudak, G. Development of entrepreneurship in rural areas: strategic milestones. *Progress*. 2018. № 7–8. P. 33–36.

57. URL: <https://organicinfo.ua/infographics/organic-map-of-ukraine-2022/>